

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЗАГАМУЛА ВАДИМ ВІКТОРОВИЧ

УДК 343.6

**ДИСЕРТАЦІЯ
МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ ВТЯГНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ У
ЗАНЯТТЯ ПРОСТИТУЦІЄЮ**

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза;
оперативно-розшукова діяльність

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ В.В. Загамула

Науковий керівник **Татаров Олег Юрійович**
доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України

Київ-2019

АНОТАЦІЯ

Загамула В. В. Методика розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2019.

У дисертації здійснено комплексне дослідження теоретичних та організаційно-тактичних засад розслідування втягнення неповнолітніх в заняття проституцією, розроблено теоретичні положення та практичні рекомендації щодо розслідування даної категорії злочинів. Вирішено наступні завдання: висвітлено сучасний стан наукового дослідження проблем розслідування втягнення неповнолітніх в заняття проституцією; встановлено найбільш поширені способи підготовки, вчинення та приховання втягнення неповнолітніх в заняття проституцією та примушування їх до заняття проституцією; з'ясовано зміст слідової картини втягнення неповнолітніх в заняття проституцією; охарактеризовано особу злочинця та особу неповнолітнього потерпілого, втягнутого у заняття проституцією; розглянуто особливості виявлення фактів втягнення неповнолітніх в заняття проституцією; окреслено коло обставин, які підлягають встановленню під час розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією; виокремлено типові слідчі ситуації, які складаються на початковому та наступному етапах розслідування, та визначено основні напрямки розслідування; розкрито тактичні особливості проведення допиту неповнолітнього потерпілого, втягнутого у заняття проституцією; конкретизовано організаційно-тактичні особливості проведення негласних слідчих (розшукових) дій; розглянуто можливості призначення судових експертиз під час розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією.

Виділено такі криміналістично вагомі ознаки особи неповнолітнього потерпілого, як стать, вік, місце та умови проживання, місце навчання (роботи), морально-психологічні якості, а також взаємозв'язок з особою злочинця.

Здійснено класифікацію типових слідів, відповідно до якої слідову картину даного злочину складають матеріальні, ідеальні та електронно-цифрові сліди.

Обґрунтовано, що з метою виявлення фактів втягнення неповнолітніх в заняття проституцією або ж готування до вчинення даного злочину, найбільш доцільно та ефективно виявляти осіб, які вчинили, вчиняють або готуються до вчинення даного злочину; осіб, яких втягнули або намагаються втягнути у заняття проституцією; осіб, яким відомі або можуть бути відомі обставини вчинення злочину; місця, де неповнолітніми особами надаються сексуальні послуги за винагороду.

Розроблено класифікацію типових слідчих ситуацій, які складаються на початковому та наступному етапах розслідування, зокрема доведено, що найбільш оптимальними критеріями типізації слідчих ситуацій початкового етапу розслідування втягнення неповнолітніх в заняття проституцією є: обсяг та зміст наявної інформації про подію злочину та особу злочинця; етап вчинення злочину та дії потерпілої особи; кількість потерпілих осіб та їх вік. Слідчі ситуації наступного етапу розслідування слід класифікувати залежно від визнання підозрюваним факту втягнення неповнолітніх в заняття проституцією, наявності доказів та умов їх отримання й перевірки. З метою вирішення типових слідчих ситуацій, а також виявлення та фіксування криміналістичної інформації, запропоновано для слідчого алгоритм дій, який передбачає проведення різноманітних слідчих та негласних слідчих (розшукових) дій в залежності від ситуації, яка може змінюватись.

Визначено організаційно-тактичні засади проведення комплексу негласних слідчих (розшукових) дій з метою виявлення фактів втягнення неповнолітніх у заняття проституцією, а також на початковому та

наступному етапах розслідування даної категорії злочинів, зокрема обґрунтовано доцільність проведення таких негласних слідчих (розшукових) дій, як аудіо-, відеоконтроль особи, аудіо-, відеоконтроль місця, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, зняття інформації з електронних інформаційних систем, установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу, спостереження за особою, річчю або місцем.

Запропоновано рекомендації щодо призначення та проведення судово-медичних експертиз, судово-психологічної експертизи потерпілого, комп'ютерно-технічної та портретної експертиз під час розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією.

Ключові слова: проституція, втягнення у заняття проституцією, криміналістична характеристика, розслідування, неповнолітня особа, типові слідчі ситуації, слідча (розшукова) дія, негласна слідча (розшукова) дія, судова експертиза.

SUMMARY

Zagumula V. V. Methods of Investigation of Involvement of Minors in Prostitution. - Qualified scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for the Candidate of Law Degree in Specialty 12.00.09 «Criminal Procedure and Criminalistics; forensic examination; search operations». – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2019.

In the dissertation the complex research of theoretical and organizational-tactical principles of investigation of involvement of minors in prostitution was carried out, theoretical provisions and practical recommendations on investigation of this category of crimes were developed. The following tasks have been solved: the current state of scientific research into the problems of investigating the involvement of minors in prostitution has been highlighted; established the most common ways of preparing, committing and concealing the involvement of minors in prostitution and forcing them into prostitution; found out the content of the trace

picture of involvement of minors in prostitution; the identity of the offender and the identity of a minor victim involved in prostitution; the features of revealing the facts of involvement of minors in prostitution are considered; outlines the circumstances to be established in the investigation into the involvement of minors in prostitution; identifies typical investigative situations that emerge at the initial and subsequent stages of the investigation and identifies the main areas of investigation; Tactical features of interrogation of a minor victim involved in prostitution have been revealed; organizational and tactical features of conducting unspoken investigative (investigative) actions are specified; Possibilities of appointment of forensic examinations during investigation of involvement of minors in prostitution are considered.

The forensic features of the minor victim's personality, such as gender, age, place and conditions of residence, place of study (work), moral and psychological qualities, as well as the relationship with the offender's personality, are highlighted.

The classification of typical traces according to which the trace picture of this crime is made of material, ideal and electronic-digital traces is made.

It is substantiated that in order to detect the facts of involvement of minors in prostitution or preparation for committing this crime, it is most expedient and effective to identify the persons who committed, commit or are preparing to commit this crime; persons who are involved in or attempt to engage in prostitution; persons who are aware of or may be aware of the circumstances of the crime; places where minors are offered sexual services for remuneration.

The classification of typical investigative situations consisting at the initial and subsequent stages of investigation is developed, in particular, it is proved that the most optimal criteria for typing investigative situations of the initial stage of investigation into the involvement of minors in prostitution are: the volume and content of available information about the crime event and the person of the crime; the stage of the crime and the act of the victim; the number of victims and their age. Investigators of the next stage of the investigation should be classified depending on the suspect's recognition of the fact of the involvement of the minors

in prostitution, the availability of evidence and the conditions for their receipt and verification. In order to solve typical investigative situations, as well as to identify and record forensic information, the dissertation proposed to the investigator an algorithm of actions, which provides for various investigative and unspoken investigative (investigative) actions depending on the situation that may change.

The organizational and tactical principles of conducting a set of unspoken investigative (investigative) actions with the purpose of revealing the facts of involvement of minors in prostitution, as well as at the initial and subsequent stages of the investigation of this category of crimes, in particular, the expediency of conducting such unspoken investigators (audio) , video control of a person, audio, video control of a place, removal of information from transport telecommunication networks, removal of information from electronic information systems, establishment of locations electronic radio, person, thing or place monitoring.

Recommendations on the appointment and conduct of forensic, forensic, victim, computer and portrait examinations in the investigation of the involvement of minors in prostitution have been proposed.

Key words: prostitution, involvement in prostitution, forensic characteristics, investigation, minor, typical investigative situations, investigative (investigative) action, unspoken investigative (investigative) action, forensic examination.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Загамула В.В. Особа злочинця, як елемент криміналістичної характеристики втягнення неповнолітніх в заняття проституцією. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Випуск 33. Ч. 2. Т. 3. С. 155–159.

2 Загамула В. В. Тактика негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування втягнення неповнолітніх у зайняття проституцією. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Випуск 34. Ч. 2. Т. 2. С. 184–189.

3. Загамула В.В. Особливості допиту потерпілого під час розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Випуск 1(16), Том 2. С. 217–221.

4. Загамула В.В. Виявлення фактів втягнення неповнолітніх у заняття проституцією. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Випуск 1. Том 3. С. 203-210.

5. Загамула В.В. Обстоятельства, подлежащие установлению при расследовании вовлечение несовершеннолетних в занятие проституцией. *Право и политика*. 2018. № 1. С. 23–27.

6. Загамула В. В. Слідова картина, як елемент криміналістичної характеристики втягнення неповнолітніх у заняття проституцією. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Випуск 2. С. 215–219.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Загамула В. В. Особливості електронно-цифрових слідів втягнення неповнолітніх у заняття проституцією. *Становлення та розвиток наукових досліджень: матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої Дню науки України (м. Київ, 20–21 трав. 2016 р.)*. Київ: Громадська організація «Фундація науковців та освітян», 2016. С. 39–42.

8. Загамула В. В. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією. *Становлення та розвиток наукових досліджень*: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої Дню науки України (м. Київ, 19–20 трав 2017 р.). Київ: Громадська організація «Фундація науковців та освітян», 2017. С. 29–31.

9. Загамула В. В. Проведення судово-психологічної експертизи потерпілого під час розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією. *Становлення та розвиток наукових досліджень*: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої Дню науки України (м. Київ, 18–19 трав. 2018 р.). Київ: Громадська організація «Фундація науковців та освітян», 2018. С. 36–38.

10. Загамула В. В. До питання актуальності дослідження способу вчинення як елемента криміналістичної характеристики злочинів. *Актуальні проблеми правової науки в сучасних умовах*: збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції (16 трав. 2019 р.) / редкол.: Почтовий М.М. (гол. ред.) та ін. Кривий Ріг : КФ ДДУВС, 2019. С. 88–91.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	10
ВСТУП.....	12
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВТЯГНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ В ЗАНЯТТЯ ПРОСТИТУЦІЄЮ.....	21
1.1. Стан наукових досліджень проблем розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією.....	21
1.2. Спосіб учинення та слідова картина злочину.....	30
1.3. Особа злочинця.....	54
1.4. Особа потерпілого.....	67
Висновки до розділу 1.....	78
РОЗДІЛ 2. ВИЯВЛЕННЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ ВТЯГНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ У ЗАНЯТТЯ ПРОСТИТУЦІЄЮ.....	83
2.1. Виявлення фактів втягнення неповнолітніх у заняття проституцією... ..	83
2.2. Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування	99
2.3. Типові слідчі ситуації та основні напрями розслідування	118
Висновки до розділу 2.....	132
РОЗДІЛ 3. ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ВТЯГНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ В ЗАНЯТТЯ ПРОСТИТУЦІЄЮ	136
3.1. Допит неповнолітніх потерпілих	136
3.2. Окремі негласні слідчі (розшукові) дії.....	153
3.3. Призначення судових експертиз.....	171
Висновки до розділу 3.....	189
ВИСНОВКИ.....	193
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	199
ДОДАТКИ.....	232

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

вул.	вулиця
год.	година
гр.	громадянин (громадянка)
ГУМВС	Головне управління Міністерства внутрішніх справ
ГУНП	Головне управління Національної поліції
ЄРДР	Єдиний реєстр досудових розслідувань
ім.	імені
IMEI	International Mobile Equipment Identity – міжнародний ідентифікатор мобільного обладнання
ін.	інше
КК	Кримінальний кодекс
КПК	Кримінальний процесуальний кодекс
м.	місто
МВС	Міністерство внутрішніх справ
НСРД	негласні слідчі (розшукові) дії
ОВС	органи внутрішніх справ
п.	пункт
р.	рік
рр.	роки
РФ	Російська Федерація

СНІД	синдром набутого імунодефіциту
СРСР	Союз Радянських Соціалістичних Республік
ст.	стаття
ст.ст.	статті
т.д.	так далі
т.п.	тому подібне
ТОВ	товариство
ч.	частина

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Обрання Україною вектором свого розвитку інтеграцію до європейського співтовариства обумовлює необхідність дотримання в усіх сферах суспільного життя ідей гідності, свободи і верховенства права. Конституція України у статті 3 визначає, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є її головним обов'язком.

При цьому особливу актуальність набуває питання всебічного захисту прав дитини і забезпечення її повноцінного розвитку, адже відповідно до Декларації прав дитини, прийнятої резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї Організації об'єднаних націй від 20 листопада 1959 року кожній дитині законом та іншими засобами повинний бути забезпечений захист і надані можливості та створені сприятливі умови, що дозволяли б розвиватися фізично, розумово, морально, духовно та соціально здоровим і нормальним шляхом в умовах свободи та гідності.

Крім того, у статті 34 Конвенції про права дитини, від 20 листопада 1989 року визначено, що держави-учасниці зобов'язані захищати дитину від усіх форм сексуальної експлуатації та сексуальних розбещень. З цією метою Держави-учасниці, зокрема, вживають на національному, двосторонньому та багатосторонньому рівнях всіх необхідних заходів щодо запобігання: схилянню або примушуванню дитини до будь-якої незаконної сексуальної діяльності, а також використанню дітей з метою експлуатації у проституції або в іншій незаконній сексуальній практиці.

Кримінальним законодавством України забезпечується охорона нормального морального розвитку неповнолітніх, зокрема, стаття 303 КК України встановлює відповідальність за втягнення неповнолітніх (в тому числі і малолітніх) осіб в заняття проституцією чи примушування їх до

заняття проституцією. Водночас, економічні, морально-психологічні, соціальні та культурно-освітні проблеми, що продовжують мати місце в нашій державі, обумовлюють існування такого явища як дитяча проституція та тенденцію до зростання попиту на сексуальні послуги дітей, появу нових форм сексуальної експлуатації неповнолітніх осіб, в тому числі із використанням новітніх інформаційних технологій.

Як свідчать результати статистичних даних, останніми роками на території України спостерігається тенденція до зростання кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень, передбачених статтею 303 КК України. Так, якщо впродовж 2014 року було зареєстровано 301 вказане кримінальне правопорушення, у 2015 році цей показник склав 230 фактів, у 2016 році – 220, то у 2017 виявлено 328, а впродовж 2018 року – вже 410. Разом з тим, кількість виявлених фактів втягнення малолітніх осіб у заняття проституцією протягом зазначених років залишається вкрай низьким – 2 у 2014 році, 5 – у 2015, 0 – у 2016, по одному у 2017 та 2018 роках¹. Вказана ситуація свідчить про високу латентність втягнення неповнолітніх у заняття проституцією, недостатню професійну підготовку працівників правоохоронних органів щодо виявлення та розслідування даної категорії кримінальних правопорушень, що обумовлює необхідність удосконалення методики їх розслідування.

Теоретичне підґрунтя дисертаційного дослідження складають фундаментальні праці вітчизняних і зарубіжних науковців, присвячені різноманітним аспектам виявлення та розслідування злочинів, зокрема Ю. П. Аленіна, Л. І. Аркуші, І. В. Басистої, В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, І. О. Возгіна, А. Ф. Волобуєва, В. І. Галагана, І. Ф. Герасимова, В. Г. Гончаренка, В. Я. Горбачевського, І. В. Гори, Л. Я. Драпкіна, В. А. Журавля, Г. Г. Зуйкова, А. В. Іщенка, Н. І. Клименко, В. А. Колесника, О. Н. Колесниченка, В. П. Колмакова, В. П. Корж, В. О. Коновалової,

¹ Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за 2014–2018 рр. Генеральна прокуратура України: [сайт]. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.

І. І. Котюка, В. С. Кузьмічова, В. В. Лисенка, В. К. Лисиченка, В. Г. Лукашевича, Є. Д. Лук'янчикова, Д. Й. Никифорчука, М. А. Погорецького, М. В. Салтевського, Д. Б. Сергєєвої, С. М. Стахівського, О. Ю. Татаров, В. В. Тіщенко, Л. Д. Удалової, В. Г. Хахановського, П. В. Цимбала, К. О. Чаплинського, С. С. Чернявського, Ю. М. Чорноус, В. М. Шевчука, В. Ю. Шепітька, Б. В. Щура, О. Г. Яновської та інших.

Окремі проблеми розслідування злочинів проти моральності у своїх роботах досліджували різні вчені, зокрема М. С. Дмитрієв, С. Г. Кулик, М. В. Куратченко, В. О. Малярова, К. Ю. Назаренко, О. М. Федик, С. А. Циркун, К. В. Шибанова та ін. Останнім дослідженням у зазначеному напрямку стала дисертація В. О. Лазарева «Криміналістична характеристика та особливості розслідування втягнення неповнолітнього в заняття проституцією і сутенерства» (Дніпро, 2019).

Незважаючи на безперечну теоретичну і практичну значущість досліджень вказаних науковців, поза увагою вітчизняної криміналістичної науки залишилися окремі аспекти вказаної проблематики, зокрема, особливості виявлення фактів втягнення неповнолітніх у заняття проституцією; електронно-цифрові сліди як елемент слідової картини даного злочину; типізація слідчих ситуацій подальшого етапу розслідування; тактика допиту неповнолітнього потерпілого; проведення негласних слідчих (розшукових) дій; призначення окремих видів судових експертиз (судово-психологічної експертизи потерпілого, комп'ютерно-технічної, портретної) тощо.

Зазначені обставини й зумовили вибір теми дослідження, його спрямованість і зміст.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України № 287/2015), Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» (Указ Президента України № 5/2015), Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 25 серпня 2015 р.

№ 501/2015 та Плану дій з її реалізації на період до 2020 р., схваленого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 р. № 1393 р., Пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на 2015–2019 рр. (наказ МВС України № 275/2015). Дослідження проведено згідно з науково-дослідною темою Харківського національного університету внутрішніх справ «Наукове супроводження реформування системи кримінальної юстиції в Україні» (реєстраційний номер 0113U008190). Тема дисертації затверджена рішенням Вченої ради Харківського національного університету внутрішніх справ 26 січня 2016 року (протокол № 1).

Мета і завдання дослідження. *Метою* роботи є розроблення теоретичних положень та практичних рекомендацій щодо розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією.

Поставлена мета обумовила необхідність вирішення таких *задач*:

- висвітлити сучасний стан наукового дослідження проблем розслідування втягнення неповнолітніх в заняття проституцією;
- встановити найбільш поширені способи підготовки, вчинення та приховання досліджуваних злочинів;
- з’ясувати зміст слідової картини втягнення неповнолітніх в заняття проституцією;
- охарактеризувати особу злочинця та особу неповнолітнього потерпілого, втягнутого у заняття проституцією;
- розглянути особливості виявлення фактів втягнення неповнолітніх в заняття проституцією;
- окреслити обставини, що підлягають встановленню під час розслідування розглядуваних злочинів;
- виокремити типові слідчі ситуації, які складаються на початковому та наступному етапах розслідування, та визначити основні напрями розслідування;

- розкрити тактичні особливості проведення допиту неповнолітнього потерпілого, втягнутого у заняття проституцією;

- систематизувати організаційні й тактичні особливості проведення окремих негласних слідчих (розшукових) дій при розслідуванні злочинів цієї категорії;

- розглянути можливості призначення судових експертиз під час розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією.

Об'єкт дослідження – правовідносини, що складаються у зв'язку з виявленням та розслідуванням втягнення неповнолітніх у заняття проституцією.

Предмет дослідження – розслідування втягнення неповнолітніх в заняття проституцією.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань під час проведення дослідження у комплексі застосовувались загальнонаукові та спеціально-правові методи. Методологічною основою дослідження став *діалектико-матеріалістичний метод* наукового пізнання соціально-правових явищ. Крім того, використано такі методи: *історико-правовий* – для дослідження генезису і стану наукового розроблення проблем розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією (підрозділ 1.1); *догматичний* – для тлумачення юридичних категорій, поглиблення та уточнення понятійного апарату дослідження (підрозділи 1.2, 1.3, 1.4, 2.1); *функціональний* – з метою виділення типових слідчих ситуацій на різних етапах розслідування злочинів (підрозділ 2.3.), *системно-аналітичний* – для аналізу практики виявлення та розслідування даних злочинів з метою виокремлення системи найбільш поширених способів учинення і класифікації типових слідчих ситуацій (підрозділи 1.2, 2.1, 2.3); *типологічний* – при дослідженні типової особи злочинця та типової особи потерпілого (підрозділ 1.3, 1.4); *статистичні* (групування, зведення, аналіз кількісних показників) – під час аналізу та узагальнення емпіричної бази (вивчених кримінальних проваджень (справ), результатів анкетування (у всіх розділах

дисертації), а також *соціологічні* (анкетування, інтерв'ювання) – у процесі вивчення думок працівників слідчих підрозділів щодо проблем розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією (у всіх розділах дисертації).

Емпіричну базу дослідження становлять систематизовані матеріали офіційної статистичної звітності Генеральної прокуратури України за період 2014–2018 рр.; результати вивчення матеріалів 135 кримінальних проваджень та 75 кримінальних справ про втягнення неповнолітніх у заняття проституцією (ч.ч. 3, 4 ст. 303 КК України), за 2008–2018 рр.; узагальнені дані анкетувань слідчих Національної поліції (155 респондентів з міста Києва, Вінницької, Житомирської, Київської, Одеської, Рівненської, Сумської, Тернопільської, Харківської, Хмельницької, Черкаської, Чернівецької та Чернігівської областей). При вивченні матеріалів практики і визначенні ключових аспектів обраної проблеми автором використовувався особистий досвід роботи у практичних підрозділах органів досудового розслідування.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є комплексним монографічним дослідженням теоретичних та практичних аспектів методики розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією. Автором сформульовано ряд висновків і рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності діяльності органів досудового розслідування, зокрема:

вперше:

– обґрунтовано, що з метою виявлення фактів втягнення неповнолітніх у заняття проституцією або ж готування до вчинення даного злочину, найбільш доцільно та ефективно виявляти: осіб, які вчинили, вчиняють або готуються до вчинення даного злочину; осіб, яких втягнули або намагаються втягнути у заняття проституцією; осіб, яким відомі або можуть бути відомі обставини вчинення злочину; місця, де неповнолітніми особами надаються сексуальні послуги за винагороду;

– здійснено розподіл типових слідчих ситуацій, які складаються на початковому та наступному етапах розслідування, зокрема доведено, що найбільш оптимальними критеріями класифікації слідчих ситуацій початкового етапу розслідування втягнення неповнолітніх в заняття проституцією є: обсяг та зміст наявної інформації про подію злочину та особу злочинця; етап вчинення злочину та дії потерпілої особи; кількість потерпілих осіб та їх вік. Слідчі ситуації наступного етапу розслідування слід класифікувати залежно від визнання підозрюваним факту втягнення неповнолітніх в заняття проституцією, наявності доказів та умов їх отримання й перевірки;

– систематизовано організаційні й тактичні особливості проведення негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією, як аудіо-, відеоконтроль особи, аудіо-, відеоконтроль місця, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, зняття інформації з електронних інформаційних систем, установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу, спостереження за особою, річчю або місцем;

удосконалено:

– типологію осіб, які втягують неповнолітніх у заняття проституцією, що сприяє виявленню джерел інформації про злочин;

– перелік обставин, що підлягають встановленню під час розслідування втягнення неповнолітніх в заняття проституцією, шляхом включення до їх числа обставин, які характеризують особу неповнолітнього потерпілого;

– рекомендації щодо призначення та проведення судово-медичних експертиз, судово-психологічної експертизи потерпілого, комп'ютерно-технічної та портретної експертиз під час розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією;

дістало подальший розвиток:

– історіографія наукових досліджень проблем розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією;

– уявлення про спосіб втягнення неповнолітніх в заняття проституцією, який включає в себе спосіб підготовки, спосіб вчинення та спосіб приховання злочину, а також класифікація типових слідів, відповідно до якої слідові картину даного злочину складають матеріальні, ідеальні та електронно-цифрові сліди;

– криміналістичні ознаки особи неповнолітнього потерпілого: стать, вік, місце та умови проживання, місце навчання (роботи), морально-психологічні якості, а також взаємозв'язок з особою злочинця;

– тактичні особливості проведення допиту неповнолітнього потерпілого, втягнутого у заняття проституцією.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані та обґрунтовані в дисертації теоретичні положення, висновки та рекомендації впроваджено та надалі може бути використано у:

практичній діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України – для безпосереднього використання розроблених методичних рекомендацій слідчими Національної поліції під час розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією (акт Головного слідчого управління Національної поліції України від 25 жовтня 2018 р.);

освітньому процесі – при проведенні занять з навчальних дисциплін: «Криміналістика», «Особливості розслідування окремих видів злочинів», «Криміналістичні засоби та методи розслідування кримінальних правопорушень», підвищенні кваліфікації слідчих Національної поліції, підготовці освітніх програм, навчальних і практичних посібників, підручників, курсів лекцій (акт впровадження Харківського національного університету внутрішніх справ від 02 лютого 2017 р.; акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 27 вересня 2018 р.);

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення, висновки та пропозиції, сформульовані у дослідженні, доповідалися та оприлюднені у виступах автора на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних

конференціях, зокрема: «Становлення та розвиток наукових досліджень» (м. Київ, 20–21 трав. 2016 р.); «Становлення та розвиток наукових досліджень» (м. Київ, 19–20 трав. 2017 р.); «Становлення та розвиток наукових досліджень» (м. Київ, 18–19 трав. 2018 р.); «Актуальні проблеми правової науки в сучасних умовах» (16 трав. 2019 р.).

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що містять десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (302 найменування на 33 сторінках) та чотирьох додатків на 11 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 242 сторінки, із яких обсяг основного тексту – 186 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВТЯГНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ У ЗАНЯТТЯ ПРОСТИТУЦІЄЮ

1.1. Стан наукових досліджень проблем розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією

Проституція як суспільне явище виникло і продовжує існувати з найдавніших часів. Так, перші документальні згадки про проституцію містилися у джерелах, що відносяться до історії становлення стародавніх держав людської цивілізації – Єгипту, Персії, Древньої Греції, Древнього Рима, Індії тощо. Загалом, терміни «проститутка» чи «повія» почали вживатися ще в організованому Солоном (між 640 і 635 рр. – біля 559 рр. до н. е.) «публічному будинку», та означали – «існуючі у борделі для продажу (prostasai)» [28, с. 9].

Відповідно до положень римського права, повією є жінка, яка задовольняє публічний попит на статеві насолоди. І усі жінки, які вступають у статеві стосунки з багатьма чоловіками публічно або таємно, в борделі або в іншому місці, за винагороду або без такої, з бажанням або холодно, головне без розбору, є повіями. До категорії повій також відносили і тих жінок, які шляхом переконання або насильства спонукали інших продавати своє тіло: звідниць, власниць будинків терпимості та закладів розваг [20, с. 13].

Відомі засновники кримінологічної науки Ч. Ломброзо та Г. Ферраро зазначали, що в різні часи та в різних народів існували форми релігійної, цивільної, естетичної, гостинної, придворної, політичної проституції, наголошуючи при цьому, що викорінити проституцію неможливо: «...усі репресивні заходи змінюють лише її назву та форму, слугуючи водночас для неї новим спонукальним засобом...» [152, с. 33].

Разом з тим, ще на теренах Київській Русі з прийняттям християнства розпочалися засудження та заборона розпусти. При цьому в текстах тогочасного законодавства термін «проституція» не використовувався, а вживалося поняття «блуд», під яким розуміли усі негативні прояви у сфері статевих стосунків, у тому числі, обумовлені прагненням матеріального збагачення. Подібні діяння вважалися злочинами і каралися відповідно до канонів православної церкви. Крім того, передбачалась відповідальність і за ряд злочинів, безпосередньо пов'язаних із заняттям проституцією: сутенерство, окремі види звідництва, організацію заняттям проституцією, утримання притонів, втягнення у заняття проституцією, а також примушування до заняття проституцією [185, с. 20–21].

Заборона на заняття «неподобством», обумовлена позицією церкви, відповідно до якої будь-яких види інтимного зв'язку поза шлюбом засуджувалися як недозволені та гріховні, проіснувала до середини XVIII століття. Однак, це ніяким чином не сприяло зниженню кількості «продажних жінок» [239, с. 16] і вже у XIX столітті через неможливість викорінення цього явища, влада Російської імперії легалізувала проституцію, перетворивши її на повноцінний соціальний інститут, що включав правові засади, контролюючі органи, заклади, осіб, які надавали інтимні послуги, і споживачів [11, с. 4].

На початку XX століття міжнародна спільнота розпочала розглядати сексуальну експлуатацію (хоча і в контексті боротьби з работоргівлею) як самостійний об'єкт кримінально-правового переслідування і вже у 1904 році дане питання було підняте в Міжнародному договорі про боротьбу з торгівлею білими рабнями, який став основою для прийняття Міжнародної конвенції від 4 травня 1910 року «Про боротьбу з торгівлею білими рабнями». Після закінчення Першої світової війни внаслідок викликаних нею занепаду та соціальної нестабільності у суспільстві, проблема проституції і, відповідно, сексуальної експлуатації в різних її формах, значно

загострилась, у зв'язку з чим, 30 вересня 1921 року було прийнято Міжнародну конвенцію «Про боротьбу з торгівлею жінками і дітьми».

Того ж року у постановах Всеросійського Центрального виконавчого комітету «Про боротьбу з проституцією» та «Про заходи боротьби з проституцією» було визнано необхідним звернути увагу всіх державних і громадських організацій до планомірної боротьби з проституцією, яка повинна вестись заходами попередження, шляхом широкої усної та письмової агітації шкоди цього явища [206, с. 311]. Одночасно із формуванням нормативно-правової бази, яка регламентувала порядок вжиття заходів, спрямованих на боротьбу з проституцією як з негативним соціальним явищем, розпочалися і наукові розвідки у цьому напрямі, зокрема, у 1927 році побачила світ книга В. М. Броннера «Проституция в России. Проституция в России до 1917 года. Борьба с проституцией в РСФСР» [21]. Але вже у 1930-ті роки науковий інтерес до питання проституції поступово зник, причиною чого слугувало встановлення генеральної лінії державних органів влади, якими у 1935 році було зроблено висновок про ліквідацію проституції в СРСР. Протягом наступних чотирьох десятиліть існування проституції в Радянському Союзі заперечувалося, а її дослідження вважалося непотрібним [11, с. 11].

І лише на початку 1990-х років вивчення різноманітних аспектів боротьби з проституцією знову розпочало проводитись на відповідному науковому рівні. Зокрема, у 1991 році С. М. Красуля в Академії МВС СРСР захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему «Адміністративно-правові питання боротьби з проституцією» [117], а В. І. Лебеденко – Київській вищій школі МВС СРСР дисертацію на тему «Адміністративно-правові та організаційні основи боротьби органів внутрішніх справ з проституцією (за матеріалами Української РСР)» [148].

В подальшому дослідження проблем боротьби з проституцією, а також пов'язаними з нею злочинами, в тому числі і втягненням особи у заняття

проституцією, здійснювалося у декількох напрямках: адміністративному, кримінально-правовому, кримінологічному та криміналістичному.

Так, особливості адміністративно-правової протидії проституції розглядали В. В. Черній (2003 р.) [279] та В. І. Варивода (2005 р.) [28].

Поняттю, системі та кримінально-правовій характеристиці злочинів проти моральності присвятили свої дисертаційні дослідження такі вчені, як А. В. Ландіна (2005 р.) [146], Л. С. Кучанська (2007 р.) [142], І. О. Бандурка (2010 р.) [8]. Питання відповідальності за вчинення діянь, пов'язаних з проституцією, втягнення у заняття проституцією та організацію заняттям проституцією вивчали О. М. Федик (2003 р.) [273], Р. А. Арсланбекова (2004 р.) [6], Ю. П. Смірнов (2010 р.) [250], А. В. Плотнікова (2010 р.) [196], В. Ю. Савін (2011 р.) [233], А. М. Нурмухаметова (2012 р.) [185].

Кримінологічна характеристика сутенерства, втягнення особи в заняття проституцією та запобігання злочинам проти моральності досліджувалися А. Є. Шпаковим (2003 р.) [297], Т. А. Шевчук (2011 р.) [292], К. С. Снісаренко (2014 р.) [252], С. Г. Куликом (2016 р.) [137].

У 2007 році Рада Європи, відзначаючи, що сексуальна експлуатація та сексуальне насильство стосовно дітей набули тривожних розмірів на національному та міжнародному рівнях, зокрема стосовно зростаючого використання як дітьми, так і злочинцями інформаційно-комунікаційних технологій, і що запобігання сексуальній експлуатації та сексуальному насильству стосовно дітей і боротьба з цими явищами потребують міжнародного співробітництва, прийняла Конвенцію про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства [111]. Вказана Конвенція була ратифікована Україною у 2012 році і з цього часу активно розпочалися наукові розвідки у напрямку захисту моральності неповнолітніх та запобігання дитячої проституції.

Зокрема, кримінально-правовому захисту та охороні моральності неповнолітніх були присвячені дисертація Н. О. Семчук (Київ, 2015 р.) [239] та монографія В. В. Кузнецова (Київ, 2017 р.), в яких вчені вказують, що

кримінально карані діяння, передбачені частинами 3, 4 статті 303 КК України, входять до групи злочинів проти моральності неповнолітніх, якими є умисні суспільно небезпечні діяння, що посягають на сферу суспільної моральності, яка поставлена під охорону закону про кримінальну відповідальність, і заподіюють неповнолітнім моральну шкоду. Крім того, у зазначених працях вноситься досить цікава пропозиція введення кримінальної відповідальності клієнта за вступ в статеві зносини з особою, яка не досягла віку 18 років та яка заробляє собі на життя повністю або частково проституцією [135, с. 250–251].

Також слід відмітити як ґрунтовні монографічні дослідження, в яких розглядалися різноманітні аспекти боротьби з дитячою проституцією, дисертацію В. С. Соловйова «Попередження втягнення неповнолітніх у заняття проституцією (за матеріалами Центрального федерального округу)» (Москва, 2013 р.) [254], в якій автор запропонував кримінологічну характеристику втягнення неповнолітніх у заняття проституцією та заходи загальносоціальної, спеціально-кримінологічної та індивідуальної профілактики цього злочину, та дисертацію О. М. Курилової «Сексуальна експлуатація неповнолітніх, які займаються проституцією: кримінально-правові та кримінологічні аспекти» (Санкт-Петербург, 2018 р.), у якій вперше встановлено та класифіковано основні фактори (розважальний, економічний, фактор латентності, сімейний, медичний, фактор впливу засобів масової інформації та фактор віктимності), що впливають на сексуальну експлуатацію неповнолітніх, які займаються проституцією [140].

Однак, зупинимось більш детально на розгляді наукових здобутків вчених-криміналістів у напрямі розробки методики розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією.

Так, у 2005 році К. В. Шибановою у Саратові було проведено комплексне монографічне дослідження питань виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних з проституцією, за результатами якого розроблено низку криміналістичних рекомендацій, що утворили окрему криміналістичну

методику виявлення, попередження та розслідування злочинів, пов'язаних з проституцією.

У вказаній роботі обґрунтовується, що оскільки злочини, пов'язані з проституцією, відносяться до категорії латентних, з метою підвищення ефективності боротьби з ними, в першу чергу, необхідною є розробка рекомендацій щодо їх виявлення. Сукупність таких рекомендацій утворює окремий елемент, який входить до структури методики розслідування, та включає в себе перелік можливих суб'єктів виявлення, їх повноваження, криміналістичні прийоми і методи виявлення тих ознак злочинів, які найбільш часто зустрічаються на практиці, особливості документування такого роду діяльності. Значення вказаних рекомендацій полягає в тому, що їх використання дозволить виявляти факти кримінальної поведінки ще з моменту формування злочинного умислу та вчасно припиняти реалізацію задуманого.

Також у дисертації наголошується на тому, що специфіка особи потерпілих, багато з яких протидіють розслідуванню шляхом приховання достовірної інформації, обумовлює необхідність встановлення та підтримання психологічного контакту з ними, а отже і залучення психолога на усіх етапах досудового розслідування [294].

Слід відмітити, що однією з найбільш фундаментальних праць, присвячених формуванню методики розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків, є докторська дисертація В. О. Малярової «Теоретичні основи формування та реалізації методики розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків», яка була захищена у Харківському національному університеті внутрішніх справ у 2014 році. У даній роботі доводиться, що до змісту методики розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків повинні входити такі елементи, як розгорнута криміналістична характеристика злочинів; опис типових слідчих ситуацій і формування залежно від цих ситуацій типових програм розслідування на початковому і наступному етапах розслідування;

виклад тактики проведення початкових слідчих (розшукових) дій і супутніх оперативно-розшукових заходів; особливості виявлення ознак злочинів, організації взаємодії, планування розслідування, профілактичної діяльності слідчого, а також подолання протидії розслідуванню тощо. Також науковець визначила перелік завдань, що необхідно вирішити під час розслідування: перетворення отриманої в стадії виявлення ознак злочинів інформації в доказову; одержання нової доказової інформації; нейтралізація протидії розслідуванню [161].

Значна увага питанням розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків наразі приділяється у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ, де послідовниками наукової школи під керівництвом доктора юридичних наук, професора К. О. Чаплинського протягом останніх декількох років було підготовлено та успішно захищено низку дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, серед яких слід відмітити:

а) дисертацію К. Ю. Назаренко «Розслідування злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом» (2016 р.), в якій автор підкреслює небезпечний характер поширення злочинів проти моральності та обґрунтовує потребу у посиленні боротьби з цими проявами, а також вжиття заходів з метою найбільш ефективного їх попередження і розслідування [178, с. 3];

б) дисертацію М. В. Куратченко «Розслідування сутенерства та втягнення особи в заняття проституцією» (2017 р.), в якій на монографічному рівні досліджено теоретичні й практичні положення розслідування сутенерства та втягнення особи в заняття проституцією, зокрема визначено сутність криміналістичної характеристики сутенерства та втягнення особи в заняття проституцією, її складових елементів, наповнення, а також встановлено кореляційні зв'язки між ними, розглянуто обстановку та слідову картину вчинення сутенерства і втягнення особи в заняття проституцією через характеристику їх складових частин. Крім того, автор визначив вагомі

ознаки особи злочинця та виділив віктимологічні групи потерпілих, до яких відносяться особи, втягнуті у заняття проституцією із застосуванням насильства, обману чи шантажу; неповнолітні й малолітні особи, втягнуті у злочинну діяльність; особи, які постраждали від учинення протиправних дій. Окрема увага у вказаній дисертації присвячена формам взаємодії слідчого з працівниками оперативних підрозділів у справах про сутенерство та втягнення особи у заняття проституцією, а також науковим положенням щодо організаційно-тактичного забезпечення проведення окремих слідчих (розшукових) дій спрямованих на вилучення інформації з матеріальних (обшук) та особистісних (допит підозрюваного й свідка) джерел [139].

У 2019 році на базі зазначеного навчального закладу В. О. Лазарєв підготував і захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему: «Криміналістична характеристика та особливості розслідування втягнення неповнолітнього в заняття проституцією і сутенерства».

Вказана праця є найновішим вітчизняним монографічним дослідженням криміналістичної характеристики та організаційно-тактичних аспектів розслідування втягнення неповнолітнього в заняття проституцією і сутенерства.

Розділ перший цієї дисертації присвячено криміналістичній характеристиці втягнення неповнолітнього в заняття проституцією і сутенерства, до структури якої входять спосіб учинення злочину; засоби втягнення неповнолітнього в заняття проституцією; особа злочинця (сутенера); обстановка злочину; слідова картина; особа неповнолітнього потерпілого. Автор вперше класифікував типові засоби втягнення неповнолітнього в заняття проституцією, зокрема: використання емоційної залежності (родинні зв'язки, кохання); застосування мотивуючих засобів (матеріальна забезпеченість); використання психічного стану особи або алкогольної чи наркотичної залежності; створення інших умов для вирішення

особистих проблем, а також виокремив віктимологічні групи неповнолітніх, втягнутих в заняття проституцією, а саме:

- а) особи із малозабезпечених сімей;
- б) особи, які навчаються далеко від місця проживання батьків;
- в) особи з нестабільною психікою або психічними захворюваннями;
- г) особи із неблагополучних сімей;
- д) особи, які проживають в зоні проведення антитерористичної операції.

В другому розділі дисертації науковцем основна увага була приділена дослідженню організації розслідування втягнення неповнолітнього в заняття проституцією і сутенерства. Так, вченим визначено коло обставин, що підлягають встановленню, особливості планування розслідування, розроблено алгоритми дій слідчого відповідно до типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування, а саме ситуацій коли:

- 1) сутенера встановлено, є достатні фактичні дані, що свідчать про конкретні обставини злочину;
- 2) сутенера встановлено, проте недостатньо доказів для повідомлення йому про підозру;
- 3) злочинця встановлено, але він переховується від слідства і суду;
- 4) особу злочинця не встановлено.

У третьому розділі роботи розглянуто тактику проведення окремих слідчих (розшукових) дій, зокрема таких, як огляду місця події та освідування, одночасного допиту раніше допитаних осіб та пред'явлення для впізнання, а також особливості використання спеціальних знань (безпосереднє використання слідчим спеціальних знань під час досудового розслідування; призначення та проведення судових експертиз; участь спеціаліста під час проведення окремих процесуальних дій) при розслідуванні втягнення неповнолітнього в заняття проституцією і сутенерства [145].

Незважаючи на безсумнівне теоретичне та практичне значення проведеного В. О. Лазарєвим дослідження, поза його увагою залишилися окремі аспекти вказаної проблематики, зокрема, особливості виявлення фактів втягнення неповнолітніх у заняття проституцією; електронно-цифрові сліди як елемент слідової картини даного злочину; типізація слідчих ситуацій подальшого етапу розслідування; тактика допиту неповнолітнього потерпілого; проведення негласних слідчих (розшукових) дій; призначення окремих видів судових експертиз (судово-психологічної експертизи потерпілого, комп'ютерно-технічної, портретної) тощо.

Вищевикладене дозволяє зробити висновок, що тема розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією продовжує залишатися актуальною та потребує подальшої розробки, що підтвердило 94,2 % опитаних нами слідчих (Додаток Б). Підтримуючи думку О. Г. Манич про те, що проституція як соціально-історичний феномен не тільки зберігається, але й суттєво модифікується за рахунок розширення кола суб'єктів та удосконалення способів її організації, функціонування ринку кіберсексу [163, с. 4], проведення подальших наукових досліджень у даному напрямку дозволить не лише наповнити теоретичну базу криміналістичної науки, але й суттєво допомогти практичним працівникам у процесі розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією.

1.2. Спосіб учинення та слідова картина злочину

Одним із ключових елементів криміналістичної характеристики будь-якого злочину є спосіб його вчинення. Дослідження цього елементу має вагоме теоретичне та практичне значення, адже знання способу вчинення злочину дає можливість слідчому найбільш оптимально організовувати та планувати розслідування, дозволяє створювати теоретичні моделі поведінки людей у різноманітних ситуаціях підготовки, вчинення і приховання злочинів, орієнтуючись на які в практичній діяльності, можна

цілеспрямовано, з найменшими витратами сил, засобів та часу висувати версії про осіб, які вчинили злочин, а також вирішувати багато інших криміналістичних завдань, спрямованих на розслідування кримінальних правопорушень [49, с. 44–45]. Спосіб як елемент криміналістичної характеристики злочинів розглядали у своїх працях такі науковці, як В. П. Бахін, Р. С. Белкін, Г. Г. Зуйков, М. В. Даньшин, В. О. Коновалова, Г. А. Матусовський, В. Ю. Шепітько та багато інших. Як зазначав Р. С. Белкін, «... спосіб учинення та приховання злочину, точніше – знання про нього, визначають шлях пізнання істини у справі, тобто метод розкриття й розслідування» [17, с. 805]. Крім того, спосіб учинення будь-якого кримінального правопорушення належить до об'єктивної сторони його складу і є обставиною, що підлягає доказуванню в кримінальному провадженні (ст. 91 КПК України) [130, с. 39].

Категорія «спосіб учинення злочину», будучи універсальною, використовується у кримінальному праві, кримінальному процесі, теорії доказування, криміналістиці тощо, при цьому, відіграючи роль своєрідної зв'язуючої ланки, у кожній з вищевказаних наук вона наділена особливим змістом. Криміналістичне розуміння способу вчинення злочину формувалося з розвитком науки криміналістики, постійно не виходило з поля підвищеної уваги вчених, що в певний момент і призводило до якісного переосмислення накопичених відомостей, а також до появи дискусійних питань, вирішення яких триває і до цього часу [184, с. 3].

Загалом, «спосіб» є певною дією, прийомом або системою прийомів, які дають можливість зробити, здійснити що-небудь, досягти чогось» [32, с. 1375]. Автори юридичної енциклопедії пропонують розуміти спосіб учинення злочину як «сукупність (систему) прийомів, методів, послідовність дій чи використання засобів, а також знарядь, за допомогою яких досягається злочинна мета» [300; Т. 5, с. 602].

В. Ю. Шепітько визначає спосіб як систему взаємозалежних, цілеспрямованих навмисних дій щодо підготовки, вчинення, приховування

злочинів, здійснюваних відповідно до обстановки та властивостей особи, а також обумовлені ними дії цілого ряду інших осіб, які необхідні для настання злочинного результату [121, с. 574].

В. О. Коновалова наголошує, що спосіб учинення злочину є одним із визначальних елементів криміналістичної характеристики, а його змістовну структуру становлять етапи приготування, вчинення та приховування слідів злочину [113, с. 6–7].

Вперше ж термін «спосіб злочину» як «сукупне» поняття, що об'єднує дії, спрямовані на підготовку до злочину, а також самостійні способи вчинення злочину та способи його приховання, використав Б. М. Коврижних [101, с. 2].

Разом з тим, М. В. Даньшин у своїй кандидатській дисертації доводить, що структура способу злочину є категорією непостійною. Залежно від своєрідності винної поведінки, особливостей ситуацій, що виникають до і після вчинення злочину, та інших обставин вона може бути триланковою (включає поведінку суб'єкта до, під час і після вчинення злочину), дволанковою (у різних комбінаціях) і одноланковою (характеризує поведінку суб'єкта лише під час вчинення злочину). На цій основі автор, розглядаючи спосіб злочину як складову механізму злочину, формулює його як систему дій, об'єднаних загальним злочинним задумом щодо підготовки, вчинення і приховування злочину, детермінованих певними умовами. Такими умовами він вважає: умови зовнішнього середовища; психофізіологічні властивості особистості, що можуть бути пов'язані з вибіркоким використанням відповідних знарядь і засобів; умови місця і часу вчинення злочину, що залишають різного роду характерні сліди зовні, які дозволяють за допомогою криміналістичних прийомів і засобів одержати уявлення про сутність події, що відбулася, своєрідність злочинної поведінки злочинця, його окремі особистісні дані і, відповідно, визначити найбільш оптимальні методи вирішення завдань розслідування злочину [64, с. 8].

В цілому, виявлення закономірностей та взаємозв'язків у структурній моделі злочину дозволяє визначити логічний ланцюг механізму формування доказів: спосіб – сліди – докази. Інакше кажучи, злочин вчиняється певним способом; спосіб залишає характерну для нього сукупність різноманітних слідів; «розшифровка» сукупності слідів надає можливість реконструювати вчинений злочин (враховуючи спосіб дій та інші обставини, що підлягають встановленню та входять до предмету доказування); інформація, носієм якої є сліди, трансформується в докази [184, с. 4].

Повертаючись до дослідження способів втягнення неповнолітніх в заняття проституцією, слід зазначити, що за результатами вивчення кримінальних проваджень та анкетування слідчих можна зробити висновок, що спосіб даного злочину є триланковим (на це вказали 82,6 % респондентів) (Додаток Б) і включає в себе такі елементи, як спосіб приготування, спосіб вчинення злочину та спосіб його приховання.

Отже, спосіб як елемент криміналістичної характеристики втягнення неповнолітніх в заняття проституцією чи примушування їх до заняття проституцією – це система дій, спрямованих на підготовку, вчинення і приховання цього злочину з притаманними їй слідами вчиненого, детермінована умовами зовнішнього середовища та обрана злочинцем з урахуванням особи неповнолітнього потерпілого [77, с. 112].

Розглянемо послідовно кожен з елементів способу втягнення неповнолітньої особи в заняття проституцією чи примушування її до заняття проституцією.

Спосіб підготовки до вчинення злочину. Основним елементом підготовки до вчинення даного злочину є пошук потенційних потерпілих, тобто осіб, щодо яких в подальшому можна вживати заходи, спрямовані на їх втягнення в заняття проституцією або ж на примушування до заняття проституцією.

Пошук потенційних потерпілих може здійснюватися шляхом (Додаток А):

– цілеспрямованого пошуку (54,3 % вивчених кримінальних проваджень);

– висунення різноманітних пропозицій або створення відповідних умов та ситуацій, за яких дані особи, в тому числі і неповнолітні, самостійно звернуться до суб'єктів злочинної діяльності (45,7 %).

Цілеспрямований пошук відбувається через друзів, родичів та знайомих; з потенційними потерпілими знайомляться на вулицях, в клубах, барах та інших місцях відпочинку. В окремих випадках майбутніх жертв підшуковують в закладах інтернатного типу, де вони навчаються і проживають, модельних агентствах, фотостудіях, серед осіб, які займаються бродяжництвом чи проституцією. Також слід відмітити, що з розвитком інформаційних технологій значного поширення набули соціальні мережі, за допомогою моніторингу яких не лише обирають осіб, котрих може зацікавити можливість займатися проституцією, але і зв'язуються з ними та розпочинають спілкування, під час якого і пропонують їм в подальшому займатися проституцією.

Разом з тим, з метою пошуку потенційних потерпілих можуть створюватися відповідні умови та ситуації, за яких неповнолітні самостійно звернуться до суб'єктів злочинної діяльності, зацікавившись їх пропозиціями різноманітного характеру. Зазвичай, це пропозиції високооплачуваної роботи у сфері розваг та надання послуг. Оголошення про вакансії моделей, танцівниць, масажистів, розміщуються як у друкованих засобах масової інформації, так і в мережі Інтернет на сайтах оголошень про робочі місця та у відповідних групах соціальних мереж.

Так, особа_1, українка, громадянка України, незаміжня, працює касиром в ТОВ «Фоззі-Фуд», раніше не судима, в період часу з лютого 2012 року по березень 2012 року розмістила в газеті «Є» у розділі «Робота. Навчання. Кар'єра» у рубриці «Запрошуються на роботу. Інша робота без спеціальної підготовки» оголошення наступного змісту: «Агентство запрошує до співпраці симпатичних дівчат, віком бажано до 18 років». В

результаті цього особа_1 познайомилась з невстановленою досудовим слідством особою на ім'я Наталія, а також особа_2, особа_3 та особа_4 та схилила їх до заняття та забезпечувала систематичне заняття проституцією, використовуючи їх уразливий стан, пов'язаний з відсутністю постійного місця проживання в м. Хмельницькому, офіційного працевлаштування, незадовільного фінансового і матеріального забезпечення та слабого морального стану [45].

Загалом, публікація оголошень про набір в сферу розваг є ні чим іншим, як завуальованою пропозицією втягнення в проституцію, адресованою невизначеному колу осіб. Фактично будь-яке оголошення в ЗМІ про рекрутування в проституцію, а так само про надання послуг інтимного характеру на комерційній основі, означає публічне рекламування проституції як виду діяльності, як можливості нелегального проведення дозвілля, що фактично і є способом підготовки до втягнення в заняття проституцією [4, с. 69].

Враховуючи викладене, можемо зробити висновок, що найбільш поширеним способом підготовки втягнення саме неповнолітніх осіб в заняття проституцією є цілеспрямований пошук жертв за допомогою соціальних мереж та інших інтернет-сторінок, оскільки сучасна молодь досить активно використовує вказані ресурси, а розміщення на них інформації є досить безпечним через наявність можливості зробити це анонімно або під вигаданим ім'ям.

Спосіб учинення злочину. У статті 303 Кримінального кодексу України передбачено відповідальність за втягнення особи в заняття проституцією або примушування її до заняття проституцією з використанням обману, шантажу чи уразливого стану цієї особи, або із застосуванням чи погрозою застосування насильства. У примітці до даної статті зазначено, що відповідальність за втягнення малолітнього чи неповнолітнього в заняття проституцією чи примушування їх до заняття проституцією за цією статтею має наставати незалежно від того, чи вчинені такі дії з використанням

обману, шантажу, уразливого стану зазначених осіб або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, використанням службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності [126].

Загалом, слово «втягнення» утворене від дієслова «втягувати», синонімами до якого є «залучати до чого-небудь», «затягувати» [23, с. 36]. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови зазначається, що одним із значень слова «втягувати» є залучати, притягати, заохочувати когось до участі у чому-небудь [32, с. 210]. С. І. Ожеговим слово «втягнути» розуміється як «залучити чи викликати бажання взяти участь у чому-небудь» [187, с. 83]. Отже, виходячи з етимологічного тлумачення, «втягнення» передбачає як виникнення бажання в іншій особі вчинити що-небудь, так і фактичне вчинення вказаних дій [23, с. 39].

Правовою позицією Верховного Суду України з даного питання є наступна: втягнення завжди передбачає наявність причинного зв'язку між діями дорослої особи і виникненням у неповнолітнього бажання вчинити протиправні дії. Зазначений наслідок може досягатися за допомогою всіх видів фізичного насильства (заподіяння тілесних ушкоджень, мордування, катування тощо) і психічного впливу (погроза застосувати насильство, завдати матеріальних збитків, зганьбити в очах однолітків та товаришів, позбавити повсякденного спілкування, переконання, залякування, обман, шантаж, підкуп, розпалювання почуття помсти, заздрості або інших низьких почуттів; обіцянка забезпечити грошима, подарунками, розвагами тощо) [215].

В процесі втягнення в заняття проституцією, безсумнівно, здійснюється вплив на інтелект та волю неповнолітньої особи, внаслідок чого в неї виникає бажання поводитися певним чином, займатися певною діяльністю. Виходячи з цього, під втягненням у заняття проституцією слід розуміти активну психофізіологічну діяльність особи, яка втягує, спрямовану на виникнення у потерпілого бажання надавати сексуальні послуги за

винагороду, що проявляється у вигляді отримання від нього згоди на їх надання [192, с. 21].

Слід зауважити, що дії дорослого, спрямовані на втягнення неповнолітньої особи в заняття проституцією, які не призвели до бажаного ним результату, також є суспільно небезпечними, адже вони обумовлюють негативну ціннісну орієнтацію та ставлять під загрозу нормальний розвиток даної дитини як члена суспільства [173, с. 17].

Зазвичай, суттєву роль при втягненні неповнолітнього в проституцію відіграє його оточення, зокрема приклад знайомих, які вже займаються проституцією, їх розповіді про незалежний спосіб життя, матеріальну стабільність. Окрім того, особи, які мають на меті втягнути неповнолітніх у заняття проституцією, під час розмов з ними обіцяють забезпечення повної безпеки, надання допомоги у вирішенні різноманітних проблем, високий заробіток, який дозволить оплатити навчання, допомогти сім'ї, придбати дорогі речі, гнучкий графік роботи, що передбачатиме наявність вільного часу, можливість проживання у великому місті, цікаві знайомства тощо [229, с. 20–21].

На відміну від втягнення, яке, як ми вже зазначали, спрямоване на виникнення бажання в іншій особі вчинити що-небудь, примушування є впливом на особу проти її волі, що обмежує свободу вибору поведінки з метою змусити діяти згідно з волею особи, що примушує [82, с. 48].

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови слово «примушувати (примусити)» визначається як:

- 1) вимагати в кого-небудь виконання чогось незалежного від його бажання;
- 2) домагатись чого-небудь;
- 3) спрямовувати зусилля на виконання чого-небудь незалежно від бажання [32, с. 683].

О. О. Вакулик під примушуванням розуміє незаконний вплив на психіку особи, внаслідок якого остання обмежується в можливості чинити

відповідно до своєї волі та вимушена обрати ту поведінку, що їй нав'язують і яка суперечить її бажанням [25, с. 6], а М. О. Попов примушування визначає як умисну, суспільно небезпечну, протиправну дію щодо особи, здійснювану шляхом фізичного та/або психічного насильства, а також шляхом інших незаконних дій (бездіяльності) з метою змусити цю особу вчинити будь-які дії або утриматися від їх вчинення [199, с. 9].

Виходячи з цього, примушування неповнолітнього до заняття проституцією можна визначити як активні дії, спрямовані на здійснення незаконного впливу на психіку неповнолітньої особи, внаслідок якого остання вимушена розпочати або продовжити займатися проституцією всупереч її суб'єктивному бажанню.

Аналіз вивчених кримінальних проваджень (Додаток А) показав, що втягнення чи примушування до заняття проституцією неповнолітніх осіб здійснювалися наступними способами:

- обман (15,2 %);
- шантаж (7,2 %);
- використання уразливого стану неповнолітньої особи (34,1 %);
- застосування насильства (8,3 %);
- погроза застосування насильства (4,1 %);
- використання службового становища, або матеріальної чи іншої залежності (12,4 %);
- переконання (18,7 %).

Обман – це специфічний спосіб впливу на людську психіку, що полягає в умисному формуванні в свідомості особи, яку обманюють, неправильних уявлень про факти, речі, явища, події або у свідомій підтримці вже наявних помилок з метою формування певного варіанту поведінки, необхідного винному при вчиненні ним суспільно небезпечних діянь, вказаних в кримінальному законі [46, с. 80]. При втягненні особи у заняття проституцією обман полягає у наданні неправдивих відомостей про певні обставини, що мають важливе значення для особи, яку втягують в заняття

проституцією, зокрема у повідомленні неправдивої інформації у формі обіцянки надати роботу масажистки, артистки, офіціантки, одружитися, сприяти участі у конкурсі без наміру виконати обіцяне [215]. Крім того, досить часто потерпілих обманюють щодо безпечності та законності заняття проституцією, розміру оплати наданих послуг, тривалості та частоти їх надання, умовчують про наявність системи «неформальних штрафів» за допущені порушення встановлених правил, певні небезпечні для життя та здоров'я умови, що передбачають, наприклад, незахищені статеві зносини при наданні сексуальних послуг [65, с. 58].

Шантаж як спосіб втягнення неповнолітнього у заняття проституцією або примушування до заняття проституцією в зв'язку з відсутністю його законодавчого визначення, тлумачиться науковцями по-різному. Так, зокрема, З. А. Тростюк вважає, що шантаж – це реальна погроза розголошення відомостей, які потерпілий або його близькі особи бажають зберегти в таємниці, щоб примусити потерпілого вчинити певні дії [269, с. 61]. М. І. Мельник та М. І. Хавронюк, в свою чергу, розширюють дане поняття та визначають шантаж як погрозу розголошення компрометуючих або інших відомостей, які потерпілий бажає зберегти в таємниці, а також залякування останнього заподіянням іншої шкоди [180, с. 301, 707]. Н. С. Карпов взагалі розглядає шантаж як різновид психологічного насильства, який може полягати у загрозі розповсюдження порнографічних фотознімків або відеозаписів за участі потерпілої, розголошення відомостей про її роботу у сфері проституції [96, с. 270].

Цікавою є позиція окремих судів, які розцінюють як шантаж вимогу передачі грошових коштів, отриманих внаслідок заняття проституцією, для повернення належного потерпілій особі майна, яким раніше незаконно в неї заволоділи. Так, особа_1 наприкінці грудня 2013 року, в нічну пору доби, перебуваючи на території автозаправної станції «Лукойл», що по вул. Рівненській м. Луцька, умисно, з корисливих мотивів, шляхом обману, що полягав у повідомленні неправдивих відомостей про бажання подивитися

мобільний телефон та деякий час ним покористуватися, хоча насправді повертати вказаний мобільний телефон наміру не було, заволоділа мобільним телефоном марки «Keerоn А7561», який належав неповнолітній особі_2. В подальшому, особа_1 переконувала неповнолітню особу_2 у вигідності надання сексуальних послуг за грошову винагороду, використовуючи її уразливий стан та шляхом її обману, який полягав у повідомленні останній неправдивих відомостей про налагодження питання із правоохоронними органами щодо нібито «законного» заняття проституцією за умови щоденної сплати нею грошей в сумі 200 грн. В зв'язку з тим, що особа_1 вказаними способами не домоглася добровільної згоди особи_2 на заняття проституцією, вона шляхом шантажу, який полягав у повідомленні про неповернення належного особі_2 мобільного телефону або ж його повернення за умови передачі коштів в сумі 2500 грн., які вона зможе заробити шляхом заняття проституцією, примусила неповнолітню особу_2 надавати сексуальні послуги за винагороду в розмірі 500 грн. за годину на території автозаправної станції «Лукойл», що по вул. Рівненській в м. Луцьку [40].

Розглядаючи використання уразливого стану особи як спосіб її втягнення в заняття проституцією чи примушування до заняття проституцією, слід зазначити, що дане поняття було закріплено на законодавчому рівні лише у 2006 році у примітці 2 до статті 149 Кримінального кодексу України «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини». Відповідно до неї, під уразливим станом особи розуміється зумовлений фізичними чи психічними властивостями або зовнішніми обставинами стан особи, який позбавляє або обмежує її здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, приймати за своєю волею самостійні рішення, чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям, збіг тяжких особистих, сімейних або інших обставин [126].

Фізичними властивостями, які обумовлюють виникнення уразливого стану особи, можуть бути певні фізичні вади людини (відсутність рук чи ніг,

непорушний стан тіла тощо), котрі позбавляють особу здатності керувати своїми діями або обмежують її в цьому. У свою чергу, психічні властивості можуть бути пов'язані з малолітнім віком особи чи із захворюванням її психіки. При чому захворювання психіки у цьому випадку можуть носити найрізноманітніший характер: від тяжких психічних захворювань (шизофренія, епілепсія, параноя, прогресивний параліч) до психічних розладів, що не є тяжкими (так званих психічних аномалій) [80, с. 6, 10]. Говорячи про збіг тяжких особистих чи сімейних обставин, варто наголосити, що не будь-які обставини є ознаками уразливого стану особи, а лише ті, яким іманентно притаманна реальна можливість у конкретній ситуації позбавити або обмежити здатність особи усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними. Такими обставинами можуть бути, наприклад, тяжка хвороба рідних чи близьких, відсутність елементарних засобів для фізичного існування людини (житла, одягу, їжі), наявність великого боргу, перебування неповнолітнього на утриманні в інших осіб тощо [103, с. 76].

Застосування насильства або ж погроза його застосування здебільшого використовуються як спосіб примушування особи розпочати або продовжити займатися проституцією, а також з метою забезпечення належної поведінки потерпілої особи, виконання нею встановлених правил, неповідомлення правоохоронних органів про вчинення відносно неї протиправних діянь. При цьому фізичне насильство, зазвичай, полягає в систематичному нанесенні потерпілій особі побоїв, тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, мордуванні, насильницькому обмеженні свободи її пересування, а сексуальне насильство, як один з найбільш жорстоких видів впливу на людину [251, с. 15], може знаходити свій прояв у формі зґвалтування, насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом, інших насильницьких діях сексуального характеру. Досить часто такі насильницькі дії поєднуються з погрозами заподіяння ще більшої шкоди здоров'ю потерпілого у разі продовження опору чи невиконання вимог

злочинця [90, с. 251]. Крім того, погрози застосування фізичного чи сексуального насильства, знищення чи пошкодження майна, можуть бути адресовані як безпосередньо потерпілій особі, так і її близьким родичам, друзям та бути висловленими як в усній, так і в письмовій формі, переданими за допомогою засобів зв'язку: телефоном, електронною поштою, в соціальних мережах, месенджерах тощо.

Яскравим прикладом застосування фізичного насильства та погрози його застосування з метою примушування неповнолітніх до заняття проституцією є випадок, який мав місце у 2011 році на Черкащині.

В середині травня 2011 року до неповнолітньої особи_1 на її мобільний телефон зателефонував незнайомий чоловік, який представився Славиком (особа_3) і повідомив, що він є співмешканцем її знайомої, та бажає з нею зустрітись. Наступного дня, особа_1 зустрілася з особою_3 біля будинку, де вона мешкає, при цьому особа_3 був разом з неповнолітньою особою_2. Вони зайшли до під'їзду, де особа_3 повідомив дівчатам, що так як у них раніше були особисті конфлікти з його співмешканкою та вони її ображали, тепер вони мають працювати на нього шляхом надання сексуальних послуг. При цьому він погрожував, що у разі непокори, застосує до них фізичне насильство. Дівчата стали відмовляти, говорили, що вони ще неповнолітні, однак внаслідок цього особа_3 обурився, схопив особа_2 за волосся та кілька разів наніс їй удари руками в обличчя. Він повідомив, що знає їх особисті та адресні дані, і що зможе будь-коли знайти їх та розправитися з ними. Побоюючись фізичної розправи, дівчата погодилися на умови, поставлені особою_3. Наступного дня, близько 18 години за вказівкою особи_3 дівчата приїхали до сауни «Банбас», де надали сексуальні послуги двом незнайомим чоловікам, які їм заплатили по 350 грн. кожній. В подальшому дівчата систематично з періодичністю кілька разів на тиждень надавали сексуальні послуги за винагороду чоловікам, яких їм підшукував особа_3, а отримані гроші віддавали останньому на його власні потреби.

В середині липня 2011 року, особа_2 разом з особою_1 надала сексуальні послуги двом незнайомим чоловікам, які їм заплатили по 1200 грн. кожній, однак особа_3 відібрав у них ці кошти. Особа_2 почала обурюватися цим, в результаті чого особа_3 вийшов з автомобіля, витягнув за одяг особа_2 з салону автомобіля та вдарив її долонею руки по задній частині голови, а потім віддав дівчатам по 150 грн. кожній. Через кілька днів особа_3 приїхав до особи_1 і особи_2 додому, розповів, що вони його дістали, почав їх ображати нецензурними словами та тягати руками за волосся, говорив, що вони погано працюють, не шукають собі клієнтів. Якщо дівчата не відповідали на дзвінки особи_3 на мобільний телефон, він телефонував додому або їх знайомим чи родичам. При цьому, коли знаходив, то починав сваритися і погрожувати, що якщо вони так будуть себе вести, то він їх покалічить [42].

Ще одним способом учинення злочину, передбаченого ст. 303 КК України, є використання службового становища або матеріальної чи іншої залежності потерпілої особи. Загалом, у теорії кримінального права поняття «залежність» розуміється як зв'язок між винним і потерпілим, при якому реалізація суттєвих інтересів потерпілого обумовлена поведінкою винного чи реалізація суттєвих інтересів кожного з них обумовлена їх взаємною поведінкою [112, с. 37].

Матеріальна залежність потерпілої особи має місце зокрема тоді, коли вона перебуває на повному або частковому утриманні винної особи, проживає на її житловій площі, а також тоді, коли винна особа своїми діями чи бездіяльністю спроможна викликати істотне погіршення матеріального становища потерпілої особи [219]. Матеріальна залежність неповнолітніх зазвичай обумовлена їх становищем, яке впливає з норм законів чи інших нормативно-правових актів, тобто має місце залежність неповнолітніх дітей від їх батьків, усиновлених від усиновлювачів, підопічних від опікунів чи піклувальників. Разом з тим, в окремих випадках злочинці цілеспрямовано ставлять потерпілих в стан матеріальної залежності (позичають значну суму

грошей, яку потерпілі використовують у власних потребах, на розваги і не мають змоги повернути, дарують дорогоцінні подарунки, надають кошти на придбання спиртних напоїв, наркотичних засобів) [77, с. 113].

В свою чергу, службова залежність є тоді, коли інтереси потерпілої особи залежать від службового становища винного. Сучасні дослідники до цього виду залежності відносять залежність між вчителем і учнем, викладачем і студентом, науковим керівником і аспірантом, комендантом гуртожитку і особою, яка в ньому мешкає, тренером і спортсменкою тощо [22, с. 254]. Крім того, безсумнівно, досить вразливою категорією є вихованці інтернатних навчальних закладів, які залежать як від представників адміністрації, так і від педагогів, вихователів, медичних працівників.

Говорячи про інші види залежності, які використовуються при втягненні неповнолітньої особи в заняття проституцією, слід звернутися до класифікації, запропонованої М. Г. Рябовою. Так, вчена виділяє такі види залежності, як внутрішньоособистісну (залежність від власних думок, ідей, цінностей, наприклад, релігійна залежність та різні форми фанатизму), предметну (інтернет-залежність, телевізійну, лікарську залежність), міжособистісну (залежність від іншої людини), афективну (залежність від власних емоцій, психологічна залежність від алкоголю та наркотиків. До складу афективної залежності також відноситься сексуальна та любовна, які мають такі ознаки як постійний пошук сексуального партнера або нових романтичних стосунків; використання сексу або інтимних почуттів для протистояння негативному досвіду чи емоціям), залежність від діяльності, в тому числі від азартних ігор [232, с. 54–55].

Отже, проведене дослідження, дозволяє зробити висновок, що найбільш поширеним способом втягнення неповнолітніх у заняття проституцією є використання їх уразливого стану, обумовленого в першу чергу, їх віковими та психологічними особливостями.

Спосіб приховання злочину. Враховуючи те, що приховання злочину – це діяльність (елемент злочинної діяльності), яка становить собою динамічну систему об'єктивних і суб'єктивних факторів дійсності, що сформувалися до, в момент або після вчинення злочину, реалізація якої спрямована на сліди злочину (матеріальні та ідеальні) та їх носіїв, з метою перешкоджання розслідуванню [64, с. 6], спосіб приховання злочину можна визначити як заснований на реалізації системи об'єктивних та суб'єктивних факторів дійсності комплекс дій чи бездіяльність особи, що приховує злочин до, в момент або після його вчинення [125, с. 232].

При цьому об'єктами приховання є: подія злочину, мотив і мета суб'єкта злочину, особа злочинця, злочинний результат та інші злочинні наслідки. Суб'єктами приховання можуть бути як сам злочинець, його співучасники та пособники, так і потерпілі та свідки, а також корупційні зв'язки злочинця, керівники державних, комерційних органів та організацій, на території яких вчинено злочин [183, с. 256].

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень показав, що найбільш розповсюдженими способами приховання втягнення неповнолітніх у заняття проституцією або примушування їх до заняття проституцією, є наступні (Додаток А):

а) приховання факту злочинної діяльності, пов'язаної із втягненням неповнолітніх у заняття проституцією, шляхом її інсценування та маскування під легітимний вид діяльності (47,2 %). Загалом, сутність інсценування полягає у створенні враження існування однієї події замість іншої, а змістом інсценування є знищення слідів, створення хибної обстановки, хибних уявлень про характер події, що відбувається, та її деталей [68, с. 13]. Як правило, злочинна діяльність, спрямована на втягнення неповнолітніх в заняття проституцією, маскується під діяльність масажних салонів, модельних агентств, саун, нічних клубів та інших розважальних закладів. Також з метою інсценування втягнення неповнолітніх в заняття проституцією під час підготовки до вчинення даного злочину при розміщенні

реklamних об'яв, спрямованих на пошук потенційних потерпілих, застосовується прийом двозначного розуміння фраз, а також підміни термінів [65, с. 61].

Так, особа_1 в березні 2012 року, знаходячись на території м. Севастополя, орендувала квартиру, яку пристосувала для заняття проституцією іншими особами. З метою приховання злочинної діяльності, вищевказане приміщення почало функціонувати під виглядом масажного салону «Оазис кохання». В подальшому особа_1 підшуквала декілька дівчат, в тому числі і неповнолітніх, організувала їх навчання щодо надання сексуальних послуг та втягнула їх в заняття проституцією. Також вона за допомогою виготовлених рекламних візиток, в яких були вказані її номери мобільних телефонів, на території м. Севастополя здійснювала рекламу еротичного масажу в салоні «Оазис кохання», замовляла рекламні оголошення в газетах, після чого, отримуючи дзвінки від осіб чоловічої статі, повідомляла їм інформацію про сутність сексуальних послуг, які надавали дівчата, та їх вартість, а також здійснювала попередній запис клієнтів [210];

б) приховання факту заняття проституцією конкретними неповнолітніми особами (суб'єктами цього приховання можуть бути як злочинці, так і самі потерпілі), а також замовчування фактів знайомства, іншого взаємозв'язку злочинця з потерпілими (22,6 %). З цією метою злочинці, а також потерпілі використовують прізвиська, що призначені для приховування імен та прізвищ з метою забезпечення конспірації, створюють акаунти в соціальних мережах від імені інших осіб, періодично змінюють номери мобільних телефонів;

в) знищення матеріальних слідів злочину з метою внесення змін до слідової картини злочину задля порушення об'єктивного взаємозв'язку «спосіб учинення злочину – його реальне відображення у слідовій картині» [95, с. 212–213]. При цьому матеріальні сліди злочину, в тому числі різноманітні предмети, які є носіями слідів злочину, можуть не лише знищуватися, а й пошкоджуватися та видозмінюватися (30,2 %).

Підводячи підсумок, варто зазначити, що способами приховання втягнення неповнолітніх у заняття проституцією або примушування їх до заняття проституцією, є приховання факту злочинної діяльності, пов'язаної із втягненням неповнолітніх у заняття проституцією, шляхом її інсценування та маскування під легітимний вид діяльності, приховання факту заняття проституцією конкретними неповнолітніми особами, а також замовчування фактів знайомства, іншого взаємозв'язку злочинця з потерпілими, знищення матеріальних слідів злочину.

Слідова картина. Одним із основних елементів криміналістичної характеристики будь-якого злочину є його слідова картина. Вперше цей термін ввів у науковий обіг видатний вчений-криміналіст М. В. Салтевський, який під «слідовою картиною» розумів сукупність матеріальних та ідеальних відображень і умов, що існують на момент виявлення злочину [235, с. 14].

Загалом, слідовою картиною злочину є цілісна система речових джерел кримінально-релевантної інформації, що виникла у результаті взаємодії матеріальних елементів події та може бути використана для формування динамічної інтегральної моделі механізму злочину на відповідних стадіях процесу його розслідування [69, с. 20].

Говорячи про сліди злочину (зміни, що відбуваються в органічній та неорганічній природі), варто зауважити, що традиційно в криміналістиці їх поділяють на дві категорії: матеріальні та ідеальні (нематеріальні). Матеріальними слідами (простими формами відображення злочину) є зміни у неживій природі у вигляді відбитків, різного роду руйнувань, пошкоджень, деформацій об'єктів, а також нашарувань та відшарувань. Більш складною формою змін середовища є ідеальні сліди, що мають психофізіологічну природу і проявляються у вигляді виникаючих у свідомості людей думок, образів та окремих моментів злочину, що закріпилися у пам'яті [132, с. 84].

Реалії сучасного світу, який неможливо уявити без використання комп'ютерної техніки, засобів мобільного зв'язку, котрі досить часто використовуються як знаряддя та засоби вчинення різного роду злочинів,

обумовлюють необхідність введення ще однієї категорії слідів – у формі змін в інформаційному середовищі.

Дослідженню слідів, що залишаються в інформаційному просторі, присвячено багато наукових робіт. Такі сліди деякі вчені, зокрема В. Д. Басай, О. Г. Волеводз, В. А. Мещеряков, О. А. Самойленко, називають «віртуальними», пояснюючи це тим, що вони існують на матеріальному носії, але не доступні безпосередньому візуальному сприйняттю [237, с. 136].

Інші автори заперечують проти вживання вищевказаного терміну, мотивуючи свою позицію тим, що поняття «віртуальний» – це усталений термін, що використовується в квантовій теорії поля для характеристики частинок, що перебувають в проміжному стані або в стані невизначеності (координати яких і сам факт їх існування в даний момент часу можна назвати лише з певним рівнем вірогідності) [283, с. 468]. Зокрема, В. О. Мілашев пропонує використовувати термін «бінарні сліди» як результати логічних та математичних операцій з двійковим кодом [169, с. 13], а М. М. Литкін вживає поняття «комп'ютерно-технічні сліди», під яким розуміє результат перетворення комп'ютерної інформації шляхом знищення, копіювання, блокування чи модифікації, причинно пов'язані з подією злочину [156, с. 7].

Однак, ми притримуємося позиції В. Б. Вехова, який оперує поняттям «електронно-цифрових слідів», розуміючи під ними будь-яку криміналістично значиму комп'ютерну інформацію, тобто відомості (повідомлення, дані), які перебувають в електронно-цифровій формі та зафіксовані на матеріальному носії або передаються каналами зв'язку за допомогою електромагнітних сигналів [36, с. 22–23].

Досліджуючи слідову картину втягнення неповнолітніх у заняття проституцією, варто ще раз підкреслити, що цей злочин є продовжуваним, і спосіб його вчинення є повноструктурним та включає в себе етапи підготовки, вчинення і приховання, на кожному з яких відбуваються відповідні зміни у навколишньому середовищі та залишаються матеріальні, ідеальні та електронно-цифрові сліди.

Матеріальні сліди. Матеріальні сліди є речовими джерелами криміналістичної інформації, до них відносяться будь-які предмети матеріального світу, які здатні нести відомості про фактичні обставини злочину, тобто доказову інформацію [267, с. 194].

Розглядаючи матеріальні сліди втягнення неповнолітнього в заняття проституцією або примушування до заняття проституцією, ми можемо їх класифікувати наступним чином:

а) сліди, що залишаються внаслідок вчинення дій, спрямованих на втягнення неповнолітнього в заняття проституцією або примушування до заняття проституцією. Багато в чому характер цих слідів залежить від способу вчинення злочину. Про втягнення, що відбувалося шляхом переконання, обману чи використання уразливого стану особу, в першу чергу, свідчать сліди, які залишилися внаслідок спілкування злочинця з потерпілим – відеозаписи зустрічей, звукозаписи телефонних розмов, залишені візитні картки, рекламні буклети масажних салонів, нічних клубів, модельних студій, під діяльністю яких завуальовано надання послуг сексуального характеру тощо. У разі впливу на потерпілого шляхом шантажу, до матеріальних слідів злочину також можна віднести документи, що належать потерпілій особі (паспорт, свідоцтво про народження), боргові розписки, фотознімки чи відеозаписи компрометуючого, а іноді порнографічного характеру, на яких зображено потерпілого.

Досить часто мають місце ситуації, коли підшукують осіб, які постійно проживають в інших містах або навіть у інших країнах, та в подальшому шляхом переконання чи обману отримують їх згоду на переїзд до іншого населеного пункту або за кордон для заняття проституцією. Так, 27.02.2013 р. особа_1, приїхавши до міста Луганськ, зустрілася з неповнолітньою особа_2, з якою вона раніше познайомилася в мережі Інтернет. Реалізовуючи свій злочинний намір, спрямований на втягнення осіб в заняття проституцією, діючи умисно, протиправно цього ж дня особа_1 під час розмови з особа_2, достовірно знаючи, що вона не досягла повноліття, підбурила в неї бажання

займатися проституцією на території Російської Федерації шляхом опису умов праці повії, а саме розміром заробітку, захистом від правоохоронних органів Російської Федерації, забезпеченням місця для заняття проституцією, чим втягнула останню в заняття проституцією. Близько 18 години 30 хвилин особа_1 була затримана працівниками міліції на залізничному вокзалі міста Луганська біля поїзду сполученням «Луганськ – Москва», де вона знаходилась разом з неповнолітньою особа_2 [38]. У цьому разі, матеріальними слідами злочину є також квитки на різні види громадського транспорту (поїзд, літак), придбані на ім'я злочинця та потерпілого, паспорта для виїзду закордон з відмітками про перетин кордону, інші проїзні документи.

Під час учинення даного злочину із застосуванням фізичного насильства, спрямованого на примушування особи почати або продовжити займатися проституцією, для залякування та встановлення контролю над потерпілими, крім вищезгаданих слідів, залишаються сліди на тілі потерпілого (синці, садна, порізи, опіки, інші тілесні ушкодження), сліди біологічного походження на різних предметах навколишньої обстановки, у приміщеннях, де наносилися ушкодження (наприклад, сліди крові, слини, частини епітеліальної поверхні шкіри, волосся), мікрооб'єкти, сліди пальців рук та взуття тощо;

б) сліди, що залишаються внаслідок заняття неповнолітньою особою проституцією. Такими слідами є відеозаписи з місць, де безпосередньо надавалися сексуальні послуги (готелів, саун, нічних клубів), журнали, де фіксуються відомості про мешканців готелів, хостелів або ж заповненні картки госте, договори оренди приміщень, квартир, в яких надаються сексуальні послуги, грошові кошти, отримані потерпілими як винагорода. Крім того, важливими носіями інформації є особисті записи злочинців, які можуть знаходитись у блокнотах, журналах, записниках, на окремих листках, та містити інформацію про потерпілих, про факти надання ними сексуальних послуг, а також їх фотокартки і навіть фотоальбоми із зображеннями

потерпілих [166, с. 38]. Наприклад, у травні 2017 року під час затримання учасників злочинної групи, яка займалася сутенерством та втягненням осіб у заняття проституцією на території м. Києва, було виявлено та вилучено записи, що містили в собі інформацію про осіб, які надавали сексуальні послуги за винагороду, а також про клієнтів, а саме: ім'я, номер телефону, адресу, дату коли надавалися інтимні послуги, а також відмітку про можливу неадекватність клієнта [41].

Окремо варто виділити сліди, що залишаються на тілі потерпілої особи внаслідок статевого акту: ознаки порушення статевої недоторканості (незайманості); садна, крововиливи в області статевих органів, на стегнах, руках, спині, ушкодження порожнини рота при орально-генітальних контактах тощо; наслідки статевого акту (вагітність, зараження хворобами, що передаються статевим шляхом); сперма та інші об'єкти біологічного походження [141, с. 18].

Матеріальними слідами, що свідчать про заняття особою проституцією, є також використані засоби контрацепції, зокрема презервативи, та сліди біологічного походження, що містяться на них (клітини піхвового епітелію, сперма, слина).

Ідеальні сліди. Ідеальні сліди – це сліди у свідомості людини, що є специфічною формою вищого рівня психічного, цілеспрямованого, активного, вибіркового відображення, здійснюваного в чуттєво-раціональній формі, у результаті якого формується відносно адекватний, суб'єктивно-об'єктивний «відбиток» – уявний образ у пам'яті людини, заснований на раніше сприйнятій інформації, та є формою збереження відповідної інформації [81, с. 177]. Л. О. Суворова визначає ідеальні сліди злочину як криміналістично значущу (кримінально-релевантну) інформацію, сприйняту та відображену людиною у вигляді уявних (пам'ятних) образів, котра може бути ним відтворена у вербальній або іншій формі або одержана з її пам'яті засобами, припустимими для використання в кримінальному судочинстві [257, с. 36]. При цьому ідеальний слід може містити інформацію

не лише про подію або факт злочину, але й про пов'язані з ними обставини, про особу злочинця, про його взаємозв'язок з потерпілим тощо. Відповідно, носієм ідеального сліду можуть бути не лише очевидець і свідок, але й інші особи (потерпілий, підозрюваний) [14, с. 64].

Носіями ідеально-слідової інформації втягнення неповнолітніх у заняття проституцією є (Додаток Б):

- особи, які безпосередньо вчиняють злочин, їх близьке оточення, особи, що умисно надають допомогу або сприяють злочинній діяльності (28,3 % опитаних слідчих);

- потерпілі, їх батьки, близькі родичі, друзі, вчителі, однокласники чи одногрупники, інші особи, які входять до вузького кола спілкування потерпілих і знаходяться з ними в довірливих відносинах (41,4 %);

- особи, яким потерпілі надавали сексуальні послуги за винагороду або особи, які відмовились від отримання вказаних послуг з різних причин, однак бачили або спілкувалися з потерпілими (18,7 %);

- особи, які внаслідок своєї професійної або підприємницької діяльності знайомі зі злочинцями та потерпілими (таксисти, адміністратори саун, готелів тощо) (11,6 %).

Електронно-цифрові сліди. Електронно-цифрові сліди втягнення неповнолітніх в заняття проституцією можна розподілити на дві групи (Додаток А): сліди, що виникають внаслідок користування ресурсами мережі Інтернет (веб-сайтами, соціальними мережами) (43,3 %) та сліди, що виникають внаслідок користування засобами мобільного зв'язку (56,7 %).

Можливості мережі Інтернет, зазвичай, використовуються злочинцями під час підготовки до втягнення неповнолітніх у заняття проституцією, зокрема задля пошуку майбутніх потерпілих (шляхом розміщення відповідних оголошень про можливості заробітку для молодих дівчат, про діяльність фотостудій, модельних агентств, масажних салонів тощо), а також для спілкування з ними за допомогою соціальних мереж.

У випадках розміщення інформації в мережі Інтернет та при користуванні соціальними мережами залишається значна кількість слідів: реєстраційні дані доменного імені, лог-файли (текстові файли, які містять у собі системну інформацію про дії, що відбулися на сервері), дані акаунта користувача, сліди взаємодії (налаштування) з хостинг-провайдером, сліди реклами веб-сайта, прив'язка сторінки соціальної мережі до електронної адреси чи номера мобільного телефону, архів повідомлень, в якому може міститися переписка з потерпілими, статистика активності на сторінці користувача тощо [31, с. 212–213].

Під час використання мобільних засобів зв'язку, які використовуються внаслідок спілкування злочинця з потерпілими, а також іншими особами (наприклад, тими, хто бажає скористатися послугами повій) також залишаються відповідні електронно-цифрові сліди. Такими слідами є:

- зміни, що відбуваються та залишаються безпосередньо в самому мобільному телефоні (у вбудованих чи зовнішніх носіях пам'яті) або на сім-карті телефону – відомості про вхідні, вихідні та пропущені дзвінки, смс-повідомлення, записи в телефонній книзі, фотокартки, відеозаписи, історія використання інтернет-браузера);

- зміни, що відбуваються у програмному забезпеченні оператора мобільного зв'язку внаслідок користування певним мобільним телефоном та відображають інформацію про сім-карти, які використовувалися в цьому телефоні; дату, час, тривалість, тип (вхідні, вихідні дзвінки, смс-повідомлення) з'єднань телефону; номери абонентів, з якими відбувалися з'єднання; місцезнаходження (номер та адреси розташування базових станцій) телефону в момент з'єднань [106, с. 54].

Отже, підводячи підсумок, варто зазначити, що спосіб втягнення неповнолітніх в заняття проституцією або примушування їх до заняття проституцією є триланковим і включає в себе такі елементи, як спосіб приготування, спосіб вчинення злочину та спосіб його приховання. На кожному з цих етапів відбуваються відповідні зміни у навколишньому

середовищі та залишаються матеріальні, ідеальні та електронно-цифрові сліди злочину, виникнення яких безпосередньо залежить від способу вчинення злочину, а їх виявлення дозволяє отримати важливу орієнтуючу та доказову інформацію для досудового розслідування.

1.3. Особа злочинця

Дослідження особи злочинця під час побудови криміналістичної характеристики усіх категорій кримінальних правопорушень має важливе значення, на що звертається увага як науковцями (В. П. Бахін, П. Д. Біленчук, М. Т. Ведерніков, В. П. Лавров, В. О. Образцова, М. В. Салтевський, П. П. Цвєтков та інші), так і у чинному законодавстві. Зокрема у п. 4 ч. 1 ст. 91 КПК України зазначається, що одними з обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні є обставини, що характеризують особу обвинуваченого [130].

Сутність криміналістичного аспекту дослідження (вивчення) особи більшістю вчених визначається як отримання про неї криміналістично значущої інформації, що включає в себе відомості про притаманні їй анатомічні, біологічні, психологічні та соціальні властивості, які є необхідними для ідентифікації особи, вирішення тактичних завдань та встановлення фактичної картини події кримінального правопорушення під час його розслідування.

Дійсно, як ні в якій іншій сфері пізнання, в криміналістиці (теоретичній і практичній) людина, в межах необхідності, може досліджуватися у всій різноманітності проявів її властивостей: фізичних і психічних, генетично обумовлених та сформованих в процесі життя, природних і соціальних [50, с. 3], адже особа і її поведінка нерідко є основними носіями інформації про вчинений злочин [197, с. 4].

В цілому, особа злочинця – це найбільш широке поняття, що відображає соціальну сутність особистості; складний комплекс, що

характеризує ознаки, властивості, зв'язки, відносини, моральний і духовний світ людини у взаємодії із соціальним та індивідуальними життєвими умовами, що тим чи іншим чином вплинули на процес вчинення і приховання кримінального правопорушення [134, с. 21].

Загалом, вивчення особи злочинця дозволяє вирішити ряд завдань, серед яких чільне місце посідають такі, як:

- оптимізація тактичного впливу на особу, яка вчинила кримінальне правопорушення (тактичний аспект);
- встановлення невідомої особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (пошуковий аспект);
- попередження вчинення кримінальних правопорушень, засноване на системному аналізі криміналістично значущих складових особи злочинця (профілактичний аспект) тощо [7, с. 55].

Безумовно, до відомостей про особу злочинця як елемента криміналістичної характеристики мають належати усі ті дані, що дозволять визначити ефективні шляхи розшуку, викриття злочинця та вирішити інші, пов'язаних з цим, завдання розслідування [72, с. 194], однак у науці досі триває полеміка щодо кількості та переліку складових, які варто досліджувати під час вивчення особи злочинця.

Так, П. П. Цветков включає до предмету вивчення особи злочинця два елементи: соціально-правові дані та природно-біологічну інформацію про особу, яка притягується до кримінальної відповідальності [278, с. 92].

Ф. В. Глазирін натомість досліджує соціально-демографічні властивості, психологічні якості та біологічні особливості особи [52, с. 6].

П. Д. Біленчук вважає, що у криміналістичній теорії та слідчій практиці найбільш повною і правильною класифікацією відомостей про факти, які характеризують особу злочинця, є та, що охоплює наступні дані:

- демографічні;

– відомості, які характеризують особисті властивості людини, її психофізіологічні особливості: темперамент, здібності, схильності, звички, навички;

– відомості про оточуюче правопорушника середовище, що тією чи іншою мірою впливає на формування певної спрямованості його особи (умови виховання в сім'ї, школі, вплив осіб, з якими правопорушник спілкується, – родичів, друзів, знайомих);

– відомості, які характеризують результати взаємодії оточуючого середовища і особи (ставлення до колективу, праці, навчання, доручень, участь у громадському житті) [19, с. 140].

Однак, не можемо не погодитись і з О. Р. Лужецькою, яка крім вищевказаних даних, вважає важливою рисою особи злочинця, що має особливе значення для криміналістичної характеристики злочину, також і ставлення цього суб'єкта до закону, його правову поведінку в нормі і патології, тобто наявність чи відсутність фактів антигромадської та протиправної поведінки у минулому (адміністративні правопорушення, затримання й приводи, колишні судимості, в тому числі зняті і погашені в установленому законом порядку) [153, с. 200].

Враховуючи вищевикладене та специфіку такого злочину, як втягнення неповнолітніх в заняття проституцією, ми визначили за необхідне досліджувати такі елементи криміналістичної характеристики особи злочинця, як стать, вік, громадянство, освітній рівень, рід занять, сімейний стан, наявність на вихованні неповнолітніх дітей, постійне місце проживання, досвід злочинної діяльності, наявність досвіду заняття проституцією, перебування на обліку у лікаря-нарколога, морально-психологічні якості.

Усі ці елементи характеристики особи злочинця перебувають у кореляційній залежності не лише між собою, а й з іншими елементами криміналістичної характеристики даного виду злочинів. Так, вік і стать злочинця визначають його соціальний статус, психологічні особливості, коло

спілкування. Рівень освіти та інтелектуального розвитку знаходять своє відображення у способі вчинення злочину, здібностях та навичках, що використовуються при цьому. Рід занять також визначає коло спілкування, інтересів, ціннісних орієнтацій. Сімейний стан впливає на визначення потреб, у тому числі і першочергових, які обумовлюють мотив злочину. Відомості про минулу злочинну діяльність відображають схильність до вчинення конкретних злочинів, а також морально-психологічні якості злочинця [143, с. 10–11] тощо.

Повертаючись до нашого дослідження, спробуємо змалювати портрет особи, яка втягує неповнолітніх в заняття проституцією.

Провівши аналіз кримінальних проваджень та кримінальних справ (Додаток А), можемо зазначити, що більшість злочинів даної категорії вчинено жінками – 53,7 %, водночас чоловіками – 46,3 %. Така тенденція є закономірним наслідком зміни місця жінки в системі суспільних відносин, зниження рівня добробуту населення і обмеження можливості працевлаштування жінок, що в умовах функціонування нової моделі економічної і соціальної поведінки на ринку призводить до пошуку додаткових джерел заробітку, деморалізації особистості та деструктивної поведінки [286, с. 3–4]. Крім того, у жінок можна відмітити підвищене прагнення забезпечити матеріальний добробут сім'ї в складних економічних умовах будь-якими, в тому числі і протиправними способами, а також значний вплив мікросередовища та окремих осіб на злочинну поведінку жінки [1, с. 14].

Загальновідомо, що вікові особливості людини суттєво впливають на формування її особистості, адже саме вік значною мірою визначає фізичний стан індивіда, його інтереси, поведінку, життєві потреби, впливає на можливість одержання освіти, спеціальності, створення сім'ї [66, с. 19]. З віком змінюються соціальні функції людини, звички, характер, способи реагування на конфліктні і складні ситуації.

За віковою ознакою в нашому дослідженні злочинців було розподілено на такі групи (Додаток А): від 18 до 25 років, від 25 до 35 років, від 35 до 45 років та осіб, старше 45 років. Отже, у віці від 18 до 25 років даний злочин вчинили 6,0 % чоловіків та 10,9 % жінок, у віці від 25 до 35 років – 12,0 % чоловіків та 16,3 % жінок. Найбільш численною віковою групу, до якої входили особи, які втягували неповнолітніх в заняття проституцією, була група осіб від 35 до 45 років – 34,6 % (з них – 16,9 % чоловіки та 17,7 % жінки), водночас лише 20,2 % осіб вчинили даний злочин у віці, старшому 45 років (11,3 % чоловіки, 8,9 % жінки).

Переважає більшість осіб, які втягували неповнолітніх у заняття проституцією, були громадяни України – 65,4 %, хоча досить значний відсоток склали громадяни Російської Федерації – 20,5 %, які вчиняли злочини у прикордонних з Російською Федерацією областях – Донецькій, Луганській та Харківській. 8,1 % склали громадяни Республіки Білорусь та 6,0 % громадяни інших держав, зокрема Азербайджану, Вірменії, Грузії та Італії (Додаток А).

Залежно від місця постійного проживання особи, які втягували неповнолітніх у заняття проституцією, були мешканцями обласних центрів та міст обласного значення, а також міст Києва та Севастополя – 57,9 %, мешканцями районних центрів та міст районного значення – 25,4 %, мешканцями селищ міського типу та сіл – 16,7 % (Додаток А).

За рівнем освіти особи, яких вивчали, розподілилися наступним чином (Додаток А): ті, що мають незакінчену середню освіту – 24,4 % (з них чоловіки – 9,2 %, жінки – 15,2 %), повну середню освіту – 26,1 % (з них чоловіки – 10,6 %, жінки – 15,5 %), середньо-спеціальну освіту – 29,0 % (з них чоловіки – 15,2 %, жінки – 13,8 %), вищу – 20,5 % (з них чоловіки – 11,3 %, жінки – 9,2 %). Ці дані свідчать про те, що освітній рівень жінок, які займаються втягненням неповнолітніх в заняття проституцією є значно нижчим, ніж чоловіків, що може бути обумовлено небажанням навчатися, низькою мотивацією до здобуття професії, відсутністю трудових навичок, що

призводить до неможливості знайти себе на ринку праці, і це, в свою чергу, змушує до пошуку інших шляхів заробітку, в тому числі і незаконних. Наявність мети швидко розбагатіти, не прикладаючи до цього інтелектуальних зусиль, призводить до збільшення кількості осіб, які спочатку починають епізодично займатися проституцією, в подальшому це заняття стає єдиним їх джерелом доходу, а врешті-решт, вони розширюють сферу своєї діяльності шляхом втягнення інших осіб, в тому числі і неповнолітніх, в заняття проституцією.

Більшість осіб, характеристики яких ми досліджували, ніде не навчалися і не працювали – 38,2 %, при цьому, в основному, до їх числа входили жінки – 25,5 %; виконували низькокваліфіковану роботу (таксисти, охоронники, офіціанти, адміністратори в готелях та саунах, робітники тощо) 31,1 % осіб (з них чоловіки – 14,5 %, жінки – 16,6 %); 27,2 % (17,7 % чоловіків, 9,5 % жінок) мали висококваліфіковану роботу, зокрема займалися підприємницькою діяльністю, а також обіймали посади директорів різних фірм, а 3,5 % осіб (1,4 % чоловіків, 2,4 % жінок) перебували на пенсії (Додаток А).

Таку тенденцію можна пояснити тим, що значна частина осіб, які втягують неповнолітніх у заняття проституцією, не бажають працювати, а якщо ж і працюють, то безініціативно ставляться до своєї роботи, не прагнуть підвищити кваліфікацію, продовжити навчання. Водночас, не можна не брати до уваги і те, що сьогодні значна кількість громадян України не в змозі взагалі знайти роботу, а заробітна плата більшості не покриває необхідні прожиткові витрати; допомога на дітей, яку отримують матері, перебуваючи у відпустці по догляду за дитиною, є недостатньою навіть для того, щоб забезпечити дитину достатнім харчуванням.

Для соціально-демографічної характеристики особи злочинця має значення, як сімейний стан так і наявність дітей. Сім'я завжди передбачає обов'язки, які повинні виконуватись усіма її членами з метою нормального існування у суспільстві. Виховання дітей шляхом передання їм позитивного

досвіду, також має вплив на будь-яку особу в суспільстві. Що ж до особи злочинця розглядуваного злочину, то слід зазначити, що більшість осіб, які втягували неповнолітніх у зайняття проституцією, не мають родини – 74,2 %, з них – в шлюбі ніколи не перебували 12,0 % чоловіків та 17,3 % жінок; розлучені – 14,1 % чоловіків, 25,1 % жінок; 1,8 % вдівців та 3,9 % вдів. На момент вчинення злочину лише 18,4 % чоловіків та 7,4 % жінок перебували в шлюбі (Додаток А). Аналізуючи ці дані, можна цілком погодитись з тим, що між несприятливим станом у сім'ї, зрадами, розлученнями та сутенерством й іншими діями, пов'язаними з організацією заняття проституцією, а також втягненням в заняття проституцією, є певний зв'язок, який деякою мірою породжує споживацьке, байдуже ставлення до жінки (чоловіка) як до особистості, а також руйнує уявлення про інститут сім'ї як такий [291, с. 1125], що призводить до тенденції зниження позитивної ролі сім'ї в суспільстві.

Разом із відомостями про сімейний стан злочинців представляють інтерес і дані про наявність у них дітей на утриманні. Так, 35,0 % осіб (11,0 % чоловіків та 24,0 % жінок) мали на утриманні одну дитину, 28,9 % (13,0 % чоловіків та 15,9 % жінок) – дві і більше дитини. Водночас, 36,1 % осіб (з них 22,3 % чоловіків та 13,8 % жінок) неповнолітніх дітей не виховували (Додаток А).

З вищевикладеного можна зробити висновок, що злочинною діяльністю, спрямованою на втягнення неповнолітніх в заняття проституцією, займалися переважно особи, які мали на утриманні неповнолітніх дітей, але, разом з тим, відсоток осіб, хто взагалі не мав дітей є також досить значним. З однієї сторони, це можна пояснити відсутністю в державі дієвих програм надання соціально-економічної допомоги малозабезпеченим сім'ям, низьким рівнем соціальних виплат та гарантій, слабким захистом материнства, дитинства та відсутністю підтримки малозабезпечених жінок, в тому числі і матерів-одиначок. У такому випадку набувають особливого значення проблеми зростання стану психологічної

кризи, психічної патології сучасної жінки, оскільки з'являється неспроможність самотійно забезпечити необхідні умови для власного життя, сім'ї, своїх дітей [74, с. 24].

Так, у червні 2009 року особа_1, українка, громадянка України, незаміжня, тимчасово не працююча, раніше судима за ст. 166 КК України, шляхом шантажу та погрози застосування насильства, втягнула свою неповнолітню доньку, яка проживає разом із нею в заняття проституцією. В судовому засіданні підсудна особа_1 свою вину у вчиненні злочину визнала повністю та щиросердечно розкалася, пояснивши, що оскільки вона ніде не працює і не має жодних джерел існування вмовила свою неповнолітню доньку надавати сексуальні послуги на автовокзалі [44].

З іншої сторони, для багатьох сім'я та діти, як правило, є основним життєвим стимулом, відсутність якого через різні причини, призводить до того, що життя втрачає будь-який сенс. Тому протиправні, в тому числі і злочинні форми поведінки, є спробами заповнити свій життєвий простір чимось іншим, а також демонстративною зневагою загально визнаних цінностей в зв'язку з їх відсутністю у власному житті.

Досліджуючи досвід злочинної діяльності цікаво відмітити те, що втягненням неповнолітніх у заняття проституцією переважно займалися раніше судимі особи – 29,0 % (з них 11,7 % чоловіків та 17,3 % жінок) та особи, які на момент вчинення злочину відбували покарання, не пов'язане з позбавленням волі, або були звільнені від відбування покарання з випробуванням – 30,7 % (з них 12,7 % чоловіків та 18,9 % жінок). Попередня злочинна діяльність вказаних осіб (серед яких, як ми вже зазначали, більшу частину склали жінки) полягала у вчиненні злочинів проти моральності (сутенерство, створення або утримання місць розпусти і звідництво, ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів), а також злочинів проти власності (крадіжки, грабежі, вимагання) та злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів (Додаток А). Для даної категорії осіб є характерною наявність обумовленою

досвідом злочинної діяльності стійкої антигромадської спрямованості, яка проявляється у зневажанні інтересів суспільства, ігноруванні праці, невмінні контролювати свою поведінку, неповазі, байдужому ставленню до інтересів інших людей, алкоголізмі, наркоманії, інших аморальних спонуканнях, звичках, рисах [259, с. 100].

Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що серед осіб жіночої статі, які втягували неповнолітніх в заняття проституцією, 34,2 % раніше самі займалися проституцією, 25 % і на момент вчинення злочину продовжували займатися проституцією, і лише 40,8 % цією діяльністю ніколи не займалися (Додаток А).

Загалом, проведені соціологічні дослідження показують, що більшість повій не готові самостійно вийти з секс-індустрії. Основними причинами цього є неможливість знайти іншу, на скільки ж оплачувану, легальну роботу, що в більшості випадків обумовлено низьким освітнім рівнем та рівнем кваліфікації таких жінок [220, с. 37]. Саме тому досить часто залишення проституції відбувається виключно у зв'язку з фізичною неможливістю подальшого надання сексуальних послуг, наприклад, внаслідок досягнення певного віку, отримання травм, каліцтва чи захворювань, або внаслідок тривалої ізоляції (відбування покарання в місцях позбавлення волі, перебування в лікувальних закладах). Це викликає необхідність прийняття такими жінками іншої ролі в соціальній організації проституції (наприклад, звідника, сутенера тощо) [231, с. 100]. Досить часто така категорія осіб знаходить постійне джерело протиправних доходів у втягненні інших осіб, в тому числі і неповнолітніх, в заняття проституцією.

Так, особа_1, українка, громадянка України, з незакінченою середньою освітою, незаміжня, непрацююча, раніше судима за ч. 2 ст. 185, ст. 304, ч. 3 ст. 186 КК України, після умовно-достроково звільнення з місць позбавлення волі тривалий час займалася проституцією. Влітку 2012 року, познайомившись з особою_2 та особою_3, які були неповнолітніми, особа_1 вирішила, що варто втягнути їх у заняття проституцією, оскільки вони через

молодий вік будуть користуватися кращим попитом, ніж вона, і це допоможе їй отримувати більший дохід. Тому вона під час розмови з неповнолітніми дівчатами описала умови та «переваги» роботи повіями, вказала, що їх заробіток може становити близько 600 гривень в день та пообіцяла, що за умови, якщо вони віддаватимуть їй 40 % заробленого, вона буде захищати їх від правоохоронних органів України та забезпечить місцем для заняття проституцією, чим викликала в них бажання займатися проституцією.

В судовому засіданні особа_1 свою вину у вчиненому визнала та пояснила, що вчинила цей злочин в результаті складних особистих обставин, оскільки члени її сім'ї, в якій вона виховувалася до 10 років, вели антигромадський спосіб життя. Брати зловживали спиртним та вчиняли відносно неї сексуальне насильство. Коли їй виповнилося 10 років, вона втекла з дому, почала вчиняти крадіжки, вживати наркотики, але їй вдалося самотійно позбавитися наркотичної залежності. Вийшовши з місць позбавлення волі, особа_1 не змогла влаштуватися на роботу, через що вимушена була заробляти на життя, займаючись певний час проституцією [207].

Важливу роль в генезисі злочинної поведінки особи відіграє зловживання нею алкогольними напоями та наркотичними речовинами, які знижують самоконтроль людини, розвивають моральну нестійкість, викликають корисливі й агресивні мотиви та спричиняють нерозбірливість у виборі засобів для досягнення різних антисоціальних цілей [227, с. 188].

Так, серед числа осіб, які втягували неповнолітніх у заняття проституцією, 26,1 % перебували на обліку з діагнозом «Наркоманія», 4,2 % – з діагнозом «Алкоголізм», а 13,9 % – з діагнозом «Побутове пияцтво». Водночас, питома вага осіб, які у лікаря-нарколога на обліку не перебували, складає 55,8 %, хоча, незважаючи на це, деякі з них (переважно жінки, які на момент вчинення злочину самі займалися проституцією) фактично кожного дня перебували у стані сильного алкогольного сп'яніння з нетривалими перервами тверезості (Додаток А).

Дослідження морально-психологічних якостей особи злочинця має суттєве значення, оскільки злочин як акт людської поведінки і волевиявлення конкретної особи значною мірою обумовлений її сутнісною характеристикою та особливостями [244, с. 2039]. Морально-психологічні якості особистості розкриваються через її свідомість, цілеспрямованість, особливості поведінки і дій, звички і схильності, рівні розумового розвитку, обсяг знань, кругозір, зміст і різноманітність інтересів і устремлінь, життєвий досвід, практичність поведінки, етичність, характер реагування на різні прояви зовнішнього середовища, здатність приймати і реалізовувати прийняті рішення, вміння регулювати свою діяльність і направленість вчинків, витримку, стійкість, наполегливість [9, с. 93]. Морально-психологічні характеристики включають в себе погляди, переконання, життєві прагнення, ціннісні орієнтації, відношення до норм моралі. Важливим показником, який характеризує моральну складову особи злочинця є також її ставлення до антицінностей [100, с. 404].

Вивчення морально-психологічних якостей осіб, які втягували неповнолітніх в заняття проституцією, показало, що їм притаманні численні дефекти морального та психологічного розвитку. Для них особливо характерні: емоційна нестійкість поведінки, небажання працювати, схильність до вживання алкоголю чи наркотиків, різноманітні сексуальні відхилення, зневага до норм загальноприйнятої поведінки, систематичні прояви грубості, мстивості, актів насильницької поведінки [189, с. 20].

Крім того, можна відмітити такі риси, як безпринципність, корисливість, аморальність, егоцентризм, цинізм, схильність до брехні, безжалісність та грубість, психологічна незрілість, стурбованість матеріальним. Разом з тим, такі особи досить часто є комунікабельними, добре вміють встановлювати психологічний контакт з іншими, справити позитивне враження [185, с. 29], оскільки є очевидним, що втягнення в заняття іншої особи в заняття проституцією, неможливе без вміння спілкуватись, викликати довіру, здатності переконувати і вмовляти.

Якщо ж аналізувати відомості, що характеризують злочинця з соціальної позиції, тобто отримані за місцем його проживання, навчання, роботи чи відбування покарання злочинця, то слід відмітити, що (Додаток А): 64,7 % осіб за місцем проживання, роботи чи навчання характеризувалися позитивно, 25,8 % – посередньо, і лише 9,5 % отримали негативну характеристику. На нашу думку, ці характеристики, в більшості випадків, є формальними і в повній мірі не характеризують особу, адже вивчення матеріалів кримінальних проваджень (справ), вироків суду тощо, показало, що за оцінкою «посередньо» найчастіше мається на увазі негативний спосіб співіснування із оточуючими, постійні скандали, порушення громадського порядку та спокою оточуючих.

Сучасний стан злочинності в Україні характеризується цілою низкою несприятливих тенденцій, однією з яких є зростання групової злочинності. У вивчених нами кримінальних провадженнях (справах) статистика втягнень неповнолітніх осіб в заняття проституцією залежно від кількості осіб, які вчинили ці діяння, наступна (Додаток А): 26,2 % даної категорії злочинів були вчинені у співучасті, з них 16,3 % групою осіб за попередньою змовою та 9,9 % організованими групами.

Слід погодитись з О. О. Квашою, який вважає, що групова злочинна діяльність та організована злочинна діяльність, є одним з найбільш небезпечних проявів спільної злочинної діяльності людей. Оскільки в групі об'єднуються зусилля кількох осіб з метою досягнення єдиного злочинного результату, то спільна злочинна діяльність за інших рівних умов являє собою більш високий ступінь суспільної небезпеки у порівнянні зі злочином, вчиненим однією особою. Спільні дії значно підвищують ефективність досягнення злочинного результату і збільшують імовірність уникнення кримінального переслідування співучасниками [97, с. 32].

Якщо ж говорити безпосередньо про втягнення у заняття проституцією неповнолітніх осіб, то участь у вчиненні даного злочину декількох осіб дозволяє більш ефективно переконувати, умовляти і схилити до заняття

проституцією осіб, які ще сумніваються, що призводить до зростання масштабності цієї злочинної діяльності, форми якої іноді перетворюються у транснаціональні.

Підтвердженням міжнаціонального характеру групової злочинності, спрямованої на втягнення неповнолітніх у заняття проституцією, є наступний приклад. Так, особа_1, росіянин, громадянин Російської Федерації, працюючий у РФ продавцем в ТОВ «Н'ювінд», неодружений, раніше не судимий, 20.01.2014, перебуваючи на території РФ вступив у злочинну змову з особою_2, громадянином Республіки Азербайджан, неодруженим, раніше не судимим, з метою реалізації єдиного злочинного наміру, направленою на втягнення в зайняття проституцією кількох неповнолітніх осіб, які є мешканцями України.

22.01.2014 приблизно о 16 годині особа_1 разом з особою_2, а також зі своїм знайомим, якому не була відома дійсна мета поїздки, приїхали до м. Луганськ, де на залізничному вокзалі зустрілися з неповнолітніми дівчатами, під час розмови з якими підбурили бажання останніх займатися проституцією на території Російської Федерації, шляхом опису умов праці, чим втягнули останніх у зайняття проституцією. Того ж дня при спробі виїзду з м. Луганськ їх було затримано працівниками міліції [208].

За результатами проведеного нами дослідження, можемо спробувати змалювати криміналістичний портрет типової особи злочинця, що втягує неповнолітніх у заняття проституцією. Отже, це жінка у віці від 35 до 45 років, громадянка України, мешканка обласного центру або міста обласного значення, з середньою освітою, ніде непрацююча, розлучена, має на вихованні неповнолітню дитину, на обліку у лікаря-нарколога не перебуває, до кримінальної відповідальності раніше не притягувалася або ж відбуває покарання, не пов'язане з позбавленням волі, чи звільнена від відбування покарання з випробуванням.

1.4. Особа потерпілого

Відповідно до ст. 55 КПК України, потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди [130].

Особа потерпілого є предметом вивчення багатьох наук, зокрема кримінального права, кримінології, юридичної психології та, безсумнівно, криміналістики.

Під криміналістичним вивченням особи потерпілого слід розуміти засновану на положеннях кримінального і кримінального процесуального закону динамічну систему криміналістичних теоретичних побудов, знань про жертву злочину, її криміналістично значущі ознаки, поведінку, зв'язки, взаємодію і взаємовідносини з особою, яка вчинила злочин, та з іншими особами й об'єктами, що має на меті розробку і вдосконалення технічних засобів, тактичних прийомів розслідування та криміналістичної профілактики злочинів [280, с. 46].

Загалом, такий елемент криміналістичної характеристики злочинів як «особа потерпілого» будується на основі віктимологічних даних, що відрізняються пошуковою спрямованістю, типовістю, пов'язані зовнішніми і внутрішніми зв'язками з іншими елементами криміналістичної характеристики злочинів і між собою, внаслідок чого сприяють висуненню та перевірці типових версій [226, с. 8]. Крім того, дані про особу потерпілого використовуються у методиці розслідування окремого виду злочину для висунення версій, планування розслідування, встановлення особи злочинця, а також причин та умов вчинення злочину. Також вказані відомості повинні враховуватися під час обрання тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій та прогнозуванні їх результатів [188, с. 148].

Разом з тим, наразі у криміналістичній науці відсутній усталений алгоритм дослідження особи потерпілого, адже кожна особистість є

багатоаспектною, в ній переплітаються різноманітні прояви людини: мотиви її діяльності, індивідуальні біохімічні властивості та типи вищої нервової діяльності, світогляд, моральні властивості, самосвідомість, самооцінка, потреби, потяги, уява, обдарованість, інтелект, соціальне становище, риси індивідуального характеру, швидкість реакції, настроїв, відчуття симпатії та антипатії, навички та вміння, емоції, манера спілкування та поведінки, ціннісна орієнтація, вчинки, діяння, воля тощо. Саме тому для створення цілісної картини уявлень про особу необхідним є всебічне вивчення сукупності різноманітних аспектів проявів людини [35, с. 14].

К. В. Калюга у своїй докторській дисертації доводить, що вивчати особу потерпілого необхідно як традиційними методами (спостереження, бесіда, аналіз документів, узагальнення незалежних характеристик, за допомогою використання звукозапису, відеозйомки, відеозаписів спостереження тощо), так і специфічними («нетрадиційними»), наприклад методиками, розробленими на основі таких вчень, як фізіономіка, дерматогліфіка, френологія, краніоскопія, дактилоскопія та хіромантія (хірогномія, хірологія), габітологія, локомоція, одорологія, скриберологія (почеркознавство), авторознавство та графологія, фоноскопія тощо. На думку вченої, потерпілого під час розслідування злочину потрібно розглядати системно як соціальну особу, фізико-біологічну істоту та психологічну особистість, а також враховувати особливості поведінки потерпілого, встановлення характеру яких і є завданням слідчого під час розслідування злочину [93, с. 18].

На думку Р. Х. Кушхова, криміналістична сутність особи потерпілого проявляється в: демографічних даних (стать, вік і т.п.); в ступені та характері завданої йому шкоди; способі та обстановці посягання, обраних злочинцем; в психофізіологічних особливостях особи потерпілого; ціннісних орієнтирах, способі життя, віктимній поведінці тощо [144, с. 95]. Також у результаті криміналістичного дослідження особи потерпілого мають бути з'ясовані: дані, які характеризують таку особу як особистість; дані про зв'язки та

стосунки з оточуючими; дані про взаємини зі злочинцем; особливості поведінки потерпілого до й під час вчинення злочину; наслідки злочину; позиція потерпілого у кримінальному провадженні [24, с. 21].

Однак, як слушно зазначає О. Г. Козицька, залежно від самого складу злочину, межі криміналістичного дослідження особи потерпілого у процесі побудови криміналістичної характеристики злочину можуть варіюватися. Зокрема, науковець пропонує під час криміналістичного дослідження дитини як потерпілого від злочину зосередити увагу ще на таких даних, як вік дитини, умови життя та виховання, місце навчання та наявність потреби в особливому захисті держави [105, с. 205].

Отже, враховуюче вищевикладене, вважаємо за доцільне під час дослідження особи неповнолітнього потерпілого як елемента криміналістичної характеристики втягнення у заняття проституцією чи примушування до заняття проституцією, вивчати наступні дані: стать, вік, місце та умови проживання, місце навчання (роботи), морально-психологічні якості та взаємозв'язок з особою злочинця.

Стать. Традиційно заняття проституцією вважалося діяльністю, притаманною виключно жінкам, однак вплив сексуальної революції на сучасні суспільні відносини обумовив попит на отримання сексуальних послуг за винагороду також і від осіб чоловічої статі [173, с. 23]. На сьогодні чоловіча проституція є неоднорідним явищем, яке умовно можна розподілити на гетеро- та гомосексуальну чоловічу проституцію. При цьому обидва типи визначаються не сексуальною орієнтацією осіб, які займаються проституцією, а їх клієнтів [158, с. 141]. Про те, що попит на чоловічі інтим-послуги зростає з кожним роком, можна стверджувати, аналізуючи публікації у засобах масової інформації, де також зустрічаються і статті про втягнення неповнолітніх хлопців у заняття у проституцією.

«Все почалося, коли мені було 17 років. Потрібні були гроші. Друг запропонував заробити, і я погодився. Коли побачив першого клієнта, був здивований. Це був звичайний чоловік 45-50 років, одружений. Говорив, що

має хорошу міцну сім'ю і хороший дохід. Наполегливо вимагав абсолютної секретності. Я знаю багато хлопців, які теж надають такі послуги. Скажу, їх немало. Між нашими знайомими проституція не входить до переліку заборонених тем, чого не сказати про причини, які змушують людей нею зайнятися. Багатьох геїв виставляють за двері батьки, коли вони зізнаються в своїй орієнтації. Це жорстка реальність. У нас існує декілька асоціацій, які намагаються надати їм підтримку, але цього явно недостатньо»,— ділиться подробицями свого життя киянин Ігор [288].

Разом з тим, у 100 % вивчених нами кримінальних провадженнях, потерпілими внаслідок втягнення їх у заняття проституцією або примушування до заняття проституцією були особи жіночої статі (Додаток А), що, на нашу думку, свідчить про латентність злочинів, вчинених відносно хлопців, яка може обумовлюватися як небажанням потерпілих оприлюднювати дані факти, так і недостатністю та неефективністю вжитих правоохоронними органами заходів, спрямованих на їх виявлення.

Вік. Під віком людини у сучасній юридичній літературі розуміють період часу від народження до будь-якого моменту відліку (хронологічний вік), а також характеристику певного періоду життя людини, що відображає анатомо-фізіологічний стан її організму (біологічний вік) [247, с. 471]. Віком, як правило, є певна кількість часу, який вже минув. У вузькому значенні, вік – це календарний період психофізіологічного стану особи, з яким пов'язані біологічні, соціально-психологічні та юридичні зміни і наслідки [195, с. 16].

Досліджуючи вік неповнолітніх потерпілих (малолітніх осіб, а також дітей віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років [130]), ми умовно їх розподілили на три вікові групи (Додаток А):

- а) до 14 років (малолітні особи) – 12,3 %;
- б) від 14 до 16 років – 27,4 %;
- в) від 16 до 18 років – 67,2 %.

Найбільшу чисельність останньої вікової групи неповнолітніх потерпілих можна пояснити тим, що саме у цьому віці підлітки отримують більше самостійності, зменшується контроль за їх поведінкою та дозволям з боку сім'ї та навчального закладу, а у результаті деформації ціннісних орієнтирів, основним пріоритетом для них стає заробляння грошей будь-яким шляхом. З іншого боку, отримувати сексуальні послуги за винагороду у осіб більш молодшого віку багато хто з «клієнтів» відмовляється або з моральних принципів, або ж побоюючись кримінальної відповідальності, а тому втягувати їх у заняття проституцією є не завжди рентабельно.

Місце та умови проживання. Залежно від місця постійного проживання, неповнолітні, яких втягнули у заняття проституцією, розподілилися наступним чином (Додаток А):

- мешканці обласних центрів та міст обласного значення, а також міст Києва та Севастополя – 45,3 %;
- мешканці районних центрів та міст районного значення – 23,4 %;
- мешканці селищ міського типу та сіл – 30,3 %.

При цьому переважна більшість (96,4 %) неповнолітніх мали постійне місце проживання (у квартирі, будинку, які належать батькам або інших близьким родичам, в школах-інтернатах, у гуртожитках професійно-технічних або вищих навчальних закладах тощо), і лише 3,6 % не мали власного житла або були насильно його позбавлені. Однак, в силу різноманітних причин (конфлікти з родичами, випадки насильства в сім'ї, зловживання алкогольними напоями), деякі неповнолітні змушені були залишати свої домівки та ночувати у знайомих, комп'ютерних клубах, готелях, підвалах та дахах будинків, а деколи навіть і на вулиці. При цьому оплата наданих ними послуг здійснювалася не завжди грошима, а подекуди і речами, мобільними телефонами, продуктами, алкоголем, сигаретами.

Наприклад, у листопаді 2012 року в малолітньої особи_1, мешканки м. Маріуполь Донецької області, виникли суперечки з батьками, внаслідок чого вона пішла з дому. Спочатку особа_1 проживала у своєї приятельки, яка

потім познайомила її з особою_2. Особа_2 запросила малолітню особу_1 до себе, де під час спільного розпивання пива запропонувала дівчинці пожити деякий час в неї та займатися проституцією, на що особа_1 погодилася, однак вказала, що ще навчається в школі та не закінчила 7 клас.

Наступного дня особа_1 та особа_2 пішли на вулицю Таганрозьку в місті Маріуполі, де особа_1, використовуючи поради особи_2, надала сексуальні послуги декільком чоловікам, при цьому отримала 250 гривень, котрі віддала особі_2, яка за ці гроші купила особі_1 пиво, сигарети та мобільний телефон. Протягом тижня особа_1 продовжувала займатися проституцією, а отримані грошові кошти віддавала особі_2, яка їй купляла усе необхідне. В подальшому особа_2 почала нервувати, що клієнти обирають значно молодшу потерпілу і перестала брати її з собою на трасу. Під час заняття проституцією особою_1, лише один чоловік відмовився від надання йому сексуальних послуг, оскільки запідозрив що вона ще є малолітньою.

У судовому засіданні брат потерпілої особи_1 пояснив, що батьки проживають окремо від них, не займаються їх вихованням, оскільки поїхали до міста Маріуполь, залишивши їх у селі Приморському Новоазовського району Донецької області без грошей та без будь-якої їжі. Класний керівник особи_1 вказала, що дівчинка достатньо добре навчалася, але не завжди відвідувала заняття, оскільки батьки не займалися вихованням дитини, та їй іноді не було в чому йти до школи [37].

Умови виховання. Толерантність до заняття проституцією детермінована впливом ряду факторів зовнішнього середовища, а також індивідуальними особливостями особи підлітка, що формуються під впливом його оточення – знайомих, друзів та, безсумнівно, сім'ї [174, с. 11]. Особливо негативний вплив на психіку неповнолітнього здійснюють сім'ї, в яких є раніше судимі, особи, схильні до антигромадської поведінки, систематично вживають алкоголь чи наркотичні засоби, ведуть аморальний спосіб життя, а також сім'ї, в яких педагогічний вплив на формування особистості

неповнолітнього відсутній в силу зайнятості батьків, пріоритету власних проблем дорослих, байдужості до долі дітей [189, с. 21].

Характерними рисами сімей, що мають неповнолітніх, яким притаманна девіантна поведінка, є наступні: ці сім'ї не цінують або мало шанують моральні цінності; на перше місце ставлять матеріальні цінності; характеризуються конфліктами і лайками; не мають розвиненої потреби в самостійному набутті педагогічних знань; у результаті цього, а також низької освіти і культури є безсилими допомогти дітям правильно орієнтуватися в багатогранності життєвих обставин; намагаються регулювати поведінку дітей через грубощі, докори і покарання або ж фізичне насильство [70, с. 53].

Залежно від умов виховання, серед неповнолітніх, які були втягнуті у заняття проституцією, можна виокремити тих, які проживали та виховувалися у (Додаток А):

- повній сім'ї – 23,4 %;
- неповній сім'ї – 30,2 %, з них 17,4 % виховувалися у сім'ї, що складалася з матері або батька і дитини, а 12,8 % – у сім'ї, що складалася з матері та її чоловіка (батька та його дружини) і дитини;
- багатодітній сім'ї – 8,8 %;
- сім'ї опікунів з числа близьких родичів (бабусі, тітки тощо) – 24,7 %;
- прийомній сім'ї – 2,3 %;
- дитячому будинку-інтернаті – 10,6 %.

Місце навчання (роботи). Вагомою складовою криміналістичної характеристики особи неповнолітнього потерпілого є місце навчання або постійної роботи, адже систематичне відвідування навчальних закладів, здобуття нових знань, формування життєвих цінностей внаслідок виховного впливу досвідчених педагогів, виконання кваліфікованої роботи на підприємствах, в установах та організаціях, де контролюється стан дотримання трудової дисципліни, суттєво впливають на обрання моделей поведінки та коло спілкування, що значно зменшує вірогідність стати жертвою втягнення у заняття проституцією.

Серед досліджуваних нами неповнолітніх потерпілих 77,6 % постійно навчалися, решта – тимчасово чи назавжди припинили навчання, при цьому лише 9,1 % після здобуття середньої освіти працевлаштувалися та виконували роботу офіціанток, прибиральниць, масажисток, танцівниць тощо.

Слід звернути увагу на те, що з числа дітей, охоплених навчанням, 21,4 % були учнями загальноосвітніх навчальних закладів, 43,9 % учнями професійно-технічних закладів освіти, а 12,3 % – студентами вищих навчальних закладів (Додаток А). Усі ці неповнолітні за місцем навчання характеризувалися негативно або посередньо, пропускали заняття без поважних причин, порушували дисципліну, не підтримували дружніх стосунків з однокласниками, допускали нетактовну поведінку при спілкуванні з вчителями чи адміністрацією навчального закладу, цікавості до навчання не проявляли, гуртки та секції не відвідували.

Морально-психологічні якості. Важливе значення для вивчення особи неповнолітнього потерпілого має дослідження його морально-психологічних якостей. На думку Ю. Ю. Цимбала, психологічна характеристика потерпілого включає в себе дослідження його особистості, закономірностей та механізмів формування психічного стану, поєднання психологічних особливостей і рис людини, що визначають її своєрідність. Тільки у всій своїй сукупності психологічні риси потерпілого дають можливість створити загальне уявлення, цілісну психологічну картину про його особу. Особі потерпілого у кримінальному процесі притаманні такі психологічні характеристики, як самооцінка, самоповага, характер, в якому знаходять вираз суспільно-історичні умови життя потерпілого та спрямованість його виховання, емоції, що виступають вираженням і регулятором активності потерпілого, свідчать про значення того чи іншого явища для нього і регулюють загальну спрямованість та динаміку його поведінки, суспільна установка потерпілого або його ціннісні орієнтації, переконання та переживання особи [281, с. 114–115].

Грунтовне дослідження морально-психологічних якостей жінок, які займаються проституцією, провів ще у 1895 році відомий італійський науковець Ч. Ломброзо, який у своїй праці «Жінка – злочинниця чи повія» зазначив, що жінкам, які схильні до заняття проституцією (так званим «вродженим повіям»), притаманні такі риси, як алкоголізм, жадібність, відсутність почуття сором'язливості, легковажність. «Вродженим повіям» не відомі материнська любов та прив'язаність до рідних; вони думають лише про задоволення своїх низьких інстинктів, однак дуже часто виявляють сердечну доброту, зокрема до тварин, яка абсолютно не гармонує з притаманним їм егоїзмом. Серед повій зустрічаються суб'єкти різного рівня розумового розвитку. Повії, зазвичай, релігійні, полюбляють смачно та вишукано харчуватися, іноді грають в азартні ігри. Найулюбленішим заняттям повій є байдикування, вони можуть проводити цілі дні лежачи у ліжку та при цьому не відчувати нудьги. Також повіям притаманна брехливість, вони часто говорять неправду навіть тоді, коли в цьому немає ані потреби, ані будь-якого сенсу [152, с. 48].

Повертаючись до дослідження морально-психологічних якостей неповнолітніх потерпілих, внаслідок втягнення їх у заняття проституцією, зазначимо, що характерними рисами, притаманними їм є агресія, деспотизм стосовно близьких, схильність до вживання алкоголю та наркотиків, статева розбещеність, нерозбірливість у виборі знайомих, зокрема, внаслідок схильності до веселих розваг при невиправданій довірливості [285, с. 222].

Негативний досвід, приклади жорстокості та толерантного ставлення до алкоголю і наркотиків, отримані ще змалечку в сім'ї, суттєво впливають на несформовану психіку дитини, якій внаслідок вікових особливостей важко контролювати свої власні емоції та поведінку, що призводить до частих проявів агресії на фоні замкнутості. Неповнолітні, зазвичай, не мають змоги поділитися своїми почуттями з дорослими, яким довіряють, внаслідок чого починають недостатньо впевнено почуватися при спілкуванні з друзями, особами протилежної статі та замикаються в собі, залишають постійне місце

проживання, завдають собі фізичної шкоди (найбільш частими є випадки нанесення порізів зап'ясть та інших частин тіла без наміру вчинити самогубство), розпочинають вчиняти адміністративні та кримінальні правопорушення, вживати алкогольні напої та наркотичні засоби.

Серед вивчених нами неповнолітніх потерпілих (Додаток А) на обліку в закладах охорони здоров'я перебували 67,1 % осіб, з них: з діагнозом побутове пияцтво – 32,9 %, алкоголізм – 11,1 %, епізодичне вживання наркотичних засобів – 14,2 %, наркоманія – 3,8 %.

Формування протиправної поведінки підлітків обумовлюється також фактором ранньої десоціалізації (в основному за рахунок недостатньої психологічної взаємодії з сім'єю та впливу асоціального оточення). Дитина зневажає законослухняних однолітків, не бачить потреби навчатися у школі та починає наслідувати стереотипи асоціальної поведінки, які бачить «на вулиці», серед осіб, які ведуть антигромадський спосіб життя [2, с. 21]. Найбільшим пріоритетом для них стає легке отримання грошових коштів, які дозволять вільно та безтурботно проводити час, купляти дорогі речі, пересуватися на таксі, відвідувати розважальні заклади, вживати алкоголь та наркотичні засоби. При цьому багато хто з неповнолітніх не вважає заняття проституцією чимось поганим, сприймає це як певний вид діяльності, який приносить додатковий заробіток. Разом з тим, досить часто цей заробіток полягає лише в безкоштовній вечері, спиртному та сигаретах.

Потерпілим від досліджуваного нами злочину притаманні ранній початок статевого життя, статева розбещеність та сексуальна вседозволеність, демонстративне заперечення загальноприйнятих моральних норм, що підтверджується отриманими А. В. Осіп'ян результатами проведеного нею анкетуванням осіб, втягнутих у заняття проституцією. Так, на запитання: «У якому віці Ви розпочали статеве життя?» 18 % осіб відповіли, що до досягнення 14 років, 29 % – до 16 років, 34 % – у віці з 16 до 18 років і лише 19 % – після 18 років. На запитання про те, скільки до заняття проституцією з'являлося нових статевих партнерів протягом місяця, опитані

відповіли наступним чином: 24 % вказали цифру від 5 до 10 нових статевих партнерів; 47 % – від 3 до 5 і 29 % – менше 3 партнерів [189, с. 21].

Взаємозв'язок з особою злочинця. Індивідуальність та своєрідність кожного потерпілого, характер його взаємовідносин з особою або особами, які вчинили злочин, мають важливе значення не лише для вжиття заходів, спрямованих на виявлення досліджуваних нами злочинів, але й під час планування досудового розслідування, адже цей фактор суттєво впливає на ставлення потерпілого до самого процесу розслідування, а також може обумовлювати протидію розслідуванню з боку учасників кримінального процесу.

Загалом, осіб, які втягнули неповнолітніх в заняття проституцією, можна розподілити на три групи (Додаток А):

- близькі родичі та члени сім'ї (20,9 %);
- друзі чи знайомі протягом тривалого часу (37,1 %);
- малознайомі або раніше не знайомі особи, зокрема особи, які з потерпілими познайомилися через мережу Інтернет (42,0 %).

Незважаючи на найменшу чисельність першої групи, злочини, вчинені особами, які увійшли до неї, відрізняються найбільшою жорстокістю та цинічністю. Наведемо один з прикладів втягнення неповнолітньої дівчини в заняття проституцією та примушування її до заняття проституцією її рідною сестрою, який мав місце в м. Калуш Івано-Франківської області.

На початку серпня 2014 року особа_1, користуючись тим, що має психологічний вплив на свою неповнолітню сестру, особу_2, завідомо знаючи, що остання позбавлена засобів для проживання, зокрема житла, будь-якого джерела доходу, увійшла в довіру до неї, надавши їй умови для проживання в гуртожитку та забезпечивши її засобами існування. В подальшому, особа_1, діючи з корисливих спонукань, з метою втягнення неповнолітньої особу_2 в заняття проституцією, використовуючи психологічний вплив на її свідомість, маніпулюючи тим, що остання перебуває в матеріальній залежності від неї, а також користуючись

уразливим станом потерпілої, зумовленим збігом тяжких особистих сімейних обставин, які обмежують її здатність в повному обсязі приймати виважені, самостійні рішення схилила останню до надання платних сексуальних послуг чоловікам. З метою реалізації свого злочинного плану щодо втягнення неповнолітньої особи_2 в проституцію та подальшої її сексуальної експлуатації, особа_1 приблизно 14–15 серпня 2014 року підшукала чоловіка, якому запропонувала надання платних сексуальних послуг її сестрою, на що той погодився. Пізніше особа_1, погрожуючи особі_2 застосуванням насильства, прибула разом з нею до радіозаводу, що по вул. Калуське шосе, с. Угринів, Тисменицького району, де у вечірню пору доби, примусила особу_2 надати платні сексуальні послуги. Особа_2, побоюючись за своє здоров'я та сприймаючи погрози сестри реально, в приміщенні автомийки, що неподалік радіозаводу, вступила в статевий контакт з незнайомим їй чоловіком, за що отримала гроші в сумі 150 грн. В подальшому особа_1 систематично підшукувала клієнтів для своєї неповнолітньої сестри особи_2, яку шляхом застосування насильства, що полягало у нанесенні ударів та побоїв, примушувала до заняття проституцією [39].

Підводячи підсумок проведеного нами дослідження, наведемо типовий портрет особи неповнолітнього потерпілого, внаслідок втягнення його у заняття проституцією. Так, це дівчина, віком від 16 до 18 років, мешканка обласного центру чи міста обласного значення, яка має постійне місце проживання, виховується у неповній сім'ї, навчається у професійно-технічному закладі освіти та систематично вживає алкогольні напої. З особою, яка її втягнула в заняття проституцією, познайомилася випадково або ж через мережу Інтернет.

Висновки до розділу 1

З метою вивчення та оцінки стану наукового дослідження проблем розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією було

проаналізовано ряд наукових праць у сфері адміністративного, кримінального права, кримінології та криміналістики як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Незважаючи на значну чисельність наукових здобутків у даному напрямі, окремі питання, зокрема, особливості виявлення фактів втягнення неповнолітніх у заняття проституцією; електронно-цифрові сліди як елемент слідової картини даного злочину; типізація слідчих ситуацій подальшого етапу розслідування; тактика допиту неповнолітнього потерпілого; проведення негласних слідчих (розшукових) дій; призначення окремих видів судових експертиз (судово-психологічної експертизи потерпілого, комп'ютерно-технічної, портретної) тощо, залишаються недостатньо висвітленими у науковій літературі та потребують подальшої наукової розробки, що підтверджують 94,2 % опитаних слідчих.

Спосіб втягнення неповнолітніх в заняття проституцією є триланковим (на це вказали 82,6 % респондентів) і включає в себе такі елементи, як спосіб приготування, спосіб вчинення злочину та спосіб його приховання. Основним елементом підготовки до вчинення даного злочину є пошук потенційних потерпілих, тобто осіб, щодо яких в подальшому можна вживати заходи, спрямовані на їх втягнення в заняття проституцією або ж на примушування до заняття проституцією. Аналіз вивчених кримінальних проваджень показав, що втягнення чи примушування до заняття проституцією неповнолітніх осіб здійснювалися наступними способами: з використанням обману (15,2 %); з використанням шантажу (7,2 %); з використанням уразливого стану неповнолітньої особи (34,1 %); із застосуванням насильства (8,3 %); з погрозою застосування насильства (4,1 %); з використанням службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності (12,4 %); іншим шляхом (переконання, вмовляння тощо) (18,7 %).

Найбільш розповсюдженими способами приховання втягнення неповнолітніх у заняття проституцією або примушування їх до заняття проституцією, є а) приховання факту злочинної діяльності, пов'язаної із

втягненням неповнолітніх у заняття проституцією, шляхом її інсценування та маскування під легітимний вид діяльності (47,2 %), б) приховання факту заняття проституцією конкретними неповнолітніми особами (суб'єктами цього приховання можуть бути як злочинці, так і самі потерпілі), а також замовчування фактів знайомства, іншого взаємозв'язку злочинця з потерпілими (22,6 %); в) знищення матеріальних слідів злочину з метою внесення змін до слідової картини злочину (30,2 %).

Слідову картину втягнення неповнолітніх у заняття проституцією, складають три види слідів: матеріальні, ідеальні та електронно-цифрові.

Матеріальними слідами втягнення неповнолітнього в заняття проституцією є: сліди, що залишаються внаслідок вчинення дій, спрямованих на втягнення неповнолітнього в заняття проституцією або примушування до заняття проституцією (відеозаписи зустрічей, звукозаписи телефонних розмов, залишені візитні картки, рекламні буклети масажних салонів, нічних клубів, модельних студій, під діяльністю яких завуальовано надання послуг сексуального характеру тощо) та сліди, що залишаються внаслідок заняття неповнолітньою особою проституцією (відеозаписи з місць, де безпосередньо надавалися сексуальні послуги (готелів, саун, нічних клубів), договори оренди приміщень, квартир, в яких надаються сексуальні послуги, грошові кошти, отримані потерпілими як винагорода, особисті записи злочинців, які можуть знаходитись у блокнотах, журналах, записниках, на окремих листках, та містити інформацію про потерпілих, про факти надання ними сексуальних послуг, використані засоби контрацепції, зокрема презервативи, та сліди біологічного походження, що містяться на них (клітини піхвового епітелію, сперма, слина).

Носіями ідеально-слідової інформації втягнення неповнолітніх у заняття проституцією є особи, які безпосередньо вчиняють злочин, їх близьке оточення, особи, що умисно надають допомогу або сприяють злочинній діяльності (28,3 % опитаних слідчих); потерпілі, їх батьки, близькі родичі, друзі, вчителі, однокласники чи одногрупники, інші особи, які входять до

вузького кола спілкування потерпілих і знаходяться з ними в довірливих відносинах (41,4 %); особи, яким потерпілі надавали сексуальні послуги за винагороду або особи, які відмовились від отримання вказаних послуг з різних причин, однак бачили або спілкувалися з потерпілими (18,7 %); особи, які внаслідок своєї професійної або підприємницької діяльності знайомі зі злочинцями та потерпілими (таксисти, адміністратори саун, готелів тощо) (11,6 %).

Електронно-цифрові сліди втягнення неповнолітніх в заняття проституцією можна розподілити на дві групи: сліди, що виникають внаслідок користування ресурсами мережі Інтернет (веб-сайтами, соціальними мережами) (43,3 %) та сліди, що виникають внаслідок користування засобами мобільного зв'язку (56,7 %).

Із сукупності ознак особи злочинця, який втягує неповнолітніх в заняття проституцією, найбільший інтерес для формування криміналістичної характеристики становлять такі, як стать, вік, громадянство, освітній рівень, рід занять, сімейний стан, наявність на вихованні неповнолітніх дітей, постійне місце проживання, досвід злочинної діяльності, наявність досвіду заняття проституцією, перебування на обліку у лікаря-нарколога, морально-психологічні якості. Усі ці елементи характеристики особи злочинця перебувають у кореляційній залежності не лише між собою, а й з іншими елементами криміналістичної характеристики даного виду злочинів.

Під час дослідження особи неповнолітнього потерпілого як елемента криміналістичної характеристики втягнення у заняття проституцією доцільно вивчати наступні дані: стать, вік, місце та умови проживання, місце навчання (роботи), морально-психологічні якості та взаємозв'язок з особою злочинця.

Розглядаючи взаємозв'язок між особами, які втягували неповнолітніх у заняття проституцією, та потерпілими, то можна стверджувати, що найчастіше у заняття проституцією втягували малознайомі або раніше не знайомі особи, зокрема особи, які з потерпілими познайомилися через

мережу Інтернет (42,0 %); близькі родичі та члени сім'ї (20,9 %); друзі чи знайомі потерпілого (37,1 %).

РОЗДІЛ 2

ВИЯВЛЕННЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ ВТЯГНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ У ЗАНЯТТЯ ПРОСТИТУЦІЄЮ

2.1. Виявлення фактів втягнення неповнолітніх у заняття проституцією

За даними офіційної статистики, протягом 2018 року на території України зареєстровано 410 фактів втягнення особи у заняття проституцією або примушування до заняття проституцією, серед яких зафіксовано лише один випадок вчинення вказаного злочину відносно малолітньої особи [214]. Разом з тим, якщо проаналізувати ряд інших факторів, зокрема кількість Інтернет-контенту, що містить оголошення про надання сексуальних послуг за винагороду, про набір на високооплачувану роботу молодих дівчат модельної зовнішності тощо, можна зробити висновок, що статистичні відомості не в повній мірі об'єктивно відображають ситуацію, яка склалася, оскільки досліджуваній нами категорії злочинів, притаманна висока латентність.

Причини того, що факти втягнення неповнолітніх в заняття проституцією або примушування їх до заняття проституцією, залишаються прихованими від обліків правоохоронних органів, є досить різноманітними. Як вірно зазначає О. М. Гумін, серед них особливо слід виокремити вік потерпілої особи, яка здебільшого не знає, що робити у випадку вчинення відносно неї злочину та не в змозі розповісти рідним або знайомим про те, що з нею сталося. Також непоодинокими є випадки, коли неповнолітнім бракує сміливості заявити про те, що трапилося: деякі підлітки не розповідають про вчинений щодо них злочин своїм рідним і близьким з почуття сорому або у зв'язку із появою у них статевої зацікавленості або ж побоюються негативної реакції, можливо і фізичного впливу, з боку

дорослих, чи помсти з боку кривдника. Крім цього, деякі батьки і рідні намагаються приховати від суспільства випадки сексуального насильства щодо їхніх дітей, щоб уникнути суспільного осуду. До загальної кількості латентних злочинів додається значна кількість кримінальних правопорушень, вчинених відносно соціально забутих дітей (маються на увазі бездоглядні та безпритульні діти) [61, с. 427].

Крім того, на думку опитаних нами слідчих, факти втягнення неповнолітніх у заняття проституцією залишаються невідомими правоохоронним органам внаслідок (Додаток Б):

а) відсутності мотивації практичних працівників їх виявляти через складність документування (35,9 %);

б) відсутності практичних вмінь та навичок щодо виявлення даної категорії злочинів (20,2 %);

в) браку часу у практичних працівників займатися цілеспрямованим пошуком інформації про вчинення даних злочинів (17,4 %);

г) обізнаності злочинців про можливості, методи та засоби правоохоронних органів щодо розкриття злочинів та застосування ними прийомів конспірації під час підготовки та вчинення злочинів (14,3 %);

д) зацікавленості потерпілих та їх законних представників у прихованні фактів вчинення відносно них злочину (12,2 %).

У зв'язку з цим, вкрай необхідним є такий напрям діяльності правоохоронних органів як виявлення даної категорії злочинів, що вимагає професійного, грамотного, спланованого, чітко організованого та науково обґрунтованого підходу до виконання поставлених завдань.

Говорячи безпосередньо про виявлення злочинів, слід зазначити, що у криміналістичній науці наразі відсутній єдиний підхід щодо розуміння цього поняття. Так, деякі вчені під виявленням злочинів розуміють урегульовану нормами права діяльність уповноважених працівників правоохоронних органів, спрямовану на встановлення та документування дій (бездіяльності) та подій, що містять ознаки злочину, а також осіб, які їх вчинили, з метою

подальшого доказування у кримінальних провадженнях [3, с. 38]. Інші ж науковці, зокрема І. В. Сервецький вказують, що виявлення – це функціональне завдання правоохоронного органу зі здійснення комплексу заходів щодо повного викриття злочину, розшуку злочинців і осіб, які зникли, та нейтралізації і мінімізації наслідків злочинної діяльності [240, с. 33].

В. О. Малярова зазначає, що виявлення злочинів – це специфічний процес, спрямований на вирішення питання про початок кримінального провадження, в якому поєднуються як допроцесуальна, так і процесуальна діяльність суб'єктів, що належать до різних структурних підрозділів правоохоронних органів. Вчена також зауважує, що виявлення злочинів – це не одиничний момент отримання первісної інформації про невідоме злочинне діяння, а процес отримання достатньої сукупності інформації, що слугуватиме підставою для початку кримінального провадження [160, с. 426]. Загалом, процес виявлення злочинів ґрунтується на своєчасному знаходженні та встановленні ознак злочину, якими є зміни у навколишньому середовищі, що виникли у зв'язку з його підготовкою або вчиненням. Ці зміни можуть бути виявлені за залишеними слідами, такими як: речі, предмети, а також люди, у чийй свідомості зберігаються відомості про подію злочину. Таким чином, для виявлення ознак злочину необхідно, перш за все, встановлювати об'єкти, на яких відобразилися його сліди. Своєчасне виявлення ознак підготовки або вчинення злочинів є важливою умовою їх повного викриття та притягнення винних осіб до відповідальності [150, с. 101].

Натомість, О. О. Шаповалов розмежовує поняття «виявлення злочинів» та «встановлення ознак злочинів», вважаючи виявлення злочинів діяльністю правоохоронних органів, спрямованою на встановлення інформації про злочини, які не були відомі правоохоронним органам і не стали надбанням офіційної статистики (відомості про зареєстрований злочин), а встановлення ознак злочину – діяльністю правоохоронних органів, спрямованою на отримання інформації від фізичних чи юридичних осіб, що передбачає

активну та цілеспрямовану діяльність щодо встановлення інформації про факти вчинення злочинів [290, с. 103–104].

Проаналізувавши та узагальнивши вищевикладене, ми схилиємося до позиції науковців, які трактують виявлення кримінальних правопорушень як специфічну діяльність, спрямовану на отримання інформації про обставини вчиненого або вчинюваного кримінального правопорушення. Разом з тим вважаємо, що виявлення таких злочинів як втягнення неповнолітніх у заняття проституцією може здійснюватися не лише слідчим чи іншими працівниками правоохоронних органів, але й усіма зацікавленими суб'єктами, зокрема представниками як державних органів, так і неурядових організацій. Вказана діяльність передбачає отримання інформації про подію вчинення злочину (стає відомим час, місце, обставини надання неповнолітньою особою сексуальних послуг за винагороду), про потерпілу особу або ж про особу, яка вчинила, вчиняє або готується вчинити даний злочин.

Також досить важливим є встановлення осіб, яким відомо про злочинні дії фігурантів, і які можуть бути допитані в якості свідків; виявлення предметів та документів, що використовувалися під час вчинення злочину та в подальшому можуть бути визнані речовими доказами; фіксація злочинних дій фігурантів та їх злочинних зв'язків [54, с. 85].

Вихідна інформація про втягнення неповнолітніх у заняття проституцією може бути отримана з таких джерел, як (Додаток А):

- заяви та повідомлення потерпілих чи їх законних представників (9,1 %), з них – повідомлення, що надійшли на гарячі лінії, телефони довіри різноманітних установ та організацій, в тому числі і анонімні (3,8 %) ;

- заяви та повідомлення представників державних та недержавних органів, громадських організацій (16,4 %);

- заяви та повідомлення громадян, яким стали відомі обставини кримінального правопорушення (11,7 %);

– повідомлення, оголошення, опубліковані у засобах масової інформації та в мережі Інтернет (24,2 %);

або ж самотійно виявлена слідчими чи іншими працівниками правоохоронних органів, зокрема в ході розслідування кримінальних проваджень (38,6 %).

З метою отримання інформації про факти втягнення неповнолітніх у заняття проституцією або ж про готування до вчинення даного злочину, на думку опитаних нами респондентів, найбільш доцільно та ефективно виявляти (Додаток Б):

а) осіб, які вчинили, вчиняють або готуються до вчинення даного злочину (36,2 %);

б) осіб, яких втягнули або намагаються втягнути у заняття проституцією (28,8 %);

в) осіб, яким відомі або можуть бути відомі обставини вчинення злочину (20,4 %);

г) місця, де неповнолітніми особами надаються сексуальні послуги за винагороду (14,6 %).

Виявлення осіб, які вчинили, вчиняють або готуються до втягнення неповнолітніх у заняття проституцією. Однією з найбільш розповсюджених форм виявлення латентних злочинів є отримання та перевірка інформації про осіб, що становлять інтерес для правоохоронних органів. Дана форма в теорії оперативно-розшукової діяльності отримала назву «від злочинця до злочину» [56, с. 705] та застосовується для профілактики злочинів або при документуванні протиправних дій окремих осіб.

Виявлення осіб, які вчинили, вчиняють або готуються до втягнення неповнолітніх у заняття проституцією може здійснюватися у двох напрямках:

1. Збір, накопичення, систематизація та перевірка відомостей про спосіб життя, джерела доходів, поведінку, зв'язки, коло інтересів осіб, які потенційно можуть бути причетними до злочинної діяльності, пов'язаної із втягненням неповнолітніх у заняття проституцією. До таких осіб можна

віднести раніше судимих за вчинення злочинів проти моральності чи торгівлю людьми; осіб, які займалися чи продовжують займатися проституцією; власників стриптиз-клубів, масажних салонів, модельних агенцій, фотостудій; осіб, які мають наркотичну або ігрову залежність тощо.

При цьому особливу увагу слід приділити перевірці тих осіб, характеристики яких відповідають криміналістичному портрету типової особи злочинця, що втягує неповнолітніх у заняття проституцією. Як ми зазначали у попередньому розділі нашої роботи, такими є жінки у віці від 35 до 45 років, громадянки України, мешканки обласного центру або міста обласного значення, з середньою освітою, ніде непрацюючі, розлучені, мають на вихованні неповнолітню дитину, на обліку у лікаря-нарколога не перебувають, до кримінальної відповідальності раніше не притягувалися або ж відбувають покарання, не пов'язане з позбавленням волі, чи звільнені від відбування покарання з випробуванням.

2. Встановлення невідомих осіб, щодо яких наявна інформація про те, що вони підшують неповнолітніх для подальшого втягнення в заняття проституцією, а також рекламують надання сексуальних послуг за грошову винагороду. Враховуючи розповсюдженість інформаційних технологій, найбільш ефективним для досягнення вказаної мети є проведення цільового моніторингу засобів масової інформації, в тому числі електронних, а також соціальних мереж та інших Інтернет-ресурсів. Як зазначає у своєму дисертаційному дослідженні А. В. Даніель, інформація про вчинене кримінальне правопорушення або таке, що готується, може міститися в оприлюднених результатах журналістських розслідувань, у листах чи виступах громадян, у коментарях до публікацій будь-якого змісту. Це можуть бути відомості про протиправні дії окремих осіб, про місця ймовірного вчинення злочинів тощо. Нерідко можливості засобів масової інформації використовуються зловмисниками на стадії підготовки злочину для пошуку осіб, щодо яких планується вчинення протиправного діяння, або ж для підбору осіб, які допоможуть реалізувати злочинний умисел [63, с. 71].

Враховуючи те, що наразі Інтернет став тим інформаційним середовищем, без якого діти та підлітки не уявляють свого існування, а проблема безпеки дітей в Інтернеті, без перебільшень, стала глобально значущою проблемою [168, с. 5], надзвичайно важливим є пошук, вивчення, та систематизація протиправного контенту, який там оприлюднюється. Також суттєву роль в процесі виявлення кримінальних правопорушень, які були вчинені чи вчиняються, а також при встановленні в процесі розслідування обставин, що сприяли вчиненню та прихованню злочинів відіграє моніторинг інформації, розміщеної у соціальних мережах, адже в результаті аналізу приватних сторінок соціальних мереж та сторінок різноманітних спільнот, можна отримати важливу криміналістично значущу інформацію [104, с. 111].

Загалом, пошук інформації в мережі Інтернет може здійснюватися як за допомогою пошукових систем, так і безпосередньо серед контенту соціальних мереж та сайтів знайомств.

І. А. Грабазій та О. О. Козленко вказують, що законодавство дозволяє у межах ініціативного пошуку (без дозволу суду) отримувати інформацію з Інтернет-форумів, у яких листування виставлено для загального доступу. У цьому випадку буде доцільним використання перевіреного методу – «ловля на живця», або використання добровільної допомоги громадян. Науковці, виокремлюють способи виявлення осіб, які розповсюджують та збувають порнографічні предмети через мережу Інтернет, однак дані способи цілком можуть застосовуватися і для виявлення осіб, які підшукують неповнолітніх для втягнення їх у заняття проституцією, за допомогою мережі Інтернет. Ними є: самостійний пошук оголошень та інформаційних повідомлень в мережі Інтернет від осіб, які можуть бути причетні до такої злочинної діяльності; свідома публікація неправдивих повідомлень про бажання отримати сексуальні послуги від неповнолітніх за грошову винагороду; створення спеціальних «сайтів-пасток» [57, с. 132].

З метою отримання інформації про осіб, які втягують неповнолітніх в заняття проституцією, необхідно, перш за все здійснювати перевірку:

- повідомлень, оприлюднених у засобах масової інформації, про втягнення особи в заняття проституцією або примушування її до заняття проституцією, а також результатів журналістських розслідувань у цій сфері [73, с. 268];

- оголошень на сайтах знайомств, а також у відповідних групах соціальних мереж;

- оголошень рекламного характеру про набір на високооплачувану роботу у сфері послуг чи дозвілля молодих дівчат;

- оголошень, у яких міститься пряма чи завуальована інформація щодо надання сексуальних послуг за винагороду;

- сайтів або сторінок у соціальних мережах масажних салонів, які пропонують послуги еротичного масажу тощо.

Не викликає сумніву, що під час перегляду різноманітних повідомлень, оголошень чи коментарів можемо виявити інформацію протиправного характеру, що надає право зв'язатися з їх автором.

Іншим шляхом пошуку інформації протиправного характеру є свідомі публікації повідомлень, котрі б зацікавили особу, яка підшукує потенційних потерпілих для втягнення їх у заняття проституцією, та призвели б до того, що дана особа вийшла на зв'язок.

З цією метою доцільно публікувати ряд повідомлень на безкоштовних онлайн-дошках оголошень, у соціальних мережах, у коментарях до повідомлень на певних веб-сайтах та чекати пропозицій протиправного характеру. Під час встановлення контактів із особами, які можуть бути причетними до злочинної діяльності через мережу Інтернет, необхідно дотримуватися базових принципів конспірації:

- а) за можливості не використовувати службові комп'ютери та Інтернет-з'єднання, оскільки не виключені додаткові контрзаходи з боку злочинців на предмет перевірки клієнта на причетність до правоохоронних структур;

б) використовувати виключно нові персональні комп'ютери, з новою операційною системою, не зберігати на них будь-які документи, які можуть свідчити про службову діяльність;

в) користуватися бездротовим доступом до мережі Інтернет, бажано мобільним Інтернетом операторів мобільного зв'язку, що працюють за передплатою (без контракту), для реєстрації якого не потрібні паспортні або інші дані користувача [57, с. 133].

Після налагодження контакту зі злочинцем та отримання протиправної пропозиції, за допомогою технічних можливостей мережі здійснюється встановлення місцеперебування комп'ютера, за допомогою якого злочинцем ведеться переписка.

Виявлення осіб, яких втягнули або намагаються втягнути у заняття проституцією. Відповідно до Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або загрози його вчинення, втягнення дитини в заняття проституцією або примушування її до зайняття проституцією з використанням обману, шантажу чи уразливого стану дитини або із застосуванням чи погрозою застосування насильства визнається жорстоким поводженням з дитиною, а заходи, спрямовані та своєчасне виявлення та припинення таких фактів, надання всебічної допомоги неповнолітньому здійснюється шляхом впровадження ефективного механізму взаємодії служб у справах дітей, закладів соціального захисту дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, органів Національної поліції, закладів освіти, закладів охорони здоров'я.

Суб'єкти, яким стало відомо про дитину, яка постраждала від жорстокого поводження або стосовно якої існує загроза його вчинення, зобов'язані зареєструвати відповідні повідомлення та протягом однієї доби направити їх до служби у справах дітей і органу Національної поліції за місцем проживання (перебування) дитини.

В свою чергу, після отримання заяви, повідомлення, складання протоколу усної заяви або рапорту про факт жорстокого поводження з

дитиною (загрозу його вчинення) працівник органу Національної поліції за наявності ознак кримінального правопорушення доповідає про це начальникові слідчого підрозділу для внесення слідчими відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань та інформує начальника органу Національної поліції [203].

Втім, отримання інформації про факти втягнення у заняття проституцією зазвичай є вже кінцевим результатом проведеної ґрунтовної роботи серед неповнолітніх, які в силу різних причин відносяться до так званої «групи ризику».

К. В. Шибанова вважає, що про втягнення неповнолітніх у заняття проституцією або примушування їх до заняття проституцією можуть свідчити: відомості про перебування неповнолітнього у стані, що загрожує його життю чи здоров'ю або в іншому соціально небезпечному стані; відсутність будь-яких документів, які встановлюють особу; нехарактерні для віку неповнолітнього пізнання у сексуальній сфері; поведінка підлітка, що характеризується небажанням йти на контакт, відмовою відповідати на будь-які запитання; відсутність постійного місця проживання, перебування протягом тривалого часу вдома у незнайомих або малознайомих людей; наявність захворювань, що передаються статевим шляхом; загальний неохайний або ж вульгарний зовнішній вигляд підлітка; наявність тілесних ушкоджень тощо [294, с. 49].

Розширюючи даний перелік, можемо зазначити, що на нашу думку, посиленої уваги з боку правоохоронних органів та інших зацікавлених служб також потребують:

1. Діти, які перебувають у складних життєвих обставинах. До цієї категорії належать діти, які:

– проживають в сім'ї, у котрій батьки або особи, які їх замінюють, ухиляються від виконання своїх обов'язків з виховання дитини, а саме: коли вони без поважних причин не піклуються про фізичний і духовний розвиток дитини, її навчання, підготовку до самостійного життя, зокрема не

забезпечують необхідного харчування, медичного догляду, лікування дитини, що негативно впливає або може вплинути на її фізичний розвиток, не створюють умов для отримання нею освіти;

- зазнали фізичного, психологічного, сексуального, економічного насильства, жорстокого поводження або існує загроза його вчинення;
- залучені до найгірших форм дитячої праці;
- систематично самовільно залишають місце постійного проживання;
- є сиротами або дітьми, позбавленими батьківського піклування, з тимчасово окупованої території або району проведення антитерористичної операції [202].

2. Учні навчальних закладів, які систематично допускають пропуски занять без поважних причин. У разі відсутності учнів, які не досягли повноліття, на навчальних заняттях протягом 10 робочих днів підряд з невідомих або без поважних причин навчальний заклад невідкладно надає відповідному територіальному органу Національної поліції та службі у справах дітей дані таких учнів для провадження діяльності відповідно до законодавства, пов'язаної із захистом їх прав на здобуття загальної середньої освіти [201]. В подальшому працівники підрозділів ювенальної превенції органів Національної поліції зобов'язані в межах своєї компетенції встановити місцеперебування неповнолітньої особи, яка пропускає заняття, ретельно перевірити причини таких пропусків, з'ясувати чим саме така дитина займається під час навчального процесу.

3. Неповнолітні, поведінка яких свідчить про різку зміну інтересів, кола спілкування, у яких з'явилися значні суми вільних готівкових коштів, а також ті, які обговорюють серед однолітків теми сексуального характеру, проблеми проституції або ж висвітлюють вказану тематику на своїх сторінках у соціальних мережах. Вказаною інформацією найчастіше володіють педагогічні працівники навчальних закладів, адже саме вони щодня спілкуються з дітьми і здатні оцінити будь-які обставини, що можуть свідчити про вчинення злочину відносно неповнолітнього. Саме тому

налагодження тісної взаємодії з представниками навчальних закладів гарантує систематичне отримання криміналістично значущої інформації.

4. Неповнолітні, яких було притягнуто до відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 181¹ Кодексу України про адміністративні правопорушення. Враховуючи те, що в середньому, на території України щороку судами розглядається близько 30 справ про адміністративні правопорушення за фактом заняття особами у віці від 16 до 18 років проституцією, необхідно не лише виявляти та документувати дані факти, обмежуючись складанням протоколу про адміністративне правопорушення, але й встановлювати причини та умови вчинення неповнолітніми даних правопорушень, а також не залишати поза увагою той факт, що не у всіх випадках ініціатива займатися проституцією належала виключно неповнолітнім особам. Відповідно, викладені у поясненнях правопорушників факти, зокрема про те коли та за яких обставин вони почали займатися проституцією, мають підлягати детальній перевірці з метою виявлення фактів втягнення неповнолітніх в заняття проституцією або примушування їх до заняття проституцією.

Виявлення осіб, яким відомі або можуть бути відомі обставини вчинення злочину. Відповідно до класифікації, запропонованої О. І. Дворкіним та Г. К. Смірновим, свідків та очевидців злочинної діяльності, пов'язаної із втягненням неповнолітніх в заняття проституцією, можна розподілити на три категорії:

1. Особи, які несвідомо сприяли підготовці, вчиненню та прихованню конкретного злочину або злочинної діяльності в цілому. Однією з важливих особливостей осіб, які входять в дану категорію є те, що, дізнавшись про злочинний характер діяльності, якій вони сприяли, дані особи, як правило, активно співробітничать з правоохоронними органами, надаючи допомогу у розкритті та розслідуванні злочинів, пошуку доказової інформації. Відсутність такої співпраці з боку вказаних осіб, бажання виправдати винних у вчиненні злочину, повинні розглядатися як підстави для висунення та

перевірки версії про їх причетність до злочинної діяльності як співучасників. До даної категорії осіб слід віднести:

- орендодавців житлових та нежитлових приміщень, в яких проживають або надають сексуальні послуги за винагороду неповнолітні особи. При цьому орендодавці мають бути необізнаними про те, яким чином використовувалися надані ними приміщення, в іншому випадку слід з'ясовувати чи наявні в їх діях ознаки злочину, передбаченого ст. 302 КК України «Створення або утримання місць розпусти і звідництва»;

- осіб, які несвідомо забезпечували діяльність, пов'язану із заняттям проституцією (офіціанти, бармени в нічних клубах, водії таксі, адміністратори готелів, саун тощо).

2. Особи, які сприймали подію злочину або окремі елементи складу злочину, однак не впливали на хід його розвитку. В дану категорію можуть увійти:

- особи, що проживають або працюють по сусідству з приміщеннями, де займаються проституцією;

- особи, яким пропонували займатися проституцією, але вони в силу різних причин відмовилися;

- особи, які свідомо або несвідомо перешкоджали або ускладнювали підготовку, вчинення або приховання злочину. До даної категорії слід віднести родичів, знайомих потерпілих, представників держаних органів та громадських організацій [65, с. 54].

Крім того, вважаємо, що вищевказану класифікацію слід доповнити ще однією категорією, до якої віднести осіб, які користувалися або мали намір скористатися сексуальними послугами тих, кого втягнули в заняття проституцією або примусили до зазначених дій. Ці особи зазвичай володіють інформацією про анкетні дані, номери телефонів неповнолітніх, які надають сексуальні послуги за винагороду та можуть їх впізнати. Крім того, їм можуть бути відомі певні обставини вчинення злочинів, місця надання сексуальних послуг або ж місця постійного проживання злочинців чи осіб,

втягнутих у заняття проституцією, методи конспірації, які застосовуються злочинцями. Однак, найбільш важливим є те, що досить часто інформацію про заняття проституцією неповнолітніми особами правоохоронним органами повідомляють ті, хто самі бажали отримати сексуальні послуги за грошову винагороду, але, дізнавшись про те, що їх будуть надавати неповнолітні особи, відмовилися.

Прикладом цього може слугувати випадок, який мав місце у 2011 році в м. Херсоні.

На початку листопада 2011 року особа_1 вирішив познайомитися з дівчиною та розмістив оголошення за допомогою телетексту на телеканалі «Інтер» про те, що бажає познайомитися з дівчиною для інтимних стосунків. 04.11.2011 до нього на мобільний номер зателефонував раніше незнайомий хлопець, який представився як особа_2 і повідомив, що прочитав оголошення в телетексті та може познайомити з дівчиною, яка надасть послуги інтимного характеру, однак за це необхідно буде заплатити. Особа_1 відповів, що подумає і пізніше передзвонить. 07.11.2011 та 08.11.2011 особа_2 декілька разів телефонував особі_1 та пропонував скористатися послугами дівчини, при цьому розповідав, що їй 17 років. Дізнавшись про це, особа_1 одразу повідомив правоохоронні органи та погодився взяти участь у документуванні злочинної діяльності особи_2.

09.11.2011 до особи_1 знову зателефонував особа_2 та повідомив, що дівчина, яка надає сексуальні послуги, готова виїхати і вартість її послуг складатиме 200 гривень за годину, але ще 100 гривень потрібно заплатити особі_2 за те, що він привезе дівчину в обумовлене місце. Особа_1 домовився про зустріч о 20:00 год. поблизу нічного клубу «Міленіум» під приводом відвідування сауни з неповнолітньою, та одразу повідомив про це працівників міліції. В подальшому, особа_1 зустрівся біля центрального входу в нічний клуб з дівчиною особа_3 та хлопцем особа_2, який запевнив, що все буде нормально, адже, незважаючи на свій вік, дівчина надає

сексуальні послуги вже не перший раз. Особа_1 передав гроші в сумі 300 гривень особі_2, після чого останній був затриманий працівниками міліції.

В ході подальшого розслідування встановлено, що особа_2, уродженець і мешканець м. Херсона, неодружений, має на вихованні малолітнього сина, не працює, раніше не судимий, у лютому 2011 року умисно, керуючись корисливим мотивом, шляхом умовлянь втягнув неповнолітню особу_3 в заняття проституцією.

В період з лютого по листопад 2011 року особа_2 з метою забезпечення умов для заняття проституцією і підшукування осіб для надання їм особою_3 послуг сексуального характеру за грошову винагороду, використовуючи мобільний телефон, розмістив в меню «Знайомства» телевізійного інтертексту номер мобільного телефону особи_3 та на чотирьох сайтах мережі Інтернет завантажив профілі з її анкетними даними, фотознімками порнографічного характеру та номером мобільного телефону. У вказаний період часу особа_3, знаходячись за місцем свого проживання, а також за місцем проживання жителів м. Херсона, надавала сексуальні послуги за винагороду в розмірі від 50 до 300 гривень незнайомим раніше їй чоловікам (за вказаний період часу дівчина надала сексуальні послуги близько 15 чоловікам), які встановлювали з нею або з особою_2 зв'язок завдяки інформації, котра була розміщена в телевізійному інтертексті та профілях мережі Інтернет [211].

Виявлення місць, де неповнолітніми особами надаються сексуальні послуги за винагороду. Зазначені місця умовно можна розподілити на дві групи:

а) постійно діючі спеціально створені та обладнані місця для розпусти, які функціонують під виглядом звичайних помешкань громадян (квартири, будинки, заміські дачі), масажних салонів (в більшості випадків – салонів еротичного масажу), приміщень стриптиз-клубів тощо;

б) місця, які періодично використовуються для надання сексуальних послуг за винагороду (номера у готелях, сауни, квартири, які здаються в оренду погодинно чи подобово, кімнати відпочинку на вокзалах).

Також для отримання інформації про факти втягнень неповнолітніх у заняття проституцією необхідно відпрацьовувати місця скупчень осіб, які пропонують сексуальні послуги за винагороду (кафе, нічні клуби, залізничні та автовокзали, певні ділянки вулиць, міжміських трас), або ж місця їх проживання. Для цього не варто залишати поза увагою повідомлення громадян про проживання в квартирі, будинку значної кількості людей, в тому числі молодих дівчат, їх часте відвідування різними сторонніми особами, переважно чоловічої статі; про порушення тиші у вечірні та нічні години; про систематичну появу одних і тих самих осіб на певних ділянках вулиць, в кафе, поблизу готелів, саун. З метою перевірки таких повідомлень ефективним є здійснення рейдових патрулювань у вечірній та нічний час. При цьому проведення таких рейдів може бути як регулярним (щоденне патрулювання), так і плановим [294, с. 162].

Виявлення вищевказаних місць дозволяє в подальшому встановити осіб, які їх відвідують, осіб, які надають сексуальні послуги за винагороду, та їх зв'язки, до яких з високою вірогідністю можуть належати і ті особи, які втягнули неповнолітніх у заняття проституцією.

Крім того, наявність точної, попередньо перевіреної інформація про такі місця дозволить вже на стадії досудового розслідування з метою збирання фактичних даних, що матимуть доказове значення, провести такі негласні слідчі (розшукові) дії, як:

– спостереження за місцем (ст. 269 КПК України), що полягає у візуальному спостереженні за публічно доступним місцем слідчим чи уповноваженою особою для фіксації подій у ньому з метою перевірки відомостей під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину або застосуванні з цією метою спеціальних технічних засобів для спостереження;

– аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК України), що полягає у застосуванні технічного обладнання у публічно доступному місці з метою фіксації відомостей (розмов, поведінки осіб, інших подій), які мають значення для кримінального провадження, без відома присутніх у ньому осіб [86].

Узагальнюючи вищевикладене, можемо стверджувати, що виявлення фактів втягнення неповнолітніх у заняття проституцією є важливим напрямком діяльності правоохоронних органів, який, безсумнівно повинен здійснюватися за умови тісної взаємодії з іншими державними органами та установами, зокрема службами у справах дітей, закладами соціального захисту дітей, центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, закладами освіти та охорони здоров'я. З метою отримання інформації про факти втягнення неповнолітніх у заняття проституцією або ж про готування до вчинення даного злочину, найбільш доцільно та ефективно виявляти осіб, які вчинили, вчиняють або готуються до вчинення даного злочину; осіб, яких втягнули або намагаються втягнути у заняття проституцією; осіб, яким відомі або можуть бути відомі обставини вчинення злочину; місця, де неповнолітніми особами надаються сексуальні послуги за винагороду.

2.2. Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування

Успішне розслідування фактів втягнення неповнолітніх у заняття проституцією багато в чому обумовлене чітким визначенням обставин, які підлягають встановленню під час розслідування. Криміналістика, ґрунтуючись на кримінальному процесуальному законі, положеннях кримінального права, узагальненнях передової практики розслідування, розробляє рекомендації щодо визначення кола питань, що підлягають встановленню під час розслідування окремих видів злочинів. Використання цих рекомендацій сприяє всебічному та об'єктивному розслідуванню, а

також позитивно впливає на діяльність слідчого, яка стає більш послідовною, цілеспрямованою і результативною [30, с. 43].

Більше того, чітке виокремлення обставин, які підлягають встановленню, дозволяє: виокремити оптимальну систему слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій відповідно до слідчої ситуації; визначити пріоритетні напрями роботи оперативних підрозділів щодо отримання фактичних даних та орієнтуючої інформації; сформулювати перелік судових експертиз, які повинні бути призначені під час досудового розслідування; скласти перелік осіб, які підлягають обов'язковому допиту під час розслідування; висунути чіткі версії та розробити алгоритми їх перевірки тощо [92, с. 88].

Як справедливо відмічає С. Ю. Косарєв, окремий предмет розслідування необхідно формулювати в конкретних криміналістичних методиках у вигляді систематизованого, максимально деталізованого переліку, який відображає специфічні особливості розслідування тих чи інших злочинів, оскільки від правильного визначення переліку обставин, які підлягають встановленню, багато в чому буде залежати подальше розслідування [116, с. 40]. При цьому є очевидним, що надмірне розширення кола обставин, які підлягають встановленню, призводить до того, що невиправдано затягується час досудового розслідування, збільшуються процесуальні витрати і зростає навантаження на усіх його учасників через зайве нагромадження відомостей про факти, які не мають істотного значення для кримінального провадження. Безпідставне ж його обмеження обумовлює неповноту і однобічність досудового розслідування, створює уявлення у свідомості залучених до нього осіб про упереджене ставлення слідчого до підозрюваного та іншим чином негативно відображається на можливостях сторони обвинувачення у суді [13, с. 29].

Розглядаючи безпосередньо визначення обставин, що підлягають встановленню під час розслідування, слід зауважити, що наразі у криміналістичній науці продовжує тривати полеміка щодо співвідношення

вказаного поняття з визначенням предмета доказування у кримінальному провадженні.

Зокрема, М. М. Михеєнко під предметом доказування розуміє сукупність передбачених кримінальним процесуальним законом обставин, встановлення яких є необхідним для вирішення заяв і повідомлень про злочини, кримінальної справи в цілому чи судової справи в стадії виконання вироку, а також для прийняття процесуальних профілактичних заходів у справі [172, с. 99].

На думку, С. М. Стахівського предмет доказування – це передбачена законом сукупність обставин, що підлягають обов'язковому встановленню у кожній кримінальній справі з метою її правильного вирішення [256, с. 32].

В свою чергу, В. В. Вапнярчук вказує, що предмет доказування – це частина суспільних відносин (які є об'єктом доказування) щодо визначених законом та суб'єктом доказування обставин кримінального правопорушення, які мають правове значення і впливають на вирішення кримінального провадження [27, с. 240]. Вчений також підкреслює, що замість фрази «суспільні відносини щодо обставин», можна оперувати більш звичним для процесуалістів терміном «обставини, які входять до предмета доказування» або «обставини, які підлягають доказуванню чи встановленню», тим самим ототожнює поняття «предмет доказування» та «обставини, що підлягають встановленню».

Аналогічної думки притримуються і автори навчального посібника «Методика розслідування торгівлі людьми», підготовленого на базі Академії МВС Республіки Узбекистан. Так, у даній праці зазначено, що сукупність обставин, які підлягають встановленню у кожному кримінальному провадженні для правильного його вирішення, називається предметом доказування, який складається з елементів, тобто фактичних обставин, що дійсно мали місце у конкретному випадку і відповідають прямо вказаним у законі юридичним ознакам – елементам складу злочину [166, с. 58].

Разом з тим, ми не погоджуємося з даною позицією та схилиємося до думки, що наведені поняття не є тотожними, оскільки «обставини, що підлягають встановленню» є більш загальною категорією, яка включає в себе і предмет доказування.

Як зазначає В. В. Пясковський, поняття «обставини, що підлягають встановленню» в криміналістиці повинно розглядатися як сукупність тих обставин, з'ясування яких визначається нормами кримінального права, кримінального процесу і матеріалами конкретного кримінального провадження [225, с. 109], адже при розслідуванні кожного виду злочину, крім загального кола обставин, зазначених у законі, може виникнути необхідність і у дослідженні інших доказових фактів, які не входять до предмета доказування, але мають важливе значення для розгляду справи по суті [255, с. 289]. При цьому, О. М. Ларін вказує, що до обставин, що мають значення для справи можуть належати:

- а) обставини, що входять до предмета доказування (зокрема, факти, які, складаючи предмет доказування, використовуються для доказування інших обставин, що входять до нього);
- б) обставини, що не входять до предмета доказування, якщо їх дослідження складає проміжний етап доказування;
- в) обставини, які необхідно встановити для виявлення доказів;
- г) обставини, знання яких необхідне для перевірки й оцінки доказів;
- д) обставини, які спростовують інші версії, окрім тієї, що перевіряється [147, с. 193].

Перелік таких обставин для окремих видів кримінальних проваджень є специфічним й залежить від ознак складу злочину. Саме тому при визначенні кола обставин, що підлягають встановленню у кожному кримінальному провадженні, на самому початку досудового розслідування доцільно користуватися формулою із семи запитань: хто, що, де, з чією допомогою, чому, як саме й коли. Надалі ж обставини потрібно встановлювати відповідно до елементів складу злочину [29, с. 148]. Такий підхід дає змогу

виділити з усіх подій і діянь лише ті, які наділені ознаками кримінально-правового, юридично значущого характеру (суспільна небезпека, протиправність, винність) і дати їм правильну кримінально-правову оцінку [266, с. 142].

Аналіз практики розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією показав, що, незважаючи на значну кількість наукових публікацій та методичних рекомендацій, окремі питання дослідження обставин, які підлягають встановленню у кримінальних провадженнях даної категорії, залишаються не вивченими в повній мірі, що обумовлює виникнення ряду проблем у практичній діяльності та, у свою чергу, негативно позначається на стані досудового розслідування в цілому.

Відповідно до статті 91 КПК України у кримінальному провадженні підлягають доказуванню:

- 1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення);
- 2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення;
- 3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат;
- 4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження;
- 5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання;
- 6) обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення

кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення;

7) обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру [130].

Зупинимось більш детально на розгляді особливостей встановлення деяких з вищевказаних обставин, які, на нашу думку, мають найбільш важливе значення для розслідування розглядуваного виду кримінальних правопорушень.

Встановлення події кримінального правопорушення. Враховуючи те, що спосіб втягнення неповнолітніх у заняття проституцією включає в себе спосіб приготування, спосіб безпосереднього вчинення злочину та спосіб його приховання, під час розслідування даної категорії кримінальних правопорушень необхідно встановлювати усі зазначені елементи, а також джерела слідової інформації кожного етапу злочинної діяльності.

З'ясування способу приготування до вчинення злочину передбачає, в першу чергу, пошук відповідей на запитання: «Які події передували моменту, з якого неповнолітня особа надала згоду займатися проституцією? Які саме дії і ким вчинялися під час підготовки до злочину?». Зокрема, обов'язковим є встановлення способу пошуку потенційних потерпілих, а також знарядь і засобів, за допомогою яких він здійснювався, та на яких могли залишитися матеріальні чи електронно-цифрові сліди злочину (комп'ютерна техніка, з якої велася переписка; акаунти соціальних мереж або інші веб-ресурси, на яких розміщувалися оголошення; мобільні телефони та сім-картки операторів мобільного зв'язку, що використовувалися для зв'язку з потерпілими, рекламні номери телефонів і т.п.). Якщо ж пошук потерпілих відбувався за допомогою третіх осіб, необхідно встановити їх повні анкетні дані, ступінь

зв'язку з потенційними потерпілими (малознайомі особи, родичі, друзі, особи, від яких неповнолітні перебувають у службовій чи іншій залежності тощо), та їх участь і роль у підготовці до вчинення злочину.

Слід зауважити, що підготовка до вчинення даного злочину, зазвичай, є тривалою, а тому важливим є встановлення не лише часу, з якого розпочалася злочинна діяльність в цілому, але й часу вчинення окремих конкретних дій, спрямованих на втягнення неповнолітніх у заняття проституцією (наприклад, розміщення оголошення у мережі Інтернет, початку переписки чи знайомства з неповнолітньою особою тощо). Крім того, в процесі розслідування повинні встановлюватися не лише факти, вказані у заяві чи повідомленні про вчинення кримінального правопорушення відносно конкретної особи, але й мають вживатися заходи, спрямовані на виявлення інших осіб, яких було втягнуто у заняття проституцією, а також осіб, відносно яких намагалися вчинити даний злочин, але з різних причин протиправний намір не був доведений до кінця.

В свою чергу, встановлення обставин, які характеризують спосіб втягнення неповнолітніх в заняття проституцією, передбачає з'ясування конкретних дій чи бездіяльності кожної з винних осіб, спрямованих на досягнення злочинного результату, зокрема встановлення сукупності і змісту прийомів, що застосовувалися злочинцями для отримання згоди потенційних потерпілих на заняття проституцією або пригнічення чи нейтралізації їх волі з метою примушування до заняття проституцією [166, с. 59–60].

У разі, якщо згода потерпілої особи на заняття проституцією була отримана внаслідок обману, встановлюється його предмет, а саме щодо чого неповнолітньому повідомили недостовірні відомості з метою отримання його згоди на заняття проституцією, зокрема, чи мав місце обман щодо виду діяльності або ж щодо її оплати чи умов тощо. Аналогічно, у випадку застосування шантажу чи погроз, з'ясовується, що було їх предметом (погроза викриттям у поведінці, яка компрометує особу, розголошенням відомостей, які потерпілий бажав би залишити у таємниці; погроза

заподіянням іншої шкоди (знищенням майна, заподіянням шкоди рідним чи близьким тощо); погроза розповсюдження неправдивих відомостей про потерпілого, здійснення на нього наклепу), а також обставини, які дозволяли сприйняти погрози як реальні, та яким способом вони висловлювалися (усно, письмово, за допомогою технічних засобів зв'язку).

При використанні злочинцем уразливого стану неповнолітньої особи потрібно встановити, чим саме був обумовлений такий стан або ж які дії винних осіб призвели до його виникнення. Для цього потрібно отримати відповіді із закладів охорони здоров'я про те, чи перебувала неповнолітня особа на обліку в лікаря нарколога або психіатра, чи мала інші захворювання, які потребували б надання невідкладної медичної допомоги або тривалого лікування, а також з'ясувати місце та умови постійного проживання дитини, які стосунки склалися в неї з членами сім'ї та у навчальному закладі, хто і у якому розмірі забезпечував її витрати на проживання, харчування, одяг тощо.

У випадку примушування неповнолітнього до заняття проституцією із застосуванням насильства за допомогою обов'язкового призначення судово-медичної експертизи встановлюється, в чому саме воно проявлялося, наявність і механізм утворення тілесних ушкоджень; ступінь їх тяжкості; давність тілесних ушкоджень; знаряддя та засоби, якими вони були заподіяні [91, с. 97].

При використанні злочинцем службового становища або матеріальної чи іншої залежності потерпілого встановлюється місце роботи, посада, функціональні обов'язки та повноваження злочинця, з якого часу він працює, як характеризується за місцем роботи, а також вид залежності неповнолітнього, в чому вона проявлялася, яким чином злочинець міг впливати на волевиявлення та дії потерпілої особи, які способи фізичного, психологічного, матеріального (економічного) чи організаційно-юридичного впливу мали місце, ступінь родинних, дружніх чи службових зв'язків між злочинцем та потерпілим.

Загалом, факт втягнення неповнолітніх у заняття проституцією можуть підтверджувати дані, які містяться у таких документах, як договори оренди приміщень, в яких надавалися сексуальні послуги за винагороду, деталізації (роздруківки) телефонних з'єднань причетних до протиправної діяльності або втягнутих у проституцію осіб, а також осіб, які отримували сексуальні послуги, боргові розписки, насамперед осіб, яких втягують у проституцію або примушують нею займатись, електронні носії інформації із записами відеокамер спостереження в приміщеннях або на ділянках місцевості, де надавалися сексуальні послуги (на автомобільних трасах, автозаправочних станціях, в квартирах, нічних клубах, масажних салонах тощо), або на установах та організаціях, розміщених неподалік [73, с. 265–266].

Також в процесі розслідування необхідно виявляти всі банківські, в тому числі й карткові рахунки, гаманці електронних систем миттєвих розрахунків, що належать особам, причетним до злочинної діяльності, встановлювати факт наявності чи відсутності на них грошових коштів, джерела їх надходження, а також документальне підтвердження розрахунків (документи про грошові перекази особам, які сприяють вчиненню злочину, чеки з розрахунками за оренду приміщень, за придбання засобів контрацепції та гігієни тощо).

Крім того, обов'язково повинна бути встановлена тривалість заняття неповнолітніми проституцією після їх втягнення в зазначену діяльність, а також особливості організації надання ними сексуальних послуг за винагороду. При цьому слід з'ясувати, де проживала особа, яка займалася проституцією (в себе вдома, у знайомих, в гуртожитку навчального закладу, за місцем постійного проживання особи, яка втягнула її у заняття проституцією, в спеціально орендованих житлових приміщеннях разом з іншими особами, які займалися проституцією); чи здійснювалася її доставка до клієнтів або ж до постійного місця, де надавалися сексуальні послуги, якщо так, то яким автотранспортом, чи змінювалися водії, або ж постійно здійснювала перевезення одна і та сама особа, хто при цьому супроводжував

неповнолітнього; кому передавалися гроші за оплату послуг; якими були види сексуальних послуг, що надавалися за винагороду; тривалість щоденного робочого часу; кількість клієнтів, їх анкетні дані, номери телефонів; чи застосовувалася система штрафів за відмову від надання сексуальних послуг, перебування в стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння, за інші порушення визначених та обумовлених правил поведінки [78, с. 219]; чи мали потерпілі на руках свої документи, готівкові кошти та чи могли користуватися телефоном або ж мали доступ до Інтернет-мережі.

З'ясування способу приховання втягнення неповнолітніх у заняття проституцією передбачає встановлення діянь, спрямованих на маскуванню злочинної діяльності та на знищення слідів злочину, а також осіб, які їх вчинили. При цьому важливо встановити, які саме методи конспірації застосовувалися злочинцями під час підготовки та при вчиненні злочину – які вигадані імена або ж прізвиська вживалися під час спілкування між собою та при знайомстві зі сторонніми особами; чи змінювали сім-картки та мобільні телефони для організації зв'язку; чи відбувалася переписка або ж телефонні розмови за допомогою месенджерів, зчитування інформації з яких, на думку багатьох, є неможливим; чи маскувалися місця надання сексуальних послуг за винагороду під легітимний вид діяльності закладів розваг або відпочинку, інших установ чи організацій; яким чином і ким саме знищувалися або пошкоджувалися матеріальні та електронно-цифрові сліди злочину або ж їх носії; на чиїх рахунках переховували кошти, отримані злочинним шляхом тощо. Враховуючи те, що одним із досить поширених способів приховання даної категорії кримінальних правопорушень є здійснення протидії розслідуванню, слід встановлювати чи мав місце незаконний вплив на свідків, потерпілих, інших учасників кримінального провадження, в чому він проявлявся, а також наявність чи відсутність корупційних зв'язків організаторів злочинної діяльності з представниками правоохоронних органів.

Встановлення винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форми вини, мотиву і мети вчинення кримінального правопорушення. Винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення є процесуальним вираженням таких елементів складу кримінального правопорушення як суб'єкт і суб'єктивна сторона, та передбачає необхідність встановлення:

а) хто вчинив кримінальне правопорушення (оскільки кримінальна відповідальність персоніфікована, повинні бути виявлені ідентифікаційні ознаки обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення (прізвище, ім'я, по батькові, дата і місце народження, інші відомості) та можливість нести кримінальну відповідальність (тобто досягнення певного віку, осудність);

б) наявності у нього вини – психічного ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої КК України, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності (ст. 23 КК України) [27, с. 96–97].

Встановлення анкетних даних особи, яка вчинила злочин, здійснюється за допомогою документів, що посвідчують особу та підтверджують громадянство України або спеціальний статус цієї особи. Ними є: паспорт громадянина України; паспорт громадянина України для виїзду за кордон; дипломатичний паспорт України; службовий паспорт України; посвідчення особи моряка; посвідчення члена екіпажу; посвідчення особи на повернення в Україну; тимчасове посвідчення громадянина України; посвідчення водія; посвідчення особи без громадянства для виїзду за кордон; посвідка на постійне проживання; посвідка на тимчасове проживання; картка мігранта; посвідчення біженця; проїзний документ біженця; посвідчення особи, яка потребує додаткового захисту; проїзний документ особи, якій надано додатковий захист [213].

Крім того, важливим є встановлення факту досягнення особою, яка втягнула неповнолітніх у заняття проституцією, вісімнадцятирічного віку, адже лише в цьому випадку в її діях буде наявний склад даного злочину.

Враховуючи те, що втягнення неповнолітніх у заняття проституцією може бути вчинено тільки з прямим умислом (винний має усвідомлювати суспільно-небезпечний характер свого діяння, передбачати його суспільно-небезпечні наслідки і прагнути до їх настання), також обов'язково потрібно встановити, чи усвідомлювала доросла особа, що своїми діями втягує саме неповнолітнього у дану діяльність. Разом з тим, необхідно враховувати, що кримінальна відповідальність за зазначені дії настає як у разі, коли доросла особа знала про неповнолітній вік втягуваного, так і тоді, коли вона за обставинами справи повинна була або могла про це знати [215].

У практичній діяльності досить часто мають місце випадки, коли винний розуміє, що вік особи, яку було втягнуто у заняття проституцією, впливає на кваліфікацію злочину та відповідно на покарання, яке йому буде призначено, і тому заперечує той факт, що йому було відомо про малолітство чи неповноліття осіб, яких залучено до проституції [182, с. 40].

Так, 09 квітня 2013 року, особа_1, маючи злочинний намір на втягнення неповнолітньої у заняття проституцією, в телефонному режимі зв'язалась з неповнолітньою особою_2 та розповіла їй про можливість отримання роботи, пов'язаної з заняттям проституцією в м. Москва Російської Федерації.

11 квітня 2013 року близько 15 години, особа_1 зустрілась неповнолітньою особою_2 та, реалізуючи свій злочинний намір, провела з нею бесіду про особливості заняття проституцією, а саме розповіла про всі умови заняття проституцією у м. Москва Російської Федерації та пообіцяла великі грошові заробітки за вказану діяльність, внаслідок чого за результатами бесіди отримала згоду неповнолітньої особи_2 на заняття проституцією. Отримавши зазначену вище згоду, продовжуючи свої злочинні дії, особа_1 забронювала на 12.04.2013 особі_2 місце в автобусі, що виконує пасажирські перевезення за маршрутом м. Лисичанськ, Україна – м. Москва, Російська Федерація.

12 квітня 2013 року, приблизно о 10 год. 30 хв., особа_1 зустрілась з особою_2, довела її до автобусу та передала їй 700 гривень, оплативши поїздки до м. Москви, після чого була затримана працівниками міліції.

В судовому засіданні обвинувачена особа_1 повністю визнала свою вину у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого статтею 303 КК України, та пояснила, що вона дійсно запропонувала роботу особі_2 у м. Москві, однак не знала і не могла знати, що остання є неповнолітньою.

В подальшому під час розгляду справи в суді факт того, що обвинувачена не могла знати про вік потерпілої, не знайшов свого підтвердження, і остання була засуджена за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 303 КК України [43].

Як вже було зазначено вище, під час розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією також необхідно встановлювати такі елементи суб'єктивної сторони даного злочину, як мотив і мета, незважаючи на те, що вони законодавцем не включені до конструкції юридичного складу цього кримінального правопорушення.

Зазвичай, мотив вчинення кримінального правопорушення тісно пов'язаний з його метою, адже ці поняття опосередковані одне одним, а тому інколи без визначення мети неможливо правильно усвідомити й зрозуміти мотив, і навпаки. Разом з тим, вони по-різному характеризують ставлення винного до вчинення правопорушення: якщо мотив пояснює, чому особа вчиняє правопорушення, то мета показує до чого вона прагне (для чого вчиняє). Виходячи з того, що безмотивних злочинів не буває (безмотивна поведінка характерна лише для неосудних осіб), мотив можна визначити як усвідомлену спонукальну причину вчинення злочинного діяння [27, с. 96–97], яка відіграє важливу роль в індивідуалізації та детермінації поведінки злочинця [62, с. 143]. Звісно, процес формування мотиву досить складний, що обумовлюється багатьма факторами, серед яких посідають вагоме місце такі, як потреби, інтерес, емоції, установки, психічні

аномалії та інші [246, с. 265]. Саме тому спектр мотивів вчинення злочинів буває досить різноманітним.

У результаті вивчення нами кримінальних проваджень розглядуваної категорії встановлено, що найчастіше мотивами втягнення неповнолітніх у заняття проституцією були наступні (Додаток А):

- корисливий мотив, тобто прагнення отримання прибутку, внаслідок заняття неповнолітнім проституцією (69,2 %);
- помста потерпілим, почуття особистої неприязні до них (21,7 %);
- страх, залежність від іншої особи, яка вимагає забезпечити надання їй сексуальних послуг неповнолітнім (7,8 %);
- мотиви національної, расової, релігійної ворожнечі (1,3 %).

Встановлення виду і розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Враховуючи те, що КПК України передбачено три види шкоди, яка може бути завдана потерпілому внаслідок вчинення відносно нього кримінального правопорушення (моральна, фізична, майнова), під час розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією потрібно встановлювати характер і розмір кожної з них.

Так, фізична шкода – це спричинені внаслідок злочину негативні зміни фізичного й психічного здоров'я потерпілої особи, виражені в різних ступенях (смерть людини, заподіяння тілесних ушкоджень, порушення психічного стану особи, зміни у нормальному розвитку організму і т.п.) [261, с. 77]. У більшості випадків фізична шкода завдається потерпілій особі внаслідок примушування її до заняття проституцією шляхом застосування фізичного насильства, зокрема у результаті спричинення їй тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, побойів, мордування тощо. Однак, слід враховувати, що фізична шкода може бути завдана і у разі зараження потерпілих інфекціями, що передаються статевим шляхом, СНІДом, а також внаслідок настання небажаної вагітності та дій, спрямованих на її переривання [166, с. 66].

Моральною шкодою визнаються страждання, заподіяні громадянинові внаслідок фізичного чи психічного впливу, що призвело до погіршення або позбавлення можливостей реалізації ним своїх звичок і бажань, погіршення відносин з оточуючими людьми, інших негативних наслідків морального характеру [216]. Спектр психологічних проблем, які виникають у неповнолітніх, внаслідок заняття ними проституцією, є досить широким і включає в себе такі, як виникнення почуття страху, вини, сорому, депресії, формування низької самооцінки, низькі соціальні навички, пригнічення почуття злості та ворожості, нездатність нікому довіряти, розмиття меж ролей та плутанина у соціальних ролях, псевдо-зрілість і нездатність нормально розвиватися як особистість, сексуалізована поведінка, соціальна ізоляція, зловживання наркотиками та алкоголем, самокалічення, суїцидальні прояви, посттравматичний стрес тощо [223]. Виявлення вказаних проблем здійснюється в ході проведення судово-психологічної експертизи шляхом застосування різноманітних методик психодіагностики з метою подальшого вжиття заходів психологічної реабілітації потерпілих.

Майнова шкода полягає в зменшенні майнової сфери потерпілого в результаті порушення прав або блага, що йому належать (порушення права власності та інших речових прав, наслідки, що настають у разі пошкодження здоров'я або призвели до смерті потерпілого) [128, с. 109].

Основними видами майнової шкоди є:

- безпосередня шкода, заподіяна потерпілому, у її майновому чи грошовому вигляді (у даному випадку повинна встановлюватись вартість речей або іншого майна, які належали потерпілому і були викрадені, пошкоджені або знищені під час вчинення відносно них досліджуваного нами злочину, наприклад, вартість розірваного одягу, відібраних злочинцем мобільних телефонів тощо);

- витрати, оцінені в грошовому виразі, пов'язані з лікуванням, відновленням здоров'я потерпілого, а у випадку його смерті – на поховання;

– витрати у грошовому еквіваленті, які закладом охорони здоров'я були витрачені на стаціонарне лікування потерпілого [129, с. 128].

Встановлення обставин, які характеризують особу обвинуваченого. В ході розслідування кримінального провадження щодо втягнення неповнолітніх в заняття проституцією необхідно встановлювати наступні обставини, що характеризують особу або осіб, які вчинили злочин:

– стать, вік, громадянство, національність, належність до політичних партій або громадських організацій (об'єднань громадян), сімейний стан, наявність дітей та інших осіб, що перебувають на утриманні;

– місце проживання (постійне, тимчасове) та реєстрації;

– місце роботи (навчання) та посада (статус);

– майновий стан, наявність у власності (законному володінні) рухомого (транспортних засобів, зброї тощо) та нерухомого майна (земельних ділянок, будинків тощо), грошей (у тому числі на банківських рахунках), коштовностей, цінних паперів тощо; місце їх знаходження та зберігання відповідних реєстраційних (посвідчувальних, статутних) документів;

– судимість, чи погашена судимість, чи не знята судимість достроково, актом амністії або помилування;

– стан здоров'я, перебування на обліку у психоневрологічних або наркологічних диспансерах, чи наявні психічні, небезпечні інфекційні захворювання, алкоголізм, наркотична залежність;

– чи є учасником бойових дій, чи має державні нагороди;

– чи був постійним жителем місцевості, де вчинено злочин, чи мешкав або перебував у ній тимчасово; чи спеціально прибув лише для вчинення злочину;

– характеристика за місцем роботи (навчання) і проживання;

– які були відносини з потерпілим (потерпілими) до вчинення злочину;

– які були відносини з членами сім'ї, родичами, сусідами, колегами за місцем роботи [13, с. 33].

Розглянувши детально деякі з обставин, які відповідно до ст. 91 КПК України підлягають обов'язковому доказуванню у кожному кримінальному провадженні, перейдемо до дослідження обставин, які характеризують особу неповнолітнього потерпілого і які теж доцільно встановлювати під час розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією, адже вони можуть мати суттєве значення для розслідування з позиції відтворення загальної картини вчиненого злочину, розшуку і встановлення осіб, які його вчинили, пошуку доказів у кримінальному провадженні тощо [298, с. 94].

Обставини, які характеризують особу неповнолітнього потерпілого. Врахування особливостей розслідування фактів втягнення в заняття проституцією обумовлює необхідність детального вивчення особи неповнолітнього потерпілого. Загалом, алгоритм з'ясування обставин, які характеризують особу неповнолітнього, досить детально викладений у главі 38 розділу VI КПК України «Кримінальне провадження щодо неповнолітніх», однак він стосується осіб, які перебувають у процесуальному статусі підозрюваного або обвинуваченого. Разом з тим, ми вважаємо, що окремими із вказаних положень доречно користуватися і під час встановлення обставин, які характеризують неповнолітніх потерпілих, внаслідок втягнення їх у заняття проституцією.

Отже, під час розслідування необхідно встановлювати наступні обставини, що характеризують особу неповнолітнього потерпілого:

1) повні і всебічні відомості про особу неповнолітнього: його вік (число, місяць, рік народження), стан здоров'я та рівень розвитку, інші соціально-психологічні риси особи, які необхідно враховувати при встановленні причин та умов вчинення злочину та вжиття заходів криміналістичної профілактики. При цьому встановлення віку неповнолітнього потерпілого є досить важливим моментом під час досудового розслідування, оскільки саме ця обставина суттєво впливає на кримінально-правову кваліфікацію дій винного. Для підтвердження віку неповнолітнього до кримінального провадження необхідно долучати копії

певних документів (свідоцтво про народження, паспорт, виписка з реєстрації актів цивільного стану, довідка органів Національної поліції за місцем реєстрації громадян, висновок експертизи). Визначення віку зі слів самого неповнолітнього, його родичів, педагогів та інших осіб не допускається [217]. Коли документи, що підтверджують вік неповнолітнього, відсутні, а також вичерпані всі можливості для їх отримання або викликає сумнів їх достовірність, то необхідно призначити судово-медичну експертизу для встановлення його віку. У цьому випадку днем народження вважається останній день того року, який названий експертами, а при визначенні віку мінімальним і максимальним числом років слід виходити із зазначеного експертами мінімального віку такої особи [130].

2) ставлення неповнолітнього до вчиненого ним діяння та до заняття проституцією в цілому. Необхідність встановлення даної обставини обумовлена тим, що нерідко мають місце випадки, коли потерпілі самі бажали надавати сексуальні послуги за винагороду і підшукували осіб, які могли б забезпечити їм наявність клієнтів.

Так, 31.12.2011 особа_1 займався приватними перевезеннями пасажирів у м. Торезі Донецької області. В той час, коли він знаходився поблизу будинку культури імені Кірова, до його автомобіля підійшли дві раніше незнайомі дівчини, які перебували в стані алкогольного сп'яніння, і сіли в салон автомобіля. В подальшому особа_1 познайомився з дівчатами, якими виявилися особа_2 і особа_3, та залишив їм свою візитку для того, щоб вони могли до нього телефонувати, якщо їм знадобляться послуги таксі.

Приблизно 10.01.2012 особа_1 знаходився неподалік магазину «АТБ» мікрорайону «30 років Перемоги» м. Тореза, та побачив особу_2 і особу_3, які знаходилися в стані алкогольного сп'яніння. Дівчата попросили його відвезти їх додому і по дорозі особа_2 почала розповідати, що раніше вона займалася наданням сексуальних послуг дорослим чоловікам за грошові кошти та запропонувала особі_1 знаходити їй клієнтів, за що вона буде віддавати йому частину зароблених коштів. Особа_1 пообіцяв телефонувати,

якщо з'являться бажані отримати сексуальні послуги за винагороду. Після цього особа_2 періодично, по декілька разів на день, телефонувала особі_1 і просила підшукати клієнтів, оскільки їй терміново потрібні були гроші.

14.02.2012 один із пасажирів особи_1, раніше не знайомий йому хлопець, запитав, де можна знайти дівчат, які нададуть сексуальні послуги. Особа_1 згадав про прохання особи_2, зателефонував їй та повідомив, що є клієнт, який готовий заплатити гроші за надання сексуальних послуг, на що вона погодилась. Після цього особа_1 забрав особу_2 від магазину «Брусниця» і підвіз її до площі імені Леніна, де її очікував хлопець. Особа_2 вийшла з автомобіля і підійшла до хлопця, декілька хвилин з ним поговорила та пішла разом з ним. Приблизно через дві години особа_2 зателефонувала особі_1 і попросила його під'їхати та забрати її з площі імені Леніна м. Тореза. Вже перебуваючи в автомобілі, особа_2 передала особі_1 гроші в сумі 300 гривень, повідомивши, що це половина від того, що вона заробила. В подальшому особа_2 декілька разів просила особу_1 підшукати їй клієнтів для надання сексуальних послуг за винагороду.

Підсудний особа_1 в своїх показаннях не заперечував, що дійсно двічі підшукував неповнолітній особі_2 клієнтів для надання сексуальних послуг за гроші, однак не визнавав себе винним, оскільки вважав, що ніяких дій, пов'язаних із втягуванням особи_2 в заняття проституцією, не вчиняв, оскільки вона сама просила його підшукати клієнтів.

Дані показання підсудного суд не взяв до уваги, оскільки достатньо встановленого судом факту, що підсудний особа_1 завідомо знав, що особа_2 є неповнолітньою, але продовжував підшукати їй клієнтів для заняття проституцією. За таких обставин, суд вважає, що винуватість підсудного особи_2 у вчиненому злочині доказана, а його дії за ч. 3 ст. 303 КК України кваліфіковані правильно [212].

3) умови життя та виховання неповнолітнього. Під час дослідження умов життя та виховання неповнолітнього потерпілого належить з'ясувати:

– склад сім'ї неповнолітнього, обстановку в ній, взаємини між дорослими членами сім'ї та дорослими і дітьми, ставлення батьків до виховання неповнолітнього, форми контролю за його поведінкою, морально-побутові умови сім'ї;

– обстановку в школі чи іншому навчальному закладі або на виробництві, де навчається або працює неповнолітній, його ставлення до навчання чи роботи, взаємини з вихователями, учителями, однолітками, характер і ефективність виховних заходів, які раніше застосовувалися до нього;

– зв'язки і поведінку неповнолітнього поза домом, навчальним закладом та роботою [92296, с. 90–91].

Крім того, при встановленні обставин, які характеризують особу неповнолітнього потерпілого слід звертати увагу на такі фактори, як віктимологічні якості потерпілого, зокрема вид віктимної поведінки (провокаційна, легковажна тощо), який мав місце; які стосунки склалися між дорослим втягувачем та неповнолітнім (конфліктні, дружні, стосунки залежності); психологічний стан неповнолітнього до та після втягнення його в заняття проституцією.

За результатами проведеного дослідження можна зробити висновок, що визначений і запропонований нами перелік обставин, які підлягають встановленню у кримінальних провадженнях про втягнення неповнолітніх у заняття проституцією, має важливе значення у практичній діяльності слідчих під час розслідування злочинів цієї категорії, оскільки знання про них сприятиме побудові обґрунтованих слідчих версій та ефективному плануванню розслідування.

2.3. Типові слідчі ситуації та основні напрями розслідування

Кримінальне процесуальне законодавство України у ст. 2 передбачає одне із завдань кримінального провадження, як повнота, швидкість та

неупередженість розслідування. Ефективне виконання цього завдання залежить від правильної оцінки слідчих ситуацій на початковому та подальшому етапах досудового розслідування.

Перші спроби виокремлення слідчих ситуацій різних етапів розслідування злочинів розпочалися ще на початку XIX століття, зокрема, у 1805 році Петро Раткевич у своїй праці «Зерцало правосудия» зазначав, що судова справа складається з чотирьох частин: дослідження, визначення, вирок та висновки. Дослідження є способом, який починається: 1) від особи; 2) від самої справи; 3) від причини; 4) від місця; 5) від способу; 6) від знарядь; 7) від часу; 8) від випадку; 9) від зручності [296, с. 12].

В подальшому вчення про слідчі ситуації набуло свого розвитку і вже у 1967 році О. Н. Колісніченко сформулював власне визначення слідчої ситуації. Науковець писав, що під слідчою ситуацією прийнято розуміти певне положення, що виникає під час розслідування злочинів та характеризується наявністю тих чи інших доказів та інформаційного матеріалу, а також конкретними завданнями, спрямованими на їх збір та перевірку [108, с. 509].

Наразі слідчі ситуації досліджуються з декількох позицій: загальнокриміналістичної – як вчення, теорія; тактико-криміналістичної – як багатокомпонентний фактор, що детермінує тактику слідчої (розшукової) дії, вибір тактичних прийомів; методико-криміналістичної – як інформаційна модель, яка містить систему відомостей про стан розслідування, що дозволяє оцінювати ступінь вирішеності пізнавальних завдань, визначати напрям і методи подальшої слідчої діяльності у кримінальному провадженні в цілому [265, с. 963].

Також серед криміналістів тривають дискусії і щодо самого визначення слідчої ситуації: одні автори під слідчою ситуацією розуміють сукупність умов, за яких на даний час здійснюється розслідування, тобто обстановку, у якій відбувається процес доказування [15, с. 69–71], інші – розглядають її як характеристику стану розслідування злочину, що обумовлена наявністю

(відсутністю) доказової та оперативної (орієнтуючої) інформації про обставини предмета доказування та елементів криміналістичної характеристики, які обумовлюють систему безпосередніх завдань та напрямів розслідування [133, с. 2] або як ступінь інформаційної обізнаності слідчого про злочин, а також стан процесу розслідування, що склався на будь-який визначений момент часу, аналіз та оцінка якого дозволяє слідчому прийняти найбільш доцільне рішення у справі [48, с. 47].

Разом з тим, безспірним залишається те, що аналіз та оцінка слідчих ситуацій, які складаються в процесі розслідування злочину, сприяє:

- а) висуненню обґрунтованих слідчих версій, визначенню подальших напрямів розслідування;
- б) вибору оптимального поєднання та послідовності проведення слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів;
- в) використанню найбільш доцільних напрямів взаємодії слідчого з оперативними підрозділами та іншими службами;
- г) розробці найбільш ефективних тактичних прийомів, комбінацій та операцій;
- д) виявленню причин та умов вчинення злочину [48, с. 109–110].

Як зазначає Р. С. Белкін, для того, щоб бути використаними в криміналістичній методиці, слідчі ситуації потребують типізації, адже тільки типові слідчі ситуації враховують типові слідчі версії та містять в собі послідовність відповідних дій [16, с. 139] і лише на основі зіставлення типової слідчої ситуації і ситуації, що склалася під час розслідування конкретного злочину, використовуючи взаємозв'язки між елементами криміналістичної характеристики певної групи злочинів, слідчий зможе оптимально спланувати процес розслідування та найефективніше вирішити завдання встановлення особи, яка вчинила злочин [277, с. 197].

На думку, С. В. Веліканова, в межах криміналістичної методики типова слідча ситуація є науковим описом, отриманим завдяки дослідженню репрезентативно оптимальної множини однорідних конкретних ситуацій, що

складаються під час розслідування певного виду злочину і типізовані на підставі заданих параметрів [33, с. 12].

В свою чергу, С. С. Чернявський вважає, що типовою слідчою ситуацією є інформаційна модель з найбільш значущими властивостями та ознаками процесу розслідування в кримінальних провадженнях щодо злочинів певної категорії [287, с. 405].

Залежно від етапу досудового розслідування, науковці (Р. С. Белкін, Л. Я. Драпкін, Т. С. Волчецька та інші), зазвичай, виділяють типові ситуації початкового, наступного та заключного етапу розслідування [15, с. 393–397; 71, с. 9; 48, с. 109]. Однак, деякі вчені, зокрема І. О. Возгрін, крім перерахованих вище етапів виокремлює ще попередній етап розслідування, під яким розуміє період роботи слідчого, що полягає в розгляді повідомлення про злочин і прийняття за результатами цього відповідного рішення [47, с. 274–275].

Разом з тим, ми цілком поділяємо думку В. О. Малярової, що за сучасних умов немає сенсу виділяти вказаний етап розслідування – етап збору і перевірки матеріалів про подію, що відбулась, який включав збирання, дослідження та оцінку інформації шляхом проведення окремих слідчих (розшукових) дій (огляд місця події) і проведення оперативно-розшукових заходів для вирішення питання про порушення або про відмову в порушенні кримінальної справи, адже відповідно до ст. 214 КПК України досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань [162, с. 87].

Також з огляду на специфіку такого злочину, як втягнення неповнолітніх у заняття проституцією, ми вважаємо за доцільне обмежитись лише розглядом тих слідчих ситуацій, що складаються на початковому та наступному етапах його розслідування. Критерієм для поділу початкового та наступного етапів розслідування даної категорії злочинів є напрям розслідування, котрий обумовлюється обсягом вирішення ситуаційно зумовлених тактичних завдань документування злочинної діяльності та

збирання доказової інформації, оскільки в більшості випадків вихідна інформація про злочин містить відомості про ймовірних злочинців. Тому початковий етап розслідування вирішує завдання, направлені не тільки і не виключно на встановлення особи злочинця, а й на збір достатньої доказової бази про причетність цієї особи до злочину (низки злочинів), про її злочинні зв'язки, встановлення обсягу її повноважень тощо. Після проведення всіх запланованих заходів для вирішення слідчої ситуації, що склалася на початковому етапі, розпочинається наступний етап розслідування злочинів, який триває до завершення досудового розслідування [224, с. 169].

В основу типізації слідчих ситуацій на початковому етапі розслідування злочинів можуть бути покладені різноманітні критерії (компоненти), зокрема такі, як обсяг і зміст даних, на підставі яких вносяться відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань; характер типової «слідчої картини» (очевидні, неочевидні, прогнозовані); способи вчинення злочину (ситуації підготовки, безпосереднього вчинення, приховування та використання результатів злочинної діяльності) [225, с. 118]. Необхідно звернути увагу, що до класифікації типових слідчих ситуацій можна віднести такі ознаки, як позицію підозрюваних, обсяг отриманих доказів, наявність або відсутність криміналістичної інформації у провадженні, тощо.

Деякі вчені вважають, що слідчі ситуації початкового етапу розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією слід типізувати лише залежно від вихідної інформації про злочин. Такими ситуаціями, на їх думку є наступні:

а) про зайняття конкретною особою сутенерством стало відомо з оперативних джерел. Особа, яка займається вказаною неправомірною діяльністю, затримана «на гарячому»;

б) до правоохоронних органів надійшло повідомлення від громадян про те, що в певному місці надають сексуальні послуги;

в) до правоохоронних органів звернулася особа з заявою про те, що її змушують (схиляють) займатися проституцією;

г) про вчинення злочину стало відомо в ході розслідування іншого злочину (наприклад, зґвалтування, спричинення тілесних ушкоджень тощо) [167, с. 302].

Завдяки вивченню слідчої практики ми виявили та узагальнили умови процесу розслідування на початковому етапі, та визначили додаткову класифікацію типових слідчих ситуацій, що виникають на початковому етапі розслідування втягнення неповнолітніх в заняття проституцією або примушування їх до заняття проституцією.

1. Залежно від обсягу та змісту наявної інформації про подію злочину та особу злочинця:

а) наявні ознаки, що вказують на факт вчинення злочину, відомі особа, яка вчинила злочин, потерпілий, встановлені свідки;

б) наявні ознаки, що вказують на факт вчинення злочину, відомі особа, яка вчинила злочин, потерпілі, однак відсутні свідки вчинення злочину;

в) наявні ознаки, що вказують на факт вчинення злочину, відома особа, яка вчинила злочин, однак неповнолітній потерпілий не встановлений чи встановлений, але його місцезнаходження невідоме;

г) наявні ознаки, що вказують на факт вчинення злочину, відома особа, яка вчинила злочин, однак потерпілі відмовляються надавати показання чи їх показання суперечать матеріалам кримінального провадження;

д) наявні ознаки, що вказують на факт вчинення злочину, встановлені потерпілі, однак особа, яка вчинила злочин, не відома або особа, яка вчинила злочин, встановлена, однак її місцезнаходження невідоме [79, с. 30].

2. Залежно від етапу вчинення злочину та діянь потерпілої особи:

а) неповнолітня особа надала згоду на заняття проституцією, однак ще не надавала сексуальні послуги за винагороду;

б) відбулося втягнення неповнолітньої особи у заняття проституцією, або мав місце факт примушування до заняття проституцією, особа певний період часу надавала сексуальні послуги за винагороду, однак на даний час припинила заняття проституцією;

в) відбулося втягнення неповнолітньої особи у заняття проституцією, особа на даний час продовжує надавати сексуальні послуги за винагороду.

3. Залежно від кількості потерпілих осіб та їх віку:

а) втягнуто одну неповнолітню особу у заняття проституцією (найчастіше вказані ситуації мають місце у випадках, коли злочин вчиняється родичами, друзями або знайомими потерпілої особи);

б) втягнуто у заняття проституцією декілька осіб, усі з яких є неповнолітніми;

в) втягнуто у заняття проституцією як дорослих, так і неповнолітніх осіб [79, с. 30–31].

Для вирішення вказаних типових слідчих ситуацій з метою встановлення та закріплення криміналістично значимої інформації необхідно застосовувати відповідний алгоритм дій слідчого, який повинен включати в себе динамічно змінюваний відповідно до ситуації, що склалася, комплекс слідчих та негласних слідчих (розшукових) дій. Однак, слід пам'ятати, що будь-який заздалегідь розроблений алгоритм дій слідчого не може повністю врахувати всі особливості конкретного кримінального провадження, зокрема у випадках нестандартної поведінки осіб, які вчинили злочин, атипових способів вчинення злочину, виникнення екстремальних ситуацій під час розслідування, використання специфічних технічних засобів, психологічних прийомів, інформаційних каналів, оперативних комбінацій тощо [107, с. 44].

Разом з тим, спробуємо запропонувати узагальнений алгоритм дій слідчого у типових слідчих ситуаціях, які складаються на початковому етапі розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією залежно від обсягу та змісту наявної інформації про подію злочину та особу злочинця.

1. *Наявні ознаки, що вказують на факт вчинення злочину, відомі особа, яка його вчинила, потерпілий, встановлені свідки.* Дана слідча ситуація є найбільш простою, оскільки на момент внесення відомостей до ЄРДР очевидним є факт вчинення злочину та наявна інформація про особу, яка його вчинила. У зв'язку з цим, завдання, які постають перед слідчим,

спрямовані лише на збір, перевірку та оцінку доказів злочинної діяльності. Зазвичай, вказана ситуація складається у випадках, коли:

а) потерпілий або його законний представник самостійно повідомили про факт учинення злочину, при цьому надали інформацію про обставини його вчинення, особу, яка його вчинила, інших осіб, яким можуть бути відомі обставини злочину тощо;

б) рішення про внесення відомостей до ЄРДР було прийнято на підставі матеріалів оперативно-розшукової діяльності (матеріально фіксованих джерел, що виникають у процесі здійснення оперативно-розшукової діяльності уповноважених на те осіб, які містять відомості (інформацію) про ознаки злочину, причетних до нього осіб, а також інші дані, що мають значення для запобігання, припинення, розкриття, розслідування кримінальних правопорушень та надані до органу досудового розслідування в необхідній процесуальній формі (постанова, протокол, рапорт) [177, с. 266].

У вказаній ситуації найбільш доцільним є проведення наступних слідчих (розшукових) дії та прийняття процесуальних рішень:

– допит неповнолітнього щодо обставин втягнення його у заняття проституцією або примушування до заняття проституцією;

– огляд місця події (місця, де неповнолітній надавав сексуальні послуги за винагороду; місця проживання або примусового утримання неповнолітнього тощо) з метою з'ясування обстановки події, виявлення, фіксації та вилучення слідів злочину, а також слідів, які б свідчили про факт заняття неповнолітньою особою проституцією;

– освідування неповнолітнього з метою виявлення на його тілі тілесних ушкоджень, що свідчать про застосування насильства відносно нього;

– затримання підозрюваного (за наявності підстав, визначених у ст. 208 КПК України), огляд речей затриманого та тимчасове вилучення майна, що може мати значення для кримінального провадження. До такого

майна відносяться в тому числі і засоби зв'язку, якими користується затримана особа;

- обшук за місцем проживання (роботи) підозрюваного з метою виявлення речей та документів, що можуть мати доказове значення, а також мобільних телефонів та комп'ютерної техніки, за допомогою яких здійснювався пошук потерпілих та відбувалося спілкування з ними або ж особами, які мали бажання отримати сексуальні послуги за винагороду;

- допит свідків про обставини втягнення неповнолітнього у заняття проституцією або про обставини надання ним сексуальних послуг за винагороду; про особу неповнолітнього, умови його проживання та навчання; про особу підозрюваного;

- допит особи, яка підозрюється у втягненні неповнолітнього в заняття проституцією, з метою отримання інформації щодо обізнаності про вік потерпілого, про умисні протиправні дії, спрямовані на втягнення неповнолітнього в заняття проституцією; про його конкретні дії, спрямовані на підготовку, вчинення та приховання злочину;

- у випадку втягнення неповнолітнього у заняття проституцією за кордоном або в іншому населеному пункті, підготовка та направлення запитів до компаній, що здійснюють залізничні та автобусні перевезення з метою встановлення факту придбання проїзних документів (в тому числі на транспорт міжнародного сполучення) на ім'я потерпілої особи;

- за необхідності призначення судово-медичної, судово-психологічної, комп'ютерно-технічної, портретної, судово-психіатричної та інших судових експертиз;

- звернення до суду з клопотанням про тимчасовий доступ до речей та документів для отримання інформації, що знаходиться у володінні операторів мобільного (рухомого) зв'язку та містить відомості про з'єднання підозрюваного з прив'язкою до базових станцій операторів мобільного (рухомого) зв'язку з метою підтвердження факту знайомства та спілкування підозрюваного з потерпілим, а також перебування підозрюваного у

визначених місцях в певний час, встановлення кола його спілкування, виявлення осіб, яких ще намагалися втягнути або втягнули у заняття проституцією, інших осіб, яким можуть бути відомі обставини вчинення злочину;

– звернення до суду з клопотанням про тимчасовий доступ до речей та документів з метою отримання відомостей, що містять банківську таємницю (про відкриті банківські рахунки підозрюваного, рух коштів по них тощо);

– звернення до суду з клопотанням про тимчасовий доступ до відеозаписів, на яких зафіксовані події, що підтверджують факт знайомства підозрюваного з потерпілим, їх зустрічі, відвідування потерпілим певних місць, рух автомобілів, на яких здійснювалося перевезення потерпілих.

2. Наявні ознаки, що вказують на факт вчинення злочину, відомі особа, яка його вчинила, потерпілі, однак відсутні свідки вчинення злочину.

У вказаній слідчій ситуації необхідно проводити окреслені нами вище слідчі (розшукові) дії, однак при цьому суттєва увага повинна приділятися вжиттю заходів, спрямованих на встановлення осіб, яким відомі або можуть бути відомі обставини втягнення неповнолітніх у заняття проституцією. Такими особами, зазвичай, можуть бути родичі, друзі потерпілого, а також знайомі та друзі особи, яка вчинила злочин; особи, які проживають або працюють неподалік місць утримання неповнолітніх, місць надання ними сексуальних послуг за винагороду; особи, які внаслідок роду своєї діяльності можуть володіти вказаними відомостями (таксисти, адміністратори готелів, саун, працівники масажних салонів); особи, яким неповнолітні надавали сексуальні послуги за винагороду; особи, які теж займаються проституцією тощо.

Встановлення вказаних осіб з метою подальшого їх допиту щодо відомих їм обставин вчинення злочину можливе за результатами проведення ряду негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема внаслідок зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та зняття інформації з електронних інформаційних систем, якими користується особа, що вчинила

злочин, спостереження за особою або місцем, де надаються сексуальні послуги за винагороду та здійснення аудіо-, відеоконтролю даних місць.

3. Наявні ознаки, що вказують на факт вчинення злочину, відома особа, яка вчинила злочин, однак неповнолітній потерпілий не встановлений чи встановлений, але його місцезнаходження невідоме, а також потерпілі відмовляються надавати показання чи їх показання суперечать матеріалам кримінального провадження.

Вказана слідча ситуація може складатися у випадках, коли інформація про втягнення неповнолітніх у заняття проституцією надійшла від осіб, яким відомі лише окремі обставини вчинення злочину. Наприклад, особа, яка теж систематично займається проституцією, може повідомити про те, що в певний період часу неповнолітня особа надавала сексуальні послуги за винагороду разом з нею, при цьому анкетні дані цієї неповнолітньої особи їй не відомі. Аналогічна інформація може також надходити і від осіб, яким неповнолітні надавали сексуальні послуги за винагороду. У цьому випадку першочергові дії повинні бути спрямовані на встановлення повних анкетних даних потерпілого, а також його місцезнаходження. При цьому слід враховувати, що вказані заходи необхідно здійснювати якнайшвидше, оскільки неповнолітній може перебувати у стані, який загрожує його життю і здоров'ю, або ж продовжувати займатися проституцією, внаслідок чого отримувати психологічну травму.

В даному випадку необхідно проводити такі негласні слідчі (розшукові) дії, як зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та зняття інформації з електронних інформаційних систем, якими користується особа, яка вчинила злочин, а також інші особи, які займаються проституцією, спостереження за особою або місцем, де надаються сексуальні послуги за винагороду, та здійснення аудіо-, відеоконтролю даних місць. Важливе значення також може мати ретельний аналіз інформації, отриманої у операторів мобільного (рухомого) зв'язку щодо з'єднань особи, яка вчинила злочин, а також місць (з урахуванням прив'язок до базових станцій

операторів мобільного (рухомого) зв'язку) її перебування та місць перебування абонентів, з якими відбувалися з'єднання.

У разі, якщо встановлено абонентський номер, яким користується потерпілий, однак його місцезнаходження невідоме, доцільним є встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу, яким він користується.

Якщо ж вжиті заходи, спрямовані на встановлення місцезнаходження потерпілого, не приносять позитивного результату, то слід вирішувати питання про внесення відомостей до ЄРДР за фактом безвісти зникнення неповнолітнього та негайно розпочинати його розшук.

4. Наявні ознаки, що вказують на факт вчинення злочину, встановлені потерпілі, однак особа, яка вчинила злочин, не відома або особа, яка вчинила злочин, встановлена, однак її місцезнаходження невідоме.

Дана ситуація може складатися у випадках, коли:

а) на момент внесення відомостей до ЄРДР потерпілий припинив займатися проституцією і не спілкується з особою, яка вчинила відносно нього цей злочин, та може повідомити лише обмежену інформацію про неї (опис зовнішності, ім'я або прізвище, місце проживання, абонентський номер, яким вона користувалася тощо);

б) неповнолітнього у заняття проституцією втягнула одна особа, а в подальшому спілкувалася з ним і здійснювала дії із забезпечення заняття проституцією інша особа.

У цьому разі необхідно детально допитати потерпілого про всі відомі йому обставини втягнення у заняття проституцією, а також максимально з'ясувати відомості щодо особи злочинця, а також про коло осіб, які можуть його знати. Крім того, встановлюються місця, де у них відбувалися зустрічі, марка та державні номерні знаки автомобілів, на яких приїжджала особа, що втягнула неповнолітнього у заняття проституцією, послугами якої служби таксі вона зазвичай користувалася, абонентські номери, з яких здійснювала дзвінки, якими соціальними мережами користувалася.

Якщо ж повні анкетні дані особи, яка вчинила злочин, встановлені, однак невідоме її місцезнаходження, окрім слідчих та негласних слідчих (розшукових) дій, які були розглянуті раніше, необхідно, за можливості, провести з потерпілим та свідками впізнання даної особи за фотознімками та вирішити питання про повідомлення їй про підозру у вчиненні кримінального правопорушення та оголосити вказану особу у розшук.

Після проведення всіх запланованих заходів для вирішення слідчої ситуації, що склалася на початковому етапі, розпочинається наступний етап розслідування, який триває до завершення досудового розслідування [224, с. 169]. Діяльність слідчого на наступному етапі розслідування починається з аналізу й оцінки зібраних фактичних даних, урахування нових слідчих ситуацій, планування відповідних версій та визначення подальшого спрямування розслідування [253, с. 252].

Основними завданнями, що вирішуються на наступному етапі досудового розслідування є:

- оцінка слідчої ситуації, що утворилася після проведення початкових слідчих та негласних слідчих (розшукових) дій та інших заходів. Залежно від результатів початкового етапу розслідування, ступеня вирішення поставлених завдань визначаються прогалини у визначені обставин вчинення злочину, оцінюються достатність і достовірність здобутої доказової інформації;

- встановлення всіх епізодів злочинної діяльності особи чи групи осіб, яким повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення;

- у разі вчинення злочину групою осіб, встановлення організаторів, підбурювачів, виконавців, пособників на всіх стадіях злочинної діяльності – підготовки, вчинення і приховання кожного епізоду злочинної діяльності.

- вивчення особи кожного підозрюваного, перевірка його причетності до вчинення інших злочинів;

- встановлення причин і умов, що сприяли вчиненню злочину [175, с. 378].

Частково вирішення окремих із вищеперерахованих завдань розпочинається і на початковому етапі розслідування, однак саме на наступному етапі їх результати набувають логічну та процесуальну завершеність [249, с. 82].

Загалом, ситуації наступного етапу розслідування слід класифікувати залежно від визнання підозрюваним факту втягнення неповнолітніх в заняття проституцією, наявності доказів та умов їх отримання та перевірки.

Типовими слідчими ситуаціями наступного етапу розслідування є наступні:

1) підозрюваний повністю визнає свою вину, його показання підтверджуються матеріалами кримінального провадження. Основний напрям розслідування – закріплення та дослідження доказів щодо їх достовірності, несуперечливості, відносності тощо;

2) підозрюваний визнає свою вину частково, але наявні відомості про вчинення інших злочинів, в тому числі виявлено раніше невідомі факти втягнення неповнолітніх в заняття проституцією, доказова база його показань суперечлива. Основний напрям розслідування – пошук нових доказів, аналіз наявних, варіативне застосування тактики під час проведення допитів свідків, підозрюваного, проведення інших слідчих та негласних слідчих (розшукових) дій [302, с. 19];

3) підозрюваний повністю заперечує факт втягнення неповнолітнього в заняття проституцією або примушування до заняття проституцією. Наявні докази його винуватості або їх недостатньо. Основний напрям розслідування – виявлення доказів та встановлення причетності особи до вчинення злочину [302, с. 18].

Для оптимізації наступного етапу розслідування можна рекомендувати:

а) ретельно проаналізувати наявну інформацію про факт вчинення втягнення неповнолітніх в заняття проституцією, отриману на початковому етапі;

б) послідовно її використовувати під час планування розслідування;

в) скоординувати дії слідчо-оперативної групи щодо виконання планів, конкретизувати завдання кожному члену групи (залежно від версій чи епізодів злочинної діяльності);

г) забезпечити виконання усіх запланованих заходів, відпрацювати висунуті версії.

Підсумовуючи вищевикладене, варто наголосити, що виокремлення типових слідчих ситуацій, які виникають під час розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією, розробка алгоритмів їх вирішення мають не лише теоретичне, але й прикладне значення.

Висновки до розділу 2

Вихідна інформація про втягнення неповнолітніх у заняття проституцією може бути отримана з таких джерел, як: заяви та повідомлення потерпілих чи їх законних представників (9,1 % вивчених кримінальних проваджень (справ), з них – повідомлення, що надійшли на гарячі лінії, телефони довіри різноманітних установ та організацій, в тому числі і анонімні (3,8 %), заяви та повідомлення представників державних та недержавних органів, громадських організацій (16,4 %), заяви та повідомлення громадян, яким стали відомі обставини кримінального правопорушення (11,7 %), повідомлення, оголошення, опубліковані у засобах масової інформації та в мережі Інтернет (24,2 %) або ж самотійно виявлена слідчими чи іншими працівниками правоохоронних органів, зокрема в ході розслідування кримінальних проваджень (38,6 %).

Вказаній категорії злочинів притаманна висока латентність в силу різних причин, серед яких чільне місце займають такі, як відсутність мотивації практичних працівників їх виявляти через складність документування (35,9 % опитаних респондентів); відсутність практичних вмінь та навичок щодо виявлення даної категорії злочинів (20,2 %); брак часу у практичних працівників займатися цілеспрямованим пошуком інформації

про вчинення даних злочинів (17,4 %); обізнаність злочинців про можливості, методи та засоби правоохоронних органів щодо розкриття злочинів та застосування ними прийомів конспірації під час підготовки та вчинення злочинів (14,3 %); зацікавленість потерпілих та їх законних представників у прихованні фактів вчинення відносно них злочину (12,2 %).

При розслідуванні фактів втягнення неповнолітніх у заняття проституцією крім обставин, які відповідно до статті 91 Кримінального процесуального кодексу України підлягають обов'язковому встановленню у кожному кримінальному провадженні, необхідно встановлювати також обставини, які характеризують особу неповнолітнього потерпілого, зокрема такі, як: 1) загальні відомості про особу неповнолітнього: число, місяць, рік його народження; стан здоров'я та рівень розвитку, інші соціально-психологічні риси особи, які необхідно враховувати при встановленні причин та умов вчинення злочину та вжиття заходів криміналістичної профілактики; 2) ставлення неповнолітнього до заняття проституцією в цілому (необхідність встановлення даної обставини обумовлена тим, що нерідко мають місце випадки, коли потерпілі самі бажали надавати сексуальні послуги за винагороду і підшукували осіб, які могли б забезпечити їм наявність клієнтів), досвід заняття проституцією в минулому; 3) умови життя та виховання неповнолітнього (у якій обстановці проживає неповнолітній; склад сім'ї та взаємини між її членами; ставлення батьків до виховання неповнолітнього, форми контролю за його поведінкою; обстановка у навчальному закладі або на виробництві, де навчається або працює неповнолітній; відношення неповнолітнього до навчання чи роботи, або до вихователя чи вчителя; взаємовідносини з однолітками; характер і ефективність виховних заходів, які раніше застосовувалися до нього; зв'язки і поведінку неповнолітнього поза домом, навчальним закладом та роботою).

Найбільш оптимальним критерієм класифікації слідчих ситуацій початкового етапу розслідування втягнення неповнолітніх в заняття проституцією є обсяг та зміст наявної інформації про подію злочину та особу

злочинця. За вказаним критерієм слідчі ситуації розподіляються наступним чином: 1) наявні ознаки, що вказують на вчинений злочин, особу, яка його вчинила, потерпілого та свідків; 2) наявні ознаки, що вказують на вчинений злочин, особу, яка його вчинила, потерпілого, однак відсутні свідки вчинення злочину; 3) наявні ознаки, що вказують на вчинений злочин, особу, яка його вчинила, однак неповнолітній потерпілий не встановлений чи встановлений, але його місцезнаходження невідоме, та потерпілі відмовляються надавати показання чи їх показання суперечать матеріалам кримінального провадження; 4) наявні ознаки, що вказують на факт вчинення злочину, встановлені потерпілі, однак особа, яка вчинила злочин, не відома або особа, яка вчинила злочин, встановлена, однак її місцезнаходження невідоме.

Залежно від етапу вчинення злочину та діянь потерпілої особи слідчі ситуації можна розподілити на три групи: 1) неповнолітній погодився на заняття проституцією за винагороду, однак ще не надавав сексуальні послуги; 2) неповнолітній погодився на заняття проституцією за винагороду, або мало місце факт примушування до надання сексуальних послуг, однак на даний час припинила заняття проституцією; 3) неповнолітній погодився на заняття проституцією за винагороду та продовжує надавати сексуальні послуги.

Залежно від кількості потерпілих осіб та їх віку слідчі ситуації поділяються на наступні:

- 1) втягнуто одну неповнолітню особу у заняття проституцією;
- 2) втягнуто декілька неповнолітніх у заняття проституцією;
- 3) втягнуто дорослих та неповнолітніх у заняття проституцією одночасно.

Слідчі ситуації наступного етапу розслідування слід класифікувати залежно від визнання підозрюваним факту втягнення неповнолітніх в заняття проституцією, наявності доказів та умов їх отримання та перевірки: 1) підозрюваний повністю визнає свою вину, його показання підтверджуються матеріалами кримінального провадження; 2) підозрюваний

визнає свою вину частково, але наявні відомості про вчинення інших злочинів, в тому числі виявлено раніше невідомі факти втягнення неповнолітніх в заняття проституцією, доказова база його показань суперечлива; 3) підозрюваний повністю заперечує факт втягнення неповнолітнього в заняття проституцією або примушування до заняття проституцією, наявні докази його винуватості або їх недостатньо.

РОЗДІЛ 3.

ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ВТЯГНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ В ЗАНЯТТЯ ПРОСТИТУЦІЄЮ

3.1. Допит неповнолітніх потерпілих

Найбільш поширеною і, водночас, найбільш складною слідчою (розшуковою) дією є допит. Незважаючи на те, що процесуальним і тактичним особливостям допиту присвячено значну кількість наукових праць та методичних рекомендацій, на практиці продовжують мати місце ряд прорахунків і недоліків, які допускаються слідчими під час проведення даної слідчої (розшукової) дії, що призводить до зниження результативності досудового розслідування та втрати доказової інформації.

Складність допиту визначається не тільки тим, що слідчому нерідко протистоїть особа, яка не бажає давати показання, але і тим, що у показаннях добросовісної особи, яка допитується, можуть міститися помилки, перекручування і вигадки, які необхідно виявити і врахувати на шляху встановлення об'єктивних обставин кримінального правопорушення [122, с. 352]. Як зазначає М. І. Порубов, «складність допиту полягає в його удаваній простоті. Кваліфіковане проведення допиту передбачає не тільки знання закону і творчого його застосування, але й життєвого досвіду, вміння інтерпретувати і варіювати різноманітні заходи впливу на особу, з урахуванням її індивідуально-вікових особливостей. Допит – це мистецтво, яке потребує високої майстерності та здібностей» [200, с. 154].

Безспірно, якісне проведення допиту (особливо це стосується допиту неповнолітніх учасників кримінального провадження) вимагає від слідчого вміння уникати шаблонності, психологічної готовності приймати негайні

рішення в кожний конкретний момент, реагуючи на інформацію, що надходить від допитуваних, володіння знаннями про закони мислення, логічні методи і прийоми, закономірності психології та тактичні прийоми допиту [186, с. 395–396].

Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України досить детально регламентує порядок підготовки та проведення допиту, в тому числі й допиту малолітньої або неповнолітньої особи, права та обов'язки слідчого, а також допитуваних осіб під час проведення даної слідчої (розшукової) дії. Разом з тим, КПК України не запровадив законодавчого визначення допиту і не зазначив його безпосередньої мети. Це змушує звертатися до напрацювань вчених, як в галузі кримінального процесуального права, так і криміналістики [295, с. 15]. Отже, розглянемо деякі із запропонованих науковцями підходів до визначення допиту.

Так, Л. Д. Удалова визначає допит як вербальну (мовну, словесну) дію, метою якої є передача-отримання інформації про ідеальні відображення, тобто уявні образи, носієм яких є конкретна особа, з якою контактує слідчий, про відомі їй факти, що мають значення для правильного вирішення справи [272, с. 18].

М. О. Янковий вважає, що допит – це регламентований кримінальним процесуальним законом процес специфічної вербальної взаємодії з допитуваним, під час якої слідчий (прокурор, суддя), використовуючи законні практичні прийоми і методи психологічного впливу, отримує від допитуваного та фіксує у протоколі усну інформацію про відомі йому обставини, що мають значення для розслідування злочину [301, с. 10].

А. І. Кунтій вказує, що допит – це комплекс пізнавальних та логічно-засвідчувальних операцій, які виконуються спеціально уповноваженими суб'єктами кримінального судочинства під час виконання ними своїх функцій у межах досудового розслідування чи судового розгляду, з метою отримання та закріплення показань, що мають значення для кримінального провадження [138, с. 388].

Загальною метою допиту є отримання від допитуваного усіх відомих йому достовірних відомостей про обставини, за яких відбувалася подія, що розслідується, та про осіб, причетних до неї [120, с. 485].

Якщо ж говорити безпосередньо про допит неповнолітніх потерпілих, то слід зазначити, що складний і багатогранний характер цієї слідчої (розшукової) дії полягає в тому, що вона як кримінальна процесуальна діяльність щодо встановлення обставин, які підлягають доказуванню, включає процесуальний, тактичний, організаційний, психологічний, педагогічний та етичний аспекти [136, с. 3].

Загалом, допит неповнолітніх – це регламентований кримінальними процесуальними нормами інформаційно-психологічний процес спілкування між особами, які беруть у ньому участь, що здійснюється з урахуванням вікових особливостей допитуваного та направлений на отримання відомостей про відомі йому факти, що мають значення для встановлення істини у справі [293, с. 10].

У Кримінальному процесуальному кодексі України, зокрема у статті 226, визначені процесуальні особливості допиту малолітньої або неповнолітньої особи. Так, у цій статті вказано, що допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря. До початку допиту вказаним особам роз'яснюється їхній обов'язок бути присутніми під час допиту, а також право заперечувати проти запитань та ставити запитання. Допит малолітньої або неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день. Особам, які не досягли шістнадцятирічного віку, роз'яснюється обов'язок про необхідність давання правдивих показань, не попереджуючи про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання [130].

Крім того, окремі вимоги проведення допиту (опитування) неповнолітньої особи містяться у статті 35 Конвенції Ради Європи про захист

дітей від сексуального насильства та сексуальної експлуатації, яка була ратифікована Україною 20 червня 2012 року та є частиною національного законодавства. Відповідно до вищезазначеної статті, допит дитини, яка є потерпілою внаслідок сексуальної експлуатації, має проводитись:

- без необґрунтованої затримки, відразу після повідомлення фактів компетентним органам;
- якщо це необхідно, у спеціально обладнаному та прилаштованому для цих цілей приміщенні;
- особою, спеціально підготовленою для цих цілей.

Всі допити дитини мають проводитись одними й тими самими особами, якщо це можливо та де це доцільно, бажана якомога менша кількість допитів і настільки, наскільки це є вкрай необхідним для цілей кримінального провадження та має бути забезпечена можливість супроводження дитини її законним представником або, де це доцільно, дорослим, якого вона сама вибирає, якщо стосовно цієї особи не буде винесено мотивованого рішення про інше [111].

Ефективне проведення допиту неповнолітнього потерпілого передбачає обов'язкове врахування наступних елементів його планування і підготовки:

- а) організаційний – забезпечення раціонального здійснення допиту (де, коли і т. ін.);
- б) змістовний – визначення повноти і взаємозв'язку обставин, які потрібно з'ясувати;
- в) тактичний – встановлення відповідних засобів і прийомів вирішення конкретних завдань допиту [34, с. 13].

Зупинимось більш детально на їх розгляді.

Вибір місця проведення допиту неповнолітнього потерпілого внаслідок втягнення його у заняття проституцією полягає в обранні приміщення, у якому має відбуватися дана слідча (розшукова) дія, з тим, щоб допитуваний почував себе максимально комфортно та захищено і жоден із сторонніх

факторів не перешкоджав наданню повних та правдивих показань, а також не призвів до погіршення його психологічного стану.

Крім того, при виборі місця допиту неповнолітнього потерпілого слід дотримуватись вимог конфіденційності (місце допиту, а по можливості і сам факт його проведення не повинні стати предметом обговорення знайомих, однокласників, сусідів допитуваного чи інших сторонніх осіб) [12, с. 4].

Разом з тим, на практиці продовжують мати місце випадки, коли особи, які проводять допит потерпілої дитини, продовжують ставитись формально до вибору місця проведення допиту, не розуміють важливість даного питання та допитують дітей у своїх робочих кабінетах, що є вкрай небажаним, оскільки проведення допиту у кабінеті слідчого може мати негативні наслідки, зокрема дитина може замкнутись, не надати повних показань, які є важливими для встановлення істини у кримінальному провадженні, а найголовніше може отримати додаткову психологічну травму, що завдасть шкоди її фізичному та психологічному здоров'ю [159, с. 178–179].

Відповідно до міжнародних стандартів щодо захисту дітей-жертв злочинів, допит має проводитись у сприятливих для дітей умовах у спеціально обладнаних для цього приміщеннях [98; 99; 111]. В Україні такі приміщення отримали назву «зелена кімната» після того, як цей термін було закріплено в офіційних документах у 2008 році, коли Департаментом кримінальної міліції у справах дітей були видані «Методичні рекомендації щодо організації та функціонування «зеленої кімнати» для дітей, які потребують соціально-психологічного захисту», в яких зазначалися вимоги щодо облаштування вказаних приміщень, зокрема вимоги щодо кольору стін, шпалер, підлоги, килимового покриття, меблів (повинні бути зеленого кольору), відповідної температури та свіжого повітря, якості звукоізоляції, належного освітлення, наявності підсвічування, кімнатних квітів, іграшок та художньої літератури, відповідного звукового оформлення, наявності м'яких крісел. Також вони містили рекомендацію щодо необхідності організації

двох приміщень, відокремлених склом позавізуального спостереження та встановлення відеоапаратури [149, с. 10–11].

В подальшому в Інструкції з організації роботи підрозділів кримінальної міліції у справах дітей, затвердженої наказом МВС України №1176 від 19.12.2012 (втратив чинність 19.12.2017) була закріплена вимога проведення опитування дитини, яка є потерпілою або свідком у кримінальному провадженні, у спеціально обладнаному для цих цілей приміщенні із застосуванням методики «Зелена кімната» – проведення інтерв'ювання дитини в умовах, що мінімізують та не допускають повторної травматизації психіки дитини, з урахуванням її індивідуально-психологічних та психофізіологічних властивостей [84].

Однак, у чинній Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України [83] дане поняття не знайшло свого відображення і будь-яка діяльність, спрямована на облаштування в органах Національної поліції спеціальних приміщень для допиту неповнолітніх потерпілих та свідків, припинилася. В зв'язку з цим, на сьогоднішній день в Україні продовжують функціонувати лише чотири «зелені кімнати», які обладнані відповідним чином (дві у Києві, та по одній у Харкові та Одесі), але й ті не використовуються в повному обсязі з різних на те причин [159, с. 182].

Говорячи про час проведення допиту неповнолітніх потерпілих, слід зазначити, що у КПК України встановлені лише обмеження тривалості проведення даної слідчої (розшукової) дії (допит неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день) та заборона проведення допиту в нічний час (з 22:00 до 6:00 години), за винятком невідкладних випадків, коли затримка в його проведенні може призвести до втрати слідів кримінального правопорушення чи втечі підозрюваного [130]. Разом з тим, законодавчо не визначено тривалість перерв між окремими частинами допиту, які повинні

встановлюватися безпосередньо слідчим із урахуванням особи неповнолітнього потерпілого та обстановки, в якій він допитується.

Як вірно вказує О. М. Процюк, при обранні часу проведення допиту та при визначенні тривалості проведення цієї слідчої (розшукової) дії потрібно враховувати вікові та індивідуальні психологічні особливості кожного окремого неповнолітнього допитуваного і на початку допиту встановити розумні часові межі такого допиту. Стан втоми як стан тимчасового зниження працездатності, а також розсіяність та апатія, є одними з видів тимчасової дезорганізації свідомості. Відомо ж, що людина більш працездатна у стані бадьорості, а не втоми. У зв'язку з цим, дуже важливо вчасно перервати допит, щоб дати неповнолітньому і його організму можливість відпочити, відновитися та налаштуватися на продовження розмови [222, с. 68].

Ми вважаємо, що взагалі найбільш ефективно допитувати неповнолітніх потерпілих у першій половині дня. Проведення допиту у вечірній час або вночі необхідно проводити у невідкладних випадках.

Як вже було відмічено раніше, під час проведення допиту малолітньої або неповнолітньої особи необхідним є забезпечення присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря. Результати вивчених нами кримінальних проваджень показали (Додаток А), що на допиті неповнолітнього потерпілого внаслідок втягнення у заняття проституцією у 100 % випадках був присутній його законний представник, при цьому батьки (усиновлювачі) залучалися у 61,3 % випадків, опікуни чи піклувальники – у 22,4 %, інші повнолітні родичі чи члени сім'ї – у 14,2 %, представники органів опіки і піклування, установ і організацій під опікою чи піклуванням перебував неповнолітній – у 2,1 %. У 56,5 % випадків під час проведення допитів був присутній педагог, у 38,2 % – психолог, а у 5,3 % разом із педагогом або психологом залучався ще і лікар (незважаючи на те, що формулювання ч. 1 ст. 226 КПК України допускає неоднозначне розуміння того, чи може лікар замінювати педагога, психолога або їх обох,

чи ці спеціалісти, або, знову ж таки, один з них, є обов'язковими учасниками слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітньої особи [193, с. 113], у вивчених нами кримінальних провадженнях лікар не замінював педагога чи психолога, а залучався разом з ними за наявності даних про психічне захворювання, в тому числі і про розумову відсталість, дитини).

Загалом, основною метою присутності педагога або психолога під час проведення допиту неповнолітнього потерпілого є сприяння слідчому в максимально повному встановленні всіх обставин, які мають значення для кримінального провадження, за умови неухильного дотримання прав і законних інтересів неповнолітнього. Для досягнення вказаної мети педагог (психолог), залежно від ситуації, надає допомогу у встановленні психологічного контакту з неповнолітнім, створенні невимушеної обстановки допиту, забезпеченні оптимального емоційного стану неповнолітнього, формулюванні педагогічно коректних запитань, складанні плану допиту, а також визначенні оптимальної тривалості допиту [264, с. 8].

Безсумнівно, педагог або психолог, який залучається до проведення допиту неповнолітнього, повинен мати відповідні знання, отримані під час здобуття вищої освіти за спеціальністю (при цьому обов'язково до матеріалів кримінального провадження мають бути долучені завірені належним чином копії документів про здобуття педагогом або психологом освіти), а також практичний досвід роботи з дітьми.

Разом з тим, з огляду на специфіку досліджуваного нами злочину, дискусійним залишається питання про те, чи педагог або психолог, які залучаються до проведення допиту неповнолітнього потерпілого, втягнутого в заняття проституцією, повинні бути попередньо знайомі з ним або ні.

Для прикладу, наведемо дві кардинально різні точки зору науковців з цього приводу. Так, Л. Л. Каневський, зазначає, що для проведення допиту неповнолітнього, в ході якого будуть обговорюватися питання статевих стосунків, недоцільно запрошувати знайомого педагога чи батьків, в

присутності яких неповнолітній буде відчувати себе незручно і йому буде соромно» [94, с. 51].

Водночас, О. В. Цветкова навпаки вважає, що присутність під час допиту незнайомого неповнолітньому педагога чи психолога може призвести до настання негативних наслідків, адже він «навіть чи зможе допомогти слідчому у встановленні контакту з неповнолітнім, оскільки для цього необхідно добре знати особливості психіки конкретного підлітка, його інтереси та схильності. Педагог, який не знає конкретного неповнолітнього, неминуче перетвориться у «формально» присутнього. Якщо ж він намагатиметься брати активну участь у допиті, то вона буде за своєю сутністю стихійним, випадковим втручанням» [279, с. 74].

На нашу думку, під час вирішення вказаного питання, слідчий повинен, в першу чергу, виходити з урахування особи неповнолітнього потерпілого, його психологічного стану, а також наявності педагога, з яким у потерпілого склалися довірчі стосунки і в присутності якого він почуватиме себе вільно та не буде соромитися розповідати про вчинений відносно нього злочин (це може бути класний керівник, будь-який інший шкільний вчитель, керівник гуртка, який колись відвідував неповнолітній тощо). Якщо ж такого педагога немає, то слідчому краще залучити для проведення допиту кваліфікованого психолога, який не знайомий з потерпілим. Такий підхід дозволить уникати випадків викривлення своїх показань неповнолітнім, а також приховувати відомості, що мають важливе значення для органів досудового розслідування, з метою створення позитивного враження про себе або навпаки буде вести себе демонстративно зухвало й відмовиться від дачі показань.

Під час допиту неповнолітнього потерпілого, внаслідок втягнення його у заняття проституцією, слідчому необхідно знайти відповідь на значну кількість запитань, приблизний перелік яких згрупуємо у декілька змістовних блоків:

1. Відомості щодо особи потерпілого: прізвище, ім'я, по-батькові; дата та місце народження; національність та громадянство; освіта; місце навчання (роботи), рід занять і займана посада; стосунки, які склалися в колективі; гуртки, секції, які відвідує чи відвідував; місце проживання (реєстрації); умови постійного проживання; з ким проживає, рід занять та характеристика батьків або осіб, що їх замінюють, який спосіб життя вони ведуть; хто і у якому розмірі забезпечує витрати на проживання, харчування, одяг; перебування на обліку в лікаря нарколога або психіатра; стан здоров'я, наявність інших захворювань, які потребують надання невідкладної медичної допомоги або тривалого лікування; наявність судимості (у випадку не знятої або не погашеної судимості, слід з'ясувати за якими статтями Кримінального кодексу України притягувався до кримінальної відповідальності); чи застосовувалися примусові заходи виховного характеру, чи притягувався до адміністративної відповідальності; відомості про паспорт, свідоцтво про народження або інший документ, який підтверджує особу; номери та IMEI мобільних телефонів, якими користувався та користується; наявність сторінок в соціальних мережах, їх адреси.

2. Відомості про обставини (час, місце, спосіб) знайомства з особою, яка втягнула в проституцію: коли і яким чином відбулося знайомство; хто саме познайомив і де, анкетні дані, номери телефонів цих осіб, ступінь їх зв'язку з потерпілим; чи перебував неповнолітній у службовій чи іншій залежності від вказаних осіб; чи мала місце переписка за допомогою засобів мобільного зв'язку, Інтернет-мережі; чому зацікавила пропозиція почати займатись проституцією; чи були якісь обіцянки щодо робочих годин, вихідних днів, умов надання сексуальних послуг та їх оплати; хто був свідком спілкування з особою, яка в подальшому втягнула в заняття проституцією; де і коли відбувалися зустрічі з цією особою, яким чином зв'язувалися з нею (за допомогою мобільного телефону, соціальних мереж, месенджерів) [78, с 219].

3. Відомості щодо безпосередньої події злочину: чи мало місце втягнення або ж примушування до заняття проституцією; яким саме способом відбувалося втягнення в заняття проституцією (з використанням обману, шантажу, уразливого стану тощо); які аргументи наводила особа, яка втягувала у заняття проституцією, що саме обіцяла і яким чином переконувала неповнолітнього; що розповідала про умови та оплату цієї діяльності; чи мали місце погрози, шантаж, якщо так, то в чому саме вони полягали, чи сприймалися вони як реальні; чи заподіювалося фізичне насильство, якщо так, то яке саме (які наносилися тілесні ушкодження, побої; які знаряддя і засоби застосовувалися при насильницьких діях); чи звертався після отримання тілесних ушкоджень до закладів охорони здоров'я за медичною допомогою; чи забирали документи паспорт та гроші, інші речі потерпілого; чи обмежувалася свобода пересування (чи мало місце примусове утримання).

4. Відомості щодо обставин заняття проституцією неповнолітнім: чи надавав сексуальні послуги за винагороду або лише було досягнуто згоди щодо заняття цією діяльністю; коли і скільки разів надавалися сексуальні послуги; чи здійснювалася доставка до клієнтів або ж до постійного місця, де надавалися сексуальні послуги, якщо так, то яким автотранспортом, чи змінювалися водії, або ж постійно здійснювала перевезення одна і та сама особа, хто при цьому супроводжував неповнолітнього; чи маскувалися місця надання сексуальних послуг за винагороду під легітимний вид діяльності закладів розваг або відпочинку, інших установ чи організацій; кому передавалися гроші за оплату послуг; якими були види сексуальних послуг, що надавалися за винагороду; тривалість щоденного робочого часу; кількість клієнтів, їх анкетні дані, номери телефонів; чи застосовувалася система штрафів за відмову від надання сексуальних послуг, перебування в стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння, за інші порушення визначених та обумовлених правил поведінки; ставлення неповнолітнього до заняття проституцією.

5. Відомості про інших осіб, які можуть бути потерпілими внаслідок втягнення їх у заняття проституцією: чи відомі інші особи, в тому числі і неповнолітні, які надавали сексуальні послуги за винагороду, їх анкетні дані, номери телефонів; яким чином їх втягнули або намагаються втягнути в заняття проституцією; адреси помешкань, де проживають або тимчасово перебувають особи, які займаються проституцією.

Звісно, наведений нами перелік запитань не є вичерпним і може розширюватися або змінюватися слідчим залежно від обставин розслідуваного кримінального правопорушення, а також ситуацій, що складаються під час допиту неповнолітнього потерпілого [78, с 219].

Слід також відмітити, що у практичній діяльності досить часто виникають складнощі при отриманні відповіді на вказані запитання під час проведення допиту неповнолітнього потерпілого, адже допит за своєю сутністю є формою спілкування, взаємодії між слідчим та допитуваним, яка чітко формалізована процесуальними нормами, соціальними ролями тих, хто спілкується. Ця взаємодія (спілкування) носить вимушений характер, оскільки обумовлюється не особистими бажаннями учасників, а необхідністю. Подібна ситуація виключає психологічну близькість людей, створює додаткові комунікативні бар'єри, що в окремих випадках сприяє прихованню істини [294, с. 131].

Опитування слідчих показало, що основними проблемами, які виникають під час допиту неповнолітніх потерпілих внаслідок втягнення їх в заняття проституцією є (Додаток Б):

- складність встановлення психологічного контакту з допитуваним (31,6 %);
- надання потерпілими завідомо неправдивих показань (24,5 %);
- небажання надавати показання допитуваним, замовчування певних важливих фактів (16,6 %);
- перебування потерпілих в напруженому психологічному стані, який перешкоджає веденню допиту (15,2 %);

– необхідність подолання впливу злочинців на потерпілих, внаслідок якого останні відмовляються від наданих раніше показань або змінюють їх (12,1 %).

Виникнення вказаних проблем може бути обумовлене зокрема і тим, що потерпілі внаслідок втягнення їх у заняття проституцією відчують сором або вважають себе винними; побоюються громадського осуду з боку сусідів чи родичів; їм погрожують підозрювані; вони бажають забути, що з ними сталося; не вірять правоохоронним органам, наприклад, через попередній досвід спілкування з жорстокими та корумпованими поліцейськими; не бажають надавати показання слідчим-чоловікам; не впевнені, що з ними будуть поводитися гідно та будуть поважати недоторканність їх особистого життя; не впевнені, що їх показання будуть використані належним чином та ефективно тощо [275, с. 76].

Саме тому під час допиту неповнолітнього потерпілого надзвичайно важливим є встановлення з ним психологічного контакту, тобто створення такої сприятливої психологічної атмосфери, при якій допитуваний психологічно буде налаштований брати участь у діалозі, прислухатися до слідчого, сприймати його аргументи й пред'явлені докази навіть в умовах конфліктної ситуації, коли він має намір приховати правду, надати недостовірні показання, завадити слідчому встановити істину [119, с. 449].

Спектр тактичних прийомів, які застосовуються з метою налагодження психологічного контакту з неповнолітнім потерпілим, є досить широким, зокрема до них можна віднести такі, як:

- а) отримання згоди на спілкування, що характеризується зняттям психологічного бар'єра у допитуваного;
- б) пошук спільних або збіжних інтересів;
- в) вибір принципів, за якими відбуватиметься спілкування;
- г) виявлення тем, небезпечних для спілкування;
- г) індивідуальний вплив та адаптація до допитуваного;
- д) побудова довірливих стосунків [274, с. 4];

При цьому основним засобом установлення психологічного контакту є коректна, тактовна поведінка слідчого, де такт, як комплекс психологічних рекомендацій, спрямованих на встановлення психологічного контакту, повинен поширюватись на порядок виклику, першу зустріч з допитуваним, тон, темп та обстановку допиту [75, с. 19, 20]. Слідчому небажано квапити потерпілого з наданням відповідей на запитання, виправляти його під час допиту, навпаки, потрібно намагатися при спілкуванні вживати прості фрази, зрозумілі для неповнолітнього, поводитися спокійно, доброзичливо, але й достатньо твердо, щоб впевнити допитуваного, що він може розраховувати на підтримку і розуміння. Також слід зауважити, що якщо слідчий не зможе встановити психологічний контакт з неповнолітнім потерпілим на першому допиті, то вірогідність його встановлення на наступних допитах значно знизиться [5, с. 14].

Крім того, під час проведення вказаної слідчої (розшукової) дії досить часто мають місце ситуації, коли допитувані не бажають надавати показання, або ж надають завідомо неправдиві показання (відповідно до результатів, отриманих О. В. Яцечком під час його дослідження, число неповнолітніх, які виправдовують у своїх показаннях осіб, які їх втягнули у заняття проституцією або іншу протиправну діяльність, досягає 65 % [302, с. 21]). Причинами цього може бути як страх перед злочинцями, прагнення їм помститися самотійно, сором за те, що відбулося, так і навпаки – небажання змінювати свій спосіб життя та припиняти заняття проституцією.

Слідчому під час допиту варто звертати увагу на те, що гладкість, «завченість» показань, використання формулювань і зворотів, що не відповідають віку допитуваного підлітка, суперечності між показаннями, які були надані в ході вільної розповіді та під час відповіді на запитання, а також деякі інші ознаки можуть свідчити про те, що неповнолітній дає показання під чийось впливом [230, с. 372]. Водночас, помилки, неточності, деякі перебільшення та спотворення фактів в показаннях потерпілого, зазвичай, обумовлюються тим, що події, які відбулися, могли викликати гострі

переживання неповнолітнього, внаслідок чого він не може адекватно відтворити в своїй розповіді обставини вчиненого відносно нього злочину. Інша ситуація складається, коли з боку неповнолітнього має місце завідома брехня – вольовий, усвідомлений акт особи, направлений на викривлення істини, що реалізується при передачі інформації слідчому і породжує помилки у інших осіб [294, с. 132]. У такому випадку перед слідчим постає вибір: зафіксувати дані показання в протоколі в загальному порядку із розрахунком на те, щоб в ході подальшого розслідування спростувати їх, або ж застосувати тактичні прийоми емоційного чи логічного впливу відносно допитуваного для того, щоб спробувати припинити надання неправдивих показань ще на стадії розповіді (до запису їх протокол) [194, с. 29].

Одним із тактичних приймів, який досить ефективно допомагає викрити неправду – це активне ведення допиту, що полягає в постановці значної кількості запитань за короткий проміжок часу. Цей прийом призводить до дезорганізації психічних процесів особи, оскільки їй стає важко утримувати у пам'яті відповіді на попередні запитання і вона, заплутавшись у своїх неправдивих відповідях, приходить до висновку, що краще розповісти правду [171, с. 41]. Також слідчий з метою викриття брехні може використати позитивні якості особи допитуваного, адже надаючи неправдиві показання останній розуміє, що вчиняє неправомірно та аморально, чим проявляє себе з негативної сторони. Тому ставлення слідчого до допитуваного не із засудженням чи з критикою, до яких допитуваний був готовий заздалегідь, а з високою оцінкою його деяких позитивних рис характеру, вчинків, особистісних якостей може виявитись несподіваним і викликати бажання надати правдиві показання [194, с. 28].

Безсумнівно, успішність та результативність допиту неповнолітнього потерпілого залежить також і від належної фіксації його показань.

Відповідно до КПК України, процесуальні дії під час кримінального провадження на стадії досудового розслідування можуть фіксуватися у протоколі та за допомогою технічних засобів на носії інформації. Якщо за

допомогою технічних засобів фіксується допит, текст показань може не вноситися до відповідного протоколу за умови, що жоден з учасників процесуальної дії не наполягає на цьому. Рішення про фіксацію процесуальної дії за допомогою технічних засобів під час досудового розслідування приймає особа, яка проводить відповідну процесуальну дію. За клопотанням учасників процесуальної дії застосування технічних засобів фіксування є обов'язковим [130].

Однак, ми вважаємо, що рішення про застосування відеозапису допиту неповнолітніх потерпілих внаслідок втягнення їх у заняття проституцією повинно прийматися у всіх випадках, коли це можливо, з метою уникнення помилок та неточностей під час складання протоколу. Загалом, помилки при фіксації показань обумовлюються тим, що усне мовлення значно відрізняється від писемного, оскільки воно, по-перше, неорганізоване, по-друге, у лінгвістичному аспекті далеке від літературного і наближається до побутового розмовного мовлення, по-третє, характеризується підвищеною значущістю інтонації і логічного наголосу, а по-четверте, містить велику кількість інформації, яка йде не мовними каналами, а через жести та міміку [191, с. 235].

При безпосередній фіксації показань неповнолітнього потрібно прагнути якомога повніше зберегти його мовні звороти, відобразити небагатий, але своєрідний лексикон, що характеризує рівень його розвитку, звички. На практиці, слідчі нерідко нехтують цією вимогою і піддають показання допитуваного своєрідній обробці, що полягає у відборі окремої інформації, її переструктуруванні, редагуванні окремих виразів, внаслідок чого індивідуальність мови підлітка втрачається [234, с. 97].

Саме тому з метою забезпечення точності та повноти фіксації показань неповнолітніх і застосовується відеозапис, що дозволяє в подальшому використати для детального аналізу, тлумачення, співставлення з показаннями інших учасників кримінального провадження значний обсяг

невербальної інформації, яким характеризується спілкування з неповнолітніми особами [170, с. 18].

Зокрема, в матеріалах відеозапису фіксуються мовні та лексичні особливості розповіді допитуваного, його жестикуляція і мімічні реакції підчас надання показань, а також паузи при відповідях на запитання, інакше кажучи, вони відображають ту ступінь психологічної свободи і розкнутості особи на допиті, яка переконує в щирості її показань. Водночас, аналіз відеозапису може показати і протилежне: нічим необґрунтовану напруженість особи, яка надає нібито правдиві показання, невмотивовано ретельне (для простої правди) обмірковування відповідей на запитання, ухилення від чітких і однозначних відповідей на них, численні протиріччя в «правдивій» розповіді і непереконливе їх пояснення. При цьому можна спостерігати невинуватану рухливість неповнолітнього, інші динамічні та психофізіологічні прояви величезного напруження, що не відповідає ситуації безконфліктного (при наданні правдивих показань) допиту.

Не можна залишити поза увагою також і те, що наявність матеріалів відеозапису допиту, проведеного слідчим без будь-яких порушень закону та етичних норм, позбавляє зацікавлених осіб можливості скомпрометувати результати цієї слідчої (розшукової) дії за допомогою неправдивих заяв та скарг щодо допущених слідчим порушень чинного законодавства [194, с. 16–17].

Також зауважимо, що під час розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією доцільно використовувати можливість проведення допиту неповнолітнього потерпілого у режимі відеоконференції при трансляції з іншого приміщення (дистанційне досудове розслідування), що дасть змогу усунути прямий контакт неповнолітніх з особами, які можуть тим чи іншим способом негативно вплинути на них, залякати чи іншим чином погіршити їх психологічний стан [193, с. 111].

Отже, резюмуючи зазначимо, що результативність проведення допиту неповнолітнього потерпілого внаслідок втягнення його у заняття

проституцією обумовлюється неухильним дотриманням вимог законодавства та вмілим використанням слідчим тактичних прийомів проведення даної слідчої (розшукової) дії. В кожному випадку проведення допиту, слідчий повинен оцінювати особистісну специфіку допитуваного, обставини злочину та обстановку допиту з метою обрання саме тих тактичних прийомів, які будуть не лише ефективними, але й не призведуть до настання недопустимих наслідків – приниження честі та гідності неповнолітнього потерпілого, здійснення на нього психологічного тиску, а також виключать необхідність додаткового допиту.

3.2. Окремі негласні слідчі (розшукові) дії

Процес реформування кримінального процесуального законодавства України із врахуванням передового міжнародного досвіду обумовив закріплення у прийнятому в 2012 році Кримінальному процесуальному кодексі України ряду прогресивних норм, спрямованих на підвищення результативності досудового розслідування. Зокрема, новелою даного закону стала правова регламентація проведення не лише гласних, але й негласних слідчих (розшукових) дій. Однак, закріплений у главі 21 КПК України інститут НСРД був досить неоднозначно сприйнятий науковою спільнотою та практичними працівниками і продовжує залишатися серед процесуалістів, криміналістів та фахівців у галузі оперативно-розшукової діяльності одним із найбільш гостро обговорюваних та дискусійних питань і до сьогодні [241, с. 48].

Не вдаючись у полеміку, яка продовжує тривати у наукових колах з даного питання, зазначимо, що ми притримуємося думок тих вчених, які вважають, що введення до системи досудового розслідування НСРД є надзвичайно прогресивним кроком законодавця, спрямованим на її удосконалення [248], оскільки сприяє інтересам спрощення досудового

розслідування та швидшого встановлення всіх обставин учиненого злочину [102, с. 310].

Погоджуємось із думкою О. Ю. Татарова, який стверджує, що законодавець, визначаючи у КПК України як критерій допустимості обмеження конституційних прав та свобод громадян вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину для проведення переважної більшості негласних слідчих (розшукових) дій, очевидно керувався рішеннями Європейського суду з прав людини, що пов'язані із забезпечення дотримання прав та свобод людини, закріплених у ст. 2, 6, 8, 13 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, під час здійснення негласних актів розслідування [263, с. 29].

Безсумнівним також є те, що успішне виявлення та розслідування фактів втягнення неповнолітніх у заняття проституцією, які характеризуються високим рівнем латентності, а також використанням злочинцями сучасних інформаційних технологій як під час підготовки так і в процесі вчинення кримінального правопорушення, інколи є просто неможливим без активного застосування НСРД, що дають змогу отримати фактичні дані, необхідні для виконання завдань кримінального провадження.

Відповідно до статті 246 КПК України негласні слідчі (розшукові) дії – це різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт і методи проведення яких не підлягають розголошенню [130].

У науковій літературі зустрічаються різні підходи щодо визначення НСРД. До прикладу, їх розглядають, як:

а) різновид слідчих (розшукових) дій, порядок проведення яких закріплений у процесуальному законі, мають пізнавальну спрямованість, істотно зачіпають права та законні інтереси осіб, в необхідних випадках забезпечуються державним примусом і проводяться приховано від осіб, які не беруть участь у конкретному кримінальному провадженні [154, с. 6];

б) специфічну процесуальну форму таємного збору доказової інформації у ході розслідування визначеної законодавством категорії

злочинів, що пов'язана з порушенням прав та свобод громадян і відповідним рівнем відомчого контролю [58, с. 148];

в) процесуально-оперативні заходи, які проводяться уповноваженими кримінальним процесуальним законом, іншими законами та підзаконними актами суб'єктами у визначеному для кожного з них порядку з метою оптимізації виявлення, припинення, запобігання, розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень [289, с. 162];

г) похідну від оперативно-розшукових заходів форму реалізації слідчої діяльності, що полягає у законодавчо регламентованій можливості використання специфічних методів, прийомів та засобів, інформація про які не підлягає розголошенню, з метою виявлення, розкриття та припинення протиправних посягань [58, с. 145] тощо.

Ознаками, що характеризують НСРД та дозволяють відмежувати їх від інших процесуальних дій та оперативно-розшукових заходів, є наступні:

- самостійна процесуальна форма регламентації їх проведення;
- пізнавальна спрямованість на отримання, фіксацію або перевірку доказів;
- обмежене нормами матеріального права коло випадків застосування під час розслідування;
- особливий суб'єкт реалізації;
- використання спеціальних засобів проведення (до них можна віднести: технічні засоби, тактичні засоби, матеріально-технічне забезпечення, криміналістичні обліки);
- специфічні строки проведення окремих НСРД;
- особлива форма контролю за їх здійсненням [58, с. 147];
- можливість забезпечення їх проведення державним примусом [127, с. 365];
- неочевидність, прихованість від осіб, які в них не беруть участь, у тому числі й від співробітників слідчих і оперативних підрозділів, але

передусім від об'єктів, відносно яких вони проводяться, дотримання таємниці методів та учасників їх проведення [181, с. 7].

Загальний порядок проведення негласних слідчих (розшукових) дій і окремий порядок проведення деяких із них встановлено міжвідомчою Інструкцією про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, яка врегульовує загальні процедури організації проведення НСРД та використання їх результатів у кримінальному провадженні, забезпечує додержання конституційних прав і законних інтересів учасників досудового розслідування, швидкого, повного й неупередженого розслідування злочинів [86].

Особливості та порядок проведення НСРД також досить детально описані у криміналістичній та процесуальній літературі, у зв'язку з чим ми не будемо детально зупинятися на їх розгляді, а лише наведемо запропонований А. М. Меденцевим узагальнений алгоритм дій під час проведення НСРД у кримінальному провадженні. Отже, слідчий:

- 1) вносить відомості до ЄРДР про вчинене кримінальне правопорушення, розпочинає досудове розслідування і направляє повідомлення прокуророві;

- 2) складає клопотання про проведення негласної слідчої (розшукової) дії;

- 3) погоджує клопотання з прокурором, який здійснює нагляд за додержанням законності, та звертається з ним до слідчого судді, який виносить відповідну ухвалу;

- 4) складає доручення про проведення НСРД, яке направляє керівнику оперативного підрозділу, до компетенції якого віднесено її проведення;

- 5) керівник оперативного підрозділу визначає виконавця, який оформлює результати проведення НСРД у вигляді протоколу. Періодичність складання протоколів залежить від виду негласної слідчої (розшукової) дії, терміну її проведення (одномоментно чи упродовж часу), від доручення

слідчого, прокурора, але в будь-якому випадку безпосередньо після отримання фактичних даних, які можуть використовуватись як докази [164, с. 133];

б) відповідно до п. 3 ст. 252 КПК України, протоколи про проведення НСРД з додатками не пізніше ніж через двадцять чотири години з моменту припинення їх проведення передаються прокуророві [242, с. 152–153].

Метою проведення НСРД є отримання даних, що можуть бути використані при доказуванні у кримінальному провадженні; збір додаткових даних інформаційного характеру; подолання (нейтралізація) протидії досудовому розслідуванню.

До першого напрямку слід віднести НСРД, спрямовані на забезпечення: збереження предметів і документів, що можуть бути доказами у кримінальному провадженні, і можливості їх використання в процесі розслідування; затримання злочинців «на гарячому»; відшукування майна і цінностей, нажитих злочинним шляхом, з метою забезпечення відшкодування завданої потерпілим шкоди; фіксації злочинних дій шляхом застосування фото-, аудіо-, відеозапису тощо.

До другого напрямку належать НСРД, спрямовані на встановлення: всіх причетних до вчинення злочину осіб; місць вчинення злочину; способів вчинення і приховання злочинів; осіб, які можуть бути свідками; транспортних засобів, що використовувалися під час вчинення злочину; розробку і здійснення тактичних операцій.

Третій напрям застосування НСРД у кримінальному провадженні передбачає: здійснення оперативно-розшукового контролю за поведінкою підозрюваних та обвинувачених з метою запобігання тиску з їх боку на свідків та інших осіб, які беруть участь у процесі розслідування; припинення спроб ухилення вказаних осіб від слідства і суду; встановлення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів; виявлення невідомих раніше епізодів злочинів та причетних до них осіб [83, с. 166].

Під час розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією НСРД доцільно проводити для виявлення латентних фактів учинення злочинних дій, а також встановлення:

- потенційних потерпілих щодо яких плануються заходи, спрямовані на втягнення їх у заняття проституцією,
- всіх співучасників злочинної діяльності, їх зв'язків, а також свідків злочинних дій,
- місць утримання неповнолітніх та місць надання ними сексуальних послуг за винагороду,
- засобів зв'язку злочинців з потерпілими,
- особливостей організації надання сексуальних послуг за винагороду третім особам,
- транспортних засобів, а також водіїв, які перевозили неповнолітніх,
- акаунтів соціальних мереж, поштових скриньок, за допомогою яких здійснювалася переписка злочинців з потерпілими,
- предметів і документів, що можуть бути доказами у кримінальному провадженні тощо.

Відповідно до положень КПК України НСРД, залежно від їх виду і конкретної мети, можуть бути проведені як щодо підозрюваного, так і щодо іншої особи, якщо лише в результаті їх проведення є можливість отримати відомості про злочин і особу, яка його вчинила, чи обставини, що мають значення для досудового розслідування (про події, речі і документи, які мають істотне значення для досудового розслідування), але виключно у випадках, якщо такі відомості неможливо отримати в інший спосіб [130].

Враховуючи те, що втягнення неповнолітніх у заняття проституцією є тяжким злочином, то під час його розслідування є законодавчо визначена можливість проведення всіх передбачених КПК України негласних слідчих (розшукових) дій. Здійснений нами аналіз кримінальних проваджень дозволив виокремити ряд НСРД, які найбільш часто проводяться у процесі

досудового розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією і забезпечують його ефективність. Ними є: (Додаток А):

- аудіо-, відеоконтроль особи (28,7 %);
- зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (67,4 %);
- зняття інформації з електронних інформаційних систем (58,2 %);
- обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (21,3 %);
- установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (42,4 %);
- спостереження за особою, річчю або місцем (61,3 %);
- аудіо-, відеоконтроль місця (17,3 %);
- контроль за вчиненням злочину (14,1 %).

Слід також вказати, що особливістю досліджуваної нами категорії злочинів є те, що у межах одного кримінального провадження з метою документування злочинної діяльності зазвичай проводився комплекс НСРД. Так, лише у 8,4 % кримінальних проваджень було проведено одну НСРД, водночас, як у 32,4 % кримінальних проваджень їх було проведено дві, а у 43,7 % – три і більше (Додаток А).

Розглянемо більш детально особливості та мету проведення окремих НСРД.

Аудіо-, відеоконтроль особи. Аудіо-, відеоконтроль місця. Аудіо-, відеоконтроль особи полягає в негласній (без відома особи) фіксації та обробці з використанням технічних засобів розмови цієї особи або інших звуків, рухів, дій, пов'язаних з її діяльністю або місцем перебування тощо [86].

Метою аудіоконтролю є спостереження за діями та розмовами особи (шляхом прослуховування й фіксації розмов) у будь-якому місці її перебування, незважаючи на те, чи це місце є її власністю чи вона там тимчасово перебуває [151, с. 79]. Однією з особливостей аудіоконтролю є те, що він може бути епізодичним, тобто здійснюватись протягом певного

періоду доби, однак, як правило, аудіоконтроль особи здійснюється цілодобово, оскільки особа, яка може бути причетна до протиправних дій, може в будь-який момент часу надати чи спробувати передати іншим особам інформацію, що може мати значення для кримінального провадження [243, с. 127].

Метою відеоконтролю є візуальне негласне спостереження за діями особи (шляхом відеозапису та аудіофіксації) у будь-якому місці її перебування з метою отримання інформації, що має значення для досудового розслідування. Відеоконтроль проводиться шляхом негласного візуального спостереження за діями особи, її розмовами, поведінкою спеціальними підрозділами за допомогою спеціальних технічних засобів. Відеоконтроль може здійснюватися в будь-якому місці перебування особи, зокрема в житлі або в іншому володінні особи, у приміщеннях, транспортних засобах та інших місцях. Відеозапис дає змогу більш детально виявити необхідну інформацію, досконально вивчити дії заінтересованих осіб, одержати повну інформацію, що стосується діяльності підозрюваної або обвинуваченої особи в учиненні кримінального правопорушення [151, с. 79].

Типовими тактичними завданнями зазначеної негласної слідчої (розшукової) дії є встановлення (документування):

- умов, за яких досягались домовленості про зустрічі з майбутніми жертвами злочину, а також змісту їх спілкування;
- кола знайомих підозрюваного та змісту їх спілкування за місцем проживання та за місцем надання сексуальних послуг за винагороду;
- місць зустрічей з потерпілими та особами, які мають бажання отримати сексуальні послуги за винагороду та змісту їх спілкування;
- особливостей механізму вчинення та приховання злочину (маскування приміщень, де надаються сексуальні послуги, під легальний вид діяльності, досягнення домовленостей про оренду номерів у готелях, квартир, використання автомобілів для перевезення неповнолітніх, в тому

числі і до іншого населеного пункту, придбання білетів на транспорт міжнародного сполучення тощо).

Статтею 270 КПК України передбачено, що аудіо-, відеоконтроль місця може здійснюватися під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину й полягає у здійсненні прихованої фіксації відомостей за допомогою аудіо-, відеозапису всередині публічно доступних місць, без відома їх власника, володільця або присутніх у цьому місці осіб, за наявності відомостей про те, що розмови й поведінка осіб у цьому місці, а також інші події, що там відбуваються, можуть містити інформацію, яка має значення для кримінального провадження [130]. Аудіо-, відео контроль місця проводиться у тих місцях, де перебування не потребує додаткового дозволу, наприклад таких, як вулиці, площі, зупинки громадського транспорту, вокзали, кафе, магазини, без попередньої згоди володарів таких місць або присутніх осіб у таких місцях.

Вказану НСРД доцільно проводити у місцях знайомства, зустрічей, проведення дозвілля, надання сексуальних послуг (кафе, офіси, модельні агентства, нічні клуби, готелі, сауни, масажні кабінети), у місцях передачі коштів за надані неповнолітніми сексуальні послуги тощо.

Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж. Звертаючись до передумов виникнення зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж як способу отримання криміналістичної інформації, зазначимо, що негласне вивідування змісту повідомлень при віддаленому спілкуванні між людьми існувало на території сучасної України з XVIII століття за часів Російської імперії. У радянський період цей захід був засекреченим навіть для більшості співробітників міліції, а нормативним актам, які регулювали порядок проведення даного заходу, був притаманний таємний характер [165, с. 151]. Безперечно, проведення вказаної негласної слідчої (розшукової) дії залишається найбільш продуктивним способом отримання криміналістичної інформації і в сучасному кримінальному провадженні [165, с. 156].

Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж полягає в негласному проведенні із застосуванням відповідних технічних засобів спостереження, відбору та фіксації змісту інформації, яка передається особою, а також одержанні, перетворенні й фіксації різних видів сигналів, що передаються каналами зв'язку (знаки, сигнали, письмовий текст, зображення, звуки, повідомлення будь-якого виду) [76, с. 187].

Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж поділяється на:

- контроль за телефонними розмовами, що полягає в негласному проведенні із застосуванням відповідних технічних засобів, у тому числі встановлених на транспортних телекомунікаційних мережах, спостереження, відбору та фіксації змісту телефонних розмов, іншої інформації та сигналів (SMS, MMS, факсимільний зв'язок, модемний зв'язок тощо), які передаються телефонним каналом зв'язку, що контролюється;

- зняття інформації з каналів зв'язку, що полягає в негласному одержанні, перетворенні і фіксації із застосуванням технічних засобів, у тому числі встановлених на транспортних телекомунікаційних мережах, у відповідній формі різних видів сигналів, які передаються каналами зв'язку мережі Інтернет, інших мереж передачі даних, що контролюються [86].

Об'єктом зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, як фрагменту реальної дійсності, на вивчення якого спрямована діяльність суб'єкта, є приватне спілкування у вигляді передання каналами зв'язку інформації від однієї особи до іншої, зміст якої має значення для досудового розслідування [74, с. 202].

При цьому оперативні підрозділи, здійснюючи зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, можуть встановити: факт передавання інформації в режимі реального часу з фіксацією змісту відомостей, що передаються, встановленням їх отримувача, кінцевого обладнання тощо; дані про початок, кінець, тривалість і зміст з'єднання, що передаються в режимі реального часу; зміст SMS, MMS повідомлень, (як

відкритих й прочитаних абонентом, так і невідкритих й непрочитаних); зміст телефонних розмов підозрюваного або іншої особи [88, с. 37].

Дана НСРД проводиться з метою фіксації домовленостей між особами, які втягують неповнолітніх у заняття проституцією, та потерпілими, а також з особами, які бажають отримати сексуальні послуги за винагороду. Також криміналістичну інформацію можна отримати аналізуючи розмови злочинців з іншими особами щодо узгодження організаційних аспектів надання сексуальних послуг за винагороду (пошук та досягнення домовленостей з клієнтами, здійснення перевезень, оренда приміщень, розміщення оголошень та іншої реклами з метою втягнення в заняття проституцією більшої кількості осіб, легалізація грошових коштів, отриманих злочинним шляхом) [76, с. 188].

При цьому для досягнення найбільшої користі у результаті проведення вказаної НСРД, слідчий повинен володіти знаннями щодо специфіки технології її реалізації, а також мати уявлення про законні можливості спонукання учасників розслідування до обговорення інформації, що має значення для досудового розслідування та може бути зафіксована за допомогою зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж [58, с. 156].

Також слід зауважити, що під час підготовки до проведення даної НСРД необхідно враховувати те, що в ухвалі слідчого судді про дозвіл на втручання у приватне спілкування додатково мають бути зазначені ідентифікаційні ознаки, що дозволять унікально ідентифікувати абонента спостереження, транспортну телекомунікаційну мережу, кінцеве обладнання, на якому може здійснюватися втручання у приватне спілкування. Такими ознаками можуть бути: 1) номер абонента в телефонній мережі загального користування у форматі: код країни – код зони або оператора – номер абонента в мережі; 2) міжнародний ідентифікаційний номер мобільного терміналу (IMEI); 3) міжнародний ідентифікаційний номер мобільного абонента [130, с. 656].

Разом з тим, встановлення особи, спілкування якої буде підлягати контролю, на практиці викликає ряд складнощів, адже ідентифікаційна телекомунікаційна картка, яка використовується для ідентифікації кінцевого обладнання абонента в телекомунікаційній мережі (SIM-картка), не дає можливості ідентифікувати абонента – фізичну особу, яка користується такою картою, оскільки на сьогоднішній день в Україні немає законодавчої вимоги щодо укладення договору про надання послуг рухомого (мобільного) зв'язку у письмовій формі, що гарантуватиме ідентифікацію абонента. Крім того, законодавством України не врегульовано вторинний ринок, на якому здійснюється реалізація ідентифікаційних телекомунікаційних карток, зокрема тому, що договори про надання послуг рухомого (мобільного) зв'язку не підлягають обов'язковій державній реєстрації [236, с. 76].

У зв'язку з цим у слідчого, прокурора чи оперативних підрозділів відсутні практичні можливості надати слідчому судді відомості, які унікально ідентифікують абонента щодо якого планується зняття інформації, адже відсутні документальні підтвердження факту користування конкретною особою кінцевим обладнанням (мобільним телефоном), що обмежує право на особисту недоторканність та засвідчує неправомірне втручання у приватне життя особи [236, с. 78].

Зняття інформації з електронних інформаційних систем без відома її власника, володільця або утримувача полягає в одержанні інформації, у тому числі із застосуванням технічного обладнання, яка міститься в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматичних системах, комп'ютерній мережі [86].

Проведення даної НСРД під час розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією має надзвичайно важливе значення, оскільки пошук потенційних потерпілих, розміщення з цією метою реклами, досягнення домовленостей про зустрічі, а також про подальше надання сексуальних послуг за винагороду здійснюється злочинцями переважно в

Інтернет-середовищі – на відповідних сайтах або ж на сторінках соціальних мереж.

Зняття інформації з електронних інформаційних систем або їх частин здійснюється завдяки фізичному доступу до них слідчого за допомогою спеціаліста або через програмне проникнення. Фізичний доступ полягає у застосуванні засобів спеціальної техніки з великими ресурсами оперативної пам'яті, що забезпечує копіювання інформації із сервера, жорсткого диска, інших електронних носіїв інформації підозрюваного, інформацію, яка має значення для досудового розслідування.

Програмне проникнення до електронних інформаційних систем (їх частин) здійснюється шляхом застосування спеціальних програмних продуктів, що забезпечують копіювання інформації, яка обробляється за допомогою комп'ютерної техніки підозрюваного, обвинуваченого, на віддалений комп'ютер, що перебуває у користуванні уповноваженого органу, який проводить цю негласну слідчу (розшукову) дію [130, с. 670–671].

До числа способів опосередкованого (віддаленого) доступу до комп'ютерної інформації належать способи безпосереднього та електромагнітного перехоплення [228, с. 9].

Безпосереднє перехоплення – найпростіший спосіб доступу до електронної інформаційної системи. Перехоплення здійснюється або через телефонні канали зв'язку чи інші зовнішні комунікаційні канали системи, або шляхом підключення до комп'ютерних локальних мереж. При цьому об'єктами безпосереднього перехоплення є кабельні і провідні системи, наземні мікрохвильові системи, системи урядового зв'язку.

Сучасні технічні засоби дозволяють отримати інформацію також без безпосереднього підключення до електронної інформаційної системи, за рахунок перехоплення випромінювань центрального процесора, дисплея, комунікаційних каналів, принтера тощо. Всі ці дії можна вчинити перебуваючи на значній відстані від об'єкта перехоплення. Наприклад, використовуючи спеціальну апаратуру можна «знімати» інформацію з

електронної інформаційної системи, розташованої в сусідньому приміщенні, будівлі.

В ухвалі слідчого судді про дозвіл на втручання у приватне спілкування в цьому випадку додатково повинні бути зазначені ідентифікаційні ознаки електронної інформаційної системи, в якій може здійснюватися втручання у приватне спілкування.

Ідентифікаційними ознаками електронної інформаційної системи є:

- IP-адреса (IP – Internet Protocol), яка є унікальним ідентифікатором (адресою) пристрою (звичайно комп'ютера або маршрутизатора), підключеного до локальної мережі або Інтернету;

- доменне ім'я, що дозволяє ідентифікувати в мережі Інтернет веб-сайт або адресу електронної пошти;

- серійний номер та характеристики автоматизованої системи та електронно-обчислювального обладнання [155].

Установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу є негласною слідчою (розшуковою) дією, яка полягає в застосуванні технічних засобів для локалізації місцезнаходження радіоелектронного засобу, у тому числі мобільного терміналу систем зв'язку, та інших радіо-випромінювальних пристроїв, активованих у мережах операторів рухомого (мобільного) зв'язку, без розкриття змісту повідомлень, що передаються, якщо в результаті його проведення можна встановити обставини, які мають значення для кримінального провадження [86].

Установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу, тобто мобільного телефону, GSM, UMTS, HSDPA, LTE модемів, що забезпечують бездротовий доступ до мережі Інтернет, та інших радіо-випромінювальних пристроїв, активованих у мережах операторів рухомого (мобільного) зв'язку є інструментом пізнавальної діяльності під час досудового розслідування. Проведення цієї негласної слідчої (розшукової) дії дозволяє вирішити тактичне завдання, спрямоване на встановлення факту знаходження у певному місці та часі конкретної особи, якій належить та (або) знаходиться у

користуванні радіоелектронний засіб та інший радіо-випромінювальний пристрій, активований у мережі оператора рухомого (мобільного) зв'язку. Досить ефективно проводити дану НСРД перед затриманням особи, з метою точного встановлення її місцезнаходження (наприклад, конкретної квартири у багатоповерхівці). Також ця НСРД дозволяє встановити місцезнаходження неповнолітніх, яких переховують, або які самі не бажають повідомляти своє місце проживання або перебування, але при цьому користуються засобами мобільного зв'язку.

В ухвалі слідчого судді про дозвіл на встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу повинні бути зазначені ідентифікаційні ознаки, які дозволять унікально ідентифікувати абонента спостереження (його абонентський номер (сукупність цифрових знаків для позначення (ідентифікації) кінцевого обладнання абонента в телекомунікаційній мережі), транспортну телекомунікаційну мережу (назву оператора телекомунікацій, який має право на технічне обслуговування та експлуатацію телекомунікаційної мережі, якій належить номер абонента спостереження), кінцеве обладнання (його ідентифікатор для розпізнання в телекомунікаційній мережі, який надав цьому кінцевому обладнанню виробник, наприклад, код IMEI мобільного телефону, USB-модему тощо) [262, с. 108].

Спостереження за особою, річчю або місцем. Приховане спостереження за особою з давніх часів використовувалося з метою отримання достовірних даних про її спосіб життя, діяльність, контакти, місця відвідування тощо. Воно і наразі залишається одним із ефективних засобів інформаційно-пізнавальної діяльності поліцейських органів держав усього світу в боротьбі зі злочинністю [60, с. 13].

У кримінальному процесі матеріали візуального спостереження можуть бути використані для прийняття рішень про проведення інших слідчих (розшукових) дій, визначення їх часу, місця та об'єктів, обрання найбільш доцільного часу та місця затримання підозрюваних у вчиненні злочину.

Використання матеріалів візуального спостереження як доказів у кримінальному судочинстві також можливе у будь-якій його юридичній формі [60, с. 15].

Звісно, спостереження за особою, річчю або місцем є ефективним засобом розслідування і такого злочину, як втягнення неповнолітніх у заняття проституцією, з метою одержання криміналістично-значущої інформації, яка свідомо приховується зацікавленими особами.

Стаття 269 КПК визначає, що для пошуку, фіксації і перевірки під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину відомостей про особу та її поведінку або тих, з ким ця особа контактує, або певної речі чи місця у публічно доступних місцях може проводитися візуальне спостереження за зазначеними об'єктами або візуальне спостереження з використанням відеозапису, фотографування, спеціальних технічних засобів для спостереження [130].

Разом з тим, у вказаній нормі визначення візуального спостереження законодавець не надає. Відповідно до Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, спостереження за особою в публічно доступних місцях полягає у візуальному спостереженні за особою слідчим чи уповноваженою особою для фіксації її пересування, контактів, поведінки, перебування в певному, публічно доступному місці тощо або застосуванні з цією метою спеціальних технічних засобів для спостереження. Спостереження за річчю або місцем у публічно доступних місцях полягає у візуальному спостереженні за певною річчю або певним місцем слідчим чи уповноваженою особою для фіксації її переміщення, контактів з нею певних осіб, подій у певному місці для перевірки відомостей під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину або застосуванні з цією метою спеціальних технічних засобів для спостереження [86].

Загалом, негласне спостереження – це комплекс заходів, які проводять відповідні служби з метою прихованого, негласного або зашифрованого

візуального спостереження за особою, яка становить оперативний інтерес для отримання про неї та її спосіб життя (середовище, житло, маршрути пересувань тощо) максимально повної інформації [115].

Проведення спостереження характеризується наявністю певних організаційних і тактичних особливостей.

По-перше, залежно від умов, за яких проводиться негласне спостереження, воно може набувати різних форм:

- приховане негласне спостереження – умови, за яких співробітник приховує свою присутність від об'єкта спостереження;

- зашифроване негласне спостереження – умови, за яких співробітник перебуває в безпосередній близькості від об'єкта, не приховуючи своєї присутності, проте реально маскуючи свої дії під вигаданим, що не викликає в об'єкта підозри, приводом.

По-друге, за способами організації спостереження поділяється на стаціонарне, рухоме й зональне (поетапно-територіальне).

В цілому, існує два способи зовнішнього спостереження: супровідне, коли контроль за поведінкою об'єкта здійснюється з позицій, розміщених позаду нього (як у разі пішого пересування об'єкта, так і при пересуванні ним автотранспортом), та зустрічне, коли спостереження ведеться з позицій попереду об'єкта (як за маршрутом слідування об'єкта, так і в місцях його ймовірної появи). Також існують ще декілька інших прийомів спостереження: «ланцюжок» (співробітники слідкують за об'єктом один за одним, дотримуючись певної дистанції та періодично змінюючи своє місце розташування для уникнення ймовірності їх виявлення); «виделка» (спостереження за об'єктом здійснюється одночасно з декількох позицій), «лідирування» (спостереження за об'єктом ведеться з автомобіля, що рухається на певній відстані попереду автомобіля об'єкта), спостереження паралельними вулицями, випередження тощо.

По-третє, під час візуального спостереження у хронологічному порядку фіксуються всі переміщення, дії та контакти об'єкта спостереження за певні

проміжки часу. Спостереження при цьому може вестися як за фізичною особою, так і за стаціонарним об'єктом.

По-четверте, здійснення візуального спостереження як негласної слідчої (розшукової) дії повинно відповідати таким принципами і тактичними засадами, як безперервність, мобільність, достовірність і повнота відображення фактів [10, с. 84].

Під час розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією доцільно проводити негласне спостереження за особою з метою виявлення її контактів, злочинних зв'язків, місць зустрічей з потерпілими, іншими особами, які допомагають у організації заняття проституцією, маршрутів пересування, звичок, способу життя та інших даних, необхідних для глибокого й усебічного вивчення особи на предмет її причетності до злочинної діяльності. Об'єктами візуального спостереження можуть також бути рідні, знайомі злочинців, якщо є підстави припустити, що вказана негласна слідча (розшукова) дія дозволить отримати інформацію про осіб, які володіють інформацією про інші злочини, що готуються [76, с. 189].

Також слід підкреслити, що вказана НСРД може проводитися не лише проти волі особи (у таємниці від неї), а й за її волею (за згодою або ініціативою). Від того, що особі відомо про проведення відносно неї візуального спостереження, ця слідча (розшукова) дія не перестає бути негласною: вона проводиться таємно від тих, хто має зустрітися з об'єктом спостереження, втягнути у заняття проституцією або ж примусити до заняття нею тощо (залежно від слідчої ситуації) [59, с. 14].

Спостереження за місцем, зокрема за стаціонарними об'єктами (ресторани, вокзали, нічні клуби, масажні салони, фотостудії, агентства для прийому на роботу тощо) дозволяє забезпечити контроль за відвідувачами та виявити серед них осіб, які становлять інтерес для досудового розслідування, встановити неповнолітніх, які надають сексуальні послуги за винагороду, а також неповнолітніх, яких планують втягнути у заняття проституцією. Також

шляхом здійснення спостереження за місцем можливо отримати інформацію про:

- місця зустрічей злочинців та потенційних потерпілих;
- домовленості щодо наступних зустрічей в обумовленому місці або у місці заняття проституцією;
- засоби зв'язку злочинців з потерпілими;
- час та місця, в яких можливе надання сексуальних послуг за винагороду [157, с. 164].

Варто підкреслити, що спостереження за особою, місцем або річчю може бути поєднане з іншими негласними слідчими (розшуковими) діями, зокрема, зняттям інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, що дає можливість виявляти злочинні зв'язки учасників і роль кожного з них тощо, а також суттєво підвищити результативність вказаних негласних слідчих (розшукових) дій [238, с. 325].

Підсумовуючи викладене, вважаємо за доцільне звернути увагу на те, що під час підготовки та плануванні проведення негласних слідчих (розшукових) дій, які є надзвичайно важливими для виявлення та розслідування фактів втягнення неповнолітніх у заняття проституцією, потрібно також обов'язково враховувати необхідність чіткого і неухильного дотримання прав і свобод громадян та унеможливлення випадків їх необґрунтованого обмеження.

3.3. Призначення судових експертиз

Під час розслідування фактів втягнення неповнолітніх у заняття проституцією нерідко виникають ситуації, за яких слідчому для виконання поставлених перед ним завдань вкрай необхідним є отримання нової інформації доказового або хоча б орієнтуючого характеру, яка дозволить визначити подальші ефективні напрями розслідування та допоможе прийняти

вагомі процесуальні рішення. Отримання вказаної інформації інколи є неможливим без застосування спеціальних знань.

Як зауважує О. О. Ейсман, спеціальні знання – це «знання не загальновідомі, не загальнодоступні, які не мають масового розповсюдження; це знання, якими володіє певне коло осіб – спеціалістів, причому, очевидно, що глибокі знання в галузі, наприклад, фізики, є у цьому контексті спеціальними для біолога, і навпаки» [299, с. 19].

О. В. Бишевець зазначає, що спеціальними знаннями є сукупність науково обґрунтованих відомостей окремого (спеціального) виду, якими володіють обізнані особи (експерти і спеціалісти) у різних галузях науки, техніки, мистецтва та ремесла, і відповідно до норм кримінального процесуального законодавства використовують їх для успішного вирішення завдань кримінального провадження [18, с. 192].

Проведене В. О. Лазарєвим дослідження показало, що основними формами використання спеціальних знань під час розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією, є наступні:

- безпосереднє використання слідчим спеціальних знань під час досудового розслідування – 7 %;
- призначення та проведення судових експертиз – 96 %;
- участь спеціаліста при проведенні окремих процесуальних дій – 68 % [145, с. 144].

Вказані результати підтверджують те, що дійсно найбільш поширеною формою використання спеціальних знань під час розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією є призначення та проведення судових експертиз.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про судову експертизу», судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [218].

У практичній діяльності, навчальній і науковій літературі термін «судова експертиза» трактується більш широко та має декілька значень. Залежно від того, на якому аспекті судово-експертної діяльності робиться акцент, під судовою експертизою розуміється інститут доказового й процесуального права, система процесуальних відносин, форма використання спеціальних знань, слідча (розшукова) дія, процедура дослідження й оформлений за результатами її завершення документ – висновок експерта [271, с. 357].

Зокрема, В. Ю. Шепітько вказує, що судова експертиза – це процесуальна дія, яка полягає в дослідженні експертом за завданням слідчого або судді речових доказів та інших матеріалів з метою встановлення фактичних даних та обставин, що мають значення для правильного вирішення справи [124, с. 257].

Натомість, Н. В. Тутецька судову експертизу визначає як проведене судовим експертом з використанням спеціальних знань і відповідно до закону дослідження представлених компетентними органами (особою) об'єктів з метою встановлення фактичних даних у справі, що відображається у висновку експерта, який є самостійним видом доказів [271, с. 358].

Основною метою проведення судової експертизи є сприяння повному і швидкому розслідуванню злочинів, встановленню істини у кримінальному провадженні, дослідження певних об'єктів і явищ, отримання необхідних відомостей для встановлення обставин, що мають значення для прийняття правильних та обґрунтованих рішень [282, с. 236], а також отримання таких нових фактичних даних, які досі ініціаторам проведення експертизи не були відомі та які іншим способом встановити неможливо [190, с. 89]. Загалом, експертиза проводиться для виявлення тих фактичних даних, які можуть підтвердити або спростувати факти, що мають юридичне значення. Самі по собі юридичні факти експертизою не встановлюються чи не виключаються, а тому не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права [190, с.88].

В цілому, роль експертизи в розслідуванні злочинів полягає в тому, що вона:

- а) забезпечує отримання нових доказів;
- б) дозволяє вводити до процесу доказування фактичні дані, що для органолептичного сприйняття та дослідження недоступні;
- в) надає можливість перевіряти достовірність фактів, встановлених органолептичними засобами;
- г) дозволяє за матеріальними відображеннями вирішувати проблему ототожнення людей та речей [123, с. 341].

Експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, за дорученням слідчого судді чи суду, наданим за клопотанням сторони кримінального провадження або, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. За результатами проведення експертизи, на підставі відомостей, які експерт сприймав безпосередньо або вони йому стали відомі під час дослідження матеріалів, що були надані йому, експерт дає висновок – докладний опис проведених досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи [130].

Результати кожної експертизи багато в чому залежать від своєчасності її проведення, а також правильно обраного предмета дослідження й чіткого формулювання запитань експертам. Водночас, такі недоліки, як винесення на вирішення експерта запитань, які виходять за межі його компетенції; неякісне проведення огляду місця події; неналежна якість підготовки матеріалів, які направляються на експертизу; відсутність необхідних вихідних даних; формальне задоволення або ігнорування клопотань експертів про надання додаткових матеріалів, необхідних для проведення експертизи; недотримання процесуальних вимог при призначенні експертизи тощо ускладнюють процес проведення експертиз, збільшують строки їх

виконання та стають причиною того, що експерт вирішує поставлені перед ним запитання у ймовірній формі або відмовляється від їх вирішення взагалі, а також створюють можливість допущення експертної помилки. Крім того, зазначені недоліки призводять до затягування строків розслідування, втрати доказової інформації, слідчих помилок, що в решті-решт негативно впливає на якість досудового розслідування в цілому [260, с. 22].

Саме тому, визначення кола судових експертиз, які є типовими під час розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією, а також дослідження особливостей їх призначення та проведення, окреслення питань, що можуть бути вирішені за їх допомогою, має суттєве теоретичне і практичне значення.

У результаті вивчення нами матеріалів кримінальних проваджень встановлено, що у 77,2 % випадків під час розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією призначалися та проводилися судові експертизи. З числа призначених та проведених судових експертиз були наступні:

- судово-медична експертиза – 43,2 %, з них:
 - а) експертиза живих осіб – 41,4 %;
 - б) експертиза речових доказів біологічного походження – 45,7 %;
- судово-психологічна експертиза потерпілого – 37,8 %;
- комп'ютерно-технічна – 29,6 %;
- судово-психіатрична експертиза підозрюваного – 26,5 %;
- портретна – 17,9 %;
- лінгвістична експертиза усного мовлення – 8,6 %;
- мистецтвознавча – 6,8 %;
- експертиза зброї та слідів і обставин її використання – 1,9 %;
- товарознавча – 1,2 %.

Розглянемо більш детально особливості призначення окремих судових експертиз та визначимо перелік питань, які необхідно ставити перед

експертами з метою найбільш повного з'ясування обставин вчинення такого злочину як втягнення неповнолітніх у заняття проституцією.

Судово-медична експертиза. Судово-медична експертиза – це регламентоване законом і проведене лікарем судово-медичним експертом науково-практичне дослідження, в ході якого досліджуються конкретні об'єкти для вирішення конкретних медичних питань, що виникають під час розслідування злочинів [258, с. 17].

Як ми вище зазначали, під час розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією можуть призначатися судово-медичні експертизи живих осіб та судово-медичні експертизи речових доказів біологічного походження, в рамках яких проводяться судово-імунологічні дослідження крові та виділень людини, судово-цитологічні дослідження часток органів і тканин тощо.

Зупинимось більш детально на розгляді деяких з них.

Так, судово-медична експертиза живих осіб може призначатися у випадку втягнення неповнолітніх у заняття проституцією або примушування їх до заняття проституцією для визначення факту, характеру і тяжкості тілесних ушкоджень, рубців, загального стану здоров'я, зараження венеричними хворобами; для визначення статевих станів, зокрема статевої зрілості, статевої недоторканості, вагітності, вчинення насильницького статевого акту, розпусних дій, статевих зносин з особою, яка не досягла статевої зрілості, а також з метою визначення віку неповнолітньої особи [176]. Крім того, судово-медична експертиза живих осіб під час розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією дозволяє встановити, які саме фізичні та пов'язані з ними моральні страждання були заподіяні неповнолітнім потерпілим і, відповідно, визначити завдану їм у результаті вчинення кримінального правопорушення шкоду.

При цьому слід зважати на те, що відповідно до статті 242 КПК України слідчий або прокурор зобов'язані звернутися з клопотанням до

слідчого судді для проведення експертизи щодо встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень [130].

За результатами проведення даної судово-медичної експертизи експерт встановлює:

- а) характер ушкоджень з медичної точки зору (садно, синець, рана, перелом кістки тощо), їх локалізація і властивості;
- б) вид знаряддя чи засобу, яким могли бути спричинені ушкодження;
- в) механізм виникнення ушкоджень;
- г) давність (термін) спричинення ушкоджень;
- д) ступінь тяжкості тілесних ушкоджень із зазначенням кваліфікаційної ознаки – небезпека для життя, розлад здоров'я, стійка втрата загальної працездатності тощо.

Якщо під час обстеження потерпілого експерт виявляє різне походження тілесних ушкоджень, він встановлює, чим заподіяне кожне з них; якщо ушкодження мають різну давність, позначається неодноразовість їх нанесення, вказуються строки спричинення кожного з ушкоджень і ступінь їх тяжкості [205].

До основних питань, які мають бути поставлені перед експертом, відносяться такі:

Чи наявні на тілі особи (потерпілого) будь-які ушкодження, якщо так, то який їх характер, кількість та локалізація?

Якими засобами чи знаряддями могли бути нанесені виявлені ушкодження?

Який механізм виникнення ушкодження, давність (строк) його (їх) заподіяння?

Яка ступінь тяжкості тілесних ушкоджень із зазначенням кваліфікуючої ознаки (небезпечність в момент заподіяння, розлад здоров'я, стійка втрата працездатності тощо)?

Яким знаряддям чи предметом і як саме нанесено ушкодження потерпілому? Чи могло воно бути заподіяно вказаним знаряддям, предметом?

Чи могли тілесні ушкодження, наявні у даної особи, бути отримані за конкретних обставин та в умовах, на які вказує потерпілий (характер знарядь, розташування осіб один відносно одного в момент нанесення ушкоджень тощо)?

Чи відповідають об'єктивним даним показання потерпілого про конкретний спосіб нанесення ушкоджень та знаряддя, якими вони були нанесені?

Чи нанесені ушкодження потерпілому в один і той самий або різний час? [166, с. 113].

Також, у результаті проведення судово-медичної експертизи є можливим встановлення факту статевого акту, який відбувся за участю неповнолітнього потерпілого. Висновки такої експертизи мають важливе доказове значення, оскільки дозволяють підтвердити або спростувати факт надання сексуальних послуг неповнолітньою особою. Крім того, вказана експертиза відповідає на запитання, чи був вказаний статевий акт між потерпілою особою і «клієнтом» добровільним або ж застосовувалося насильство, а також чи потерпіла досягла статевої зрілості.

Експерти встановлюють також і наслідки насильницьких дій, до яких слід віднести: фізичну і психічну травму, вагітність, зараження венеричними хворобами, самогубство [270, с. 356–357].

У випадках виявлення та вилучення під час огляду місця події предметів (рушники, одяг, постільна білизна, використані презервативи тощо), на яких могли залишитися біологічні сліди людини (кров, сперма, волосся) після вчинення статевого акту, повинна бути призначена судово-медична експертиза речових доказів біологічного походження.

Судово-медична експертиза речових доказів біологічного походження проводиться з метою:

а) визначення статевої приналежності волосся, виділень, крові та інших тканин людини;

б) виявлення клітин епітелію піхви і встановлення їх групової приналежності;

в) встановлення на знаряддях травми, а також у піднігтьовому вмісті наявності мікрослідів крові і мікронашарувань з визначенням їх видової, статевої, групової і органо-тканинної приналежності;

г) встановлення регіонального походження крові [204].

Так, експертизи у відділенні судово-медичної імунології проводяться як з метою встановлення наявності і групової приналежності об'єктів людського походження (крові, виділень, волосся, кісток тощо), так і встановлення батьківства, материнства та підміни дітей, з використанням спеціальних методів, методик, а також знань у галузі судової медицини. Зокрема, судово-медична експертиза виділень в слідах проводиться за такою схемою: встановлення наявності; встановлення видової приналежності; встановлення групової приналежності [204].

Для прикладу, саме результати проведення судово-медичної експертизи дозволили у кримінальному провадженні щодо втягнення неповнолітніх осіб у заняття проституцією підтвердити факт надання ними сексуальних послуг за грошову винагороду, частина якої в подальшому була передана членам організованої групи, яка займалася втягненням осіб у заняття проституцією, сутенерством та утриманням місць розпусти і звідництва у м. Червоноармійську Донецької області.

Так, у висновку судово-медичної експертизи зазначалося, що в змиві із зовнішньої поверхні презерватива №1 знайдено поодинокі клітини епітелію піхви, виявлено антиген Н, які могли походити від організму жінки, якою могла бути неповнолітня особа_1, а в змиві із зовнішньої поверхні презерватива №2, вилученого за адресою_1, знайдено поодинокі клітини епітелію піхви, виявлено антигени А і Н, що могли походити за рахунок організму жінки, якою могла бути неповнолітня особа_2 або особа_3. Крім того, відповідно до висновку судово-медичної експертизи в презервативах №1 та №2, вилучених за адресою_1, виявлено сперму без домішок крові,

виявлені антигени А і Н, отже сперма може належати чоловіку видільнику, яким міг бути особа_3 [209].

Слід зауважити, що особливо важливе значення має своєчасність призначення та проведення судово-медичної експертизи під час розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією, оскільки з плином часу докази можуть бути втрачені (знищення слідів сперми тощо), а отримані тілесні ушкодження можуть втратити свій первинний вигляд.

Судово-психологічна експертиза потерпілого. Враховуючи те, що вчинення відносно неповнолітньої особи (психіка якої характеризується підвищеною вразливістю) такого злочину, як втягнення у заняття проституцією або примушування до заняття проституцією, завдає їй значну психологічну травму, під час розслідування даної категорії кримінальних правопорушень призначення та проведення судово-психологічної експертизи є не лише доцільним, але й у деяких випадках і необхідним.

Загалом, судово-психологічна експертиза є самостійним видом судових експертиз, що полягає у використанні спеціальних (професійних) психологічних знань для встановлення обставин, що входять до предмету доказування у кримінальному провадженні. Предметом судово-психологічної експертизи є значимі для здійснення правосуддя дані (або встановлення фактичних даних) щодо психологічних особливостей, характеру та закономірностей психічної діяльності суб'єкта, а також умов відображення ним об'єктивної реальності, що встановлюються шляхом психологічної експертної оцінки [245, с. 46]. При цьому в ході проведення психологічної експертизи встановлюються лише ті особливості психічної діяльності та такі їх прояви в поведінці особи, що мають юридичне значення та викликають певні правові наслідки.

Основним завданням психологічної експертизи неповнолітніх потерпілих є визначення у підекспертної особи індивідуально-психологічних особливостей, рис характеру, провідних якостей особистості; мотивотворних чинників психічного життя і поведінки; емоційних реакцій та станів;

закономірностей перебігу психічних процесів, рівня їх розвитку та індивідуальних її властивостей [179].

Крім того, під час проведення судово-психологічної експертизи неповнолітнього потерпілого встановлюються здатність особи із врахуванням її індивідуально-психологічних і вікових особливостей, рівня розумового розвитку правильно оцінювати обставини, що мають значення для справи, і надавати правдиві показання, а також здатність правильно сприймати характер і значення дій злочинця, провідні мотиви (у психологічному значенні цього поняття) поведінки неповнолітньої особи і мотивації конкретних вчинків як важливих психологічних факторів, що характеризують її [51, с. 80].

Орієнтовним переліком питань, що можуть ставитися при проведенні судово-психологічної експертизи неповнолітнього потерпілого внаслідок втягнення у заняття проституцією, є наступний:

Які індивідуально-психологічні особливості має підекспертна особа?

Які психологічні особисті якості та провідні мотиваційні чинники поведінки має підекспертна особа?

Чи могли індивідуально-психологічні особливості підекспертної особи суттєво вплинути на її поведінку під час вчинення відносно неї злочину?

Який індивідуально-рольовий статус має підекспертна особа у взаємовідносинах зі злочинцями та іншими потерпілими або особами, які добровільно займаються проституцією? і чи це зумовлено її індивідуально-психологічними властивостями?

Чи має підекспертна особа індивідуально-психологічні особливості, що суттєво вплинули на характер її показань у справі?

Яким чином сімейна ситуація, індивідуально-психологічні особливості батьків (зазначити, якщо треба, одного чи обох із них), особливості їх виховної поведінки впливають на емоційний стан, психічний розвиток та відчуття благополуччя дитини?

Чи є у підекспертної особи зміни в емоційному стані, індивідуально-психологічних проявах, які перешкоджають активному соціальному функціонуванню її як особистості і виникли внаслідок заняття нею проституцією?

Чи є ситуація, що досліджується за справою, психотравмуючою для особи?

Чи спричинені особі страждання (моральна шкода) за умов ситуації (зазначаються умови ситуації), що досліджуються у справі? Якщо особі завдані страждання (моральна шкода), який можливий розмір становить грошова компенсація за завдані страждання (моральну шкоду)?

Чи спроможна підекспертна особа з урахуванням її вікових особливостей, емоційного стану, індивідуально-психологічних властивостей, рівня розумового розвитку та умов мікросоціального середовища (залежність, погроза, омана тощо) усвідомлювати реальний зміст власних дій та повною мірою свідомо керувати ними і передбачати їх наслідки?

Чи здатна підекспертна особа з урахуванням її емоційного стану, індивідуально-психологічних особливостей та рівня розумового розвитку правильно сприймати обставини, що мають значення у справі, і давати про них відповідні показання?

Чи перебувала підекспертна особа на момент учинення протиправних дій в емоційному стані (і в якому саме (сильний страх, пригніченість, розгубленість, відчай, емоційний стрес, фрустрація тощо)), що суттєво вплинув на її свідомість і поведінку?

Чи здатна підекспертна особа з урахуванням рівня її розумового розвитку та індивідуально-психологічних особливостей розуміти характер і фактичний зміст власних дій, керувати ними та передбачати їх наслідки?

Чи має підекспертна особа відхилення у психічному розвитку, які не є виявами психічного захворювання? Якщо має, то якими саме є ці ознаки?

Чи вплинули (і яким чином) індивідуальні властивості психічних процесів підекспертної особи (зазначити залежно від того, що має значення у

справі: пам'ять, увага, сприймання, мислення, особливості емоційних реакцій) чи функціонування сенсорних процесів (зір, слух, нюх тощо) на адекватність сприйняття нею особливостей та змісту ситуації (зазначити наявні ознаки ситуації, що досліджується у справі), на їх відтворення у показаннях?

Відповідно до особливостей конкретних обставин кримінального провадження вирішувані психологічною експертизою питання у разі потреби узгоджуються органом (особою), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), при консультуванні з експертом з метою їх компонування у доцільні для справи блоки [179].

Зазвичай, судово-психологічна експертиза проводиться у декілька етапів:

1) первинна клініко-психологічна бесіда з підекспертним про дитинство, умови виховання в сім'ї, відвідування дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладів, стосунки з однолітками, вживання алкогольних напоїв, наркотичних засобів, випадки порушення норм закону (вчинення кримінальних або адміністративних правопорушень) тощо. В подальшому розглядаються самооцінка підекспертного у різних сферах суспільного життя, перевіряється розуміння ним морально-етичних норм, а також знання елементарних норм чинного законодавства;

2) вивчення матеріалів кримінального провадження, в ході якого значна увага приділяється характеристикам неповнолітньої особи, чи перебуває вона на обліках у лікаря-психіатра та нарколога. Також вивчаються показання, надані під час першого допиту, а також обставини, за яких відбулася зміна показань (у випадку, якщо це мало місце);

3) проведення експериментально-психологічного обстеження підекспертного із застосуванням за необхідності повного нейропсихологічного обстеження, психометричного дослідження інтелекту, патопсихологічного дослідження, за результатами яких можливий варіант

обов'язкового залучення експерта-психіатра для участі у комплексній психолого-психіатричній експертизі;

4) складання висновку за результатами проведення експертизи [55, с. 18–20].

Для проведення психологічної експертизи (з огляду на вік підекспертної особи та виходячи з питань, поставлених перед експертом) експерту необхідно надати: медичну документацію, особову справу, шкільні характеристики, показання співучнів, педагогів, колег, друзів, знайомих, родичів та інших людей, з якими підекспертна особа близько спілкувалася. У показаннях рідних та близьких повинні бути відображені особливості її розвитку та поведінки, умов життя, оточення, притаманні їй схильності, захоплення, інтереси. За наявності також надаються щоденники, листи, зразки творчості підекспертної особи [179].

Якісно проведена судово-психологічна експертиза дозволить не лише більш повно з'ясувати обставини втягнення неповнолітнього у заняття проституцією, причини, чому все ж таки дитина погодилася на заняття такою діяльністю, але й встановити глибину завданої їй психологічної шкоди, а також визначити шляхи подолання негативних наслідків.

Комп'ютерно-технічна експертиза. Враховуючи те, що пошук осіб з метою втягнення їх у заняття проституцією, досягнення з ними домовленостей про зустрічі, спілкування з ними, а також пошук осіб, які бажають отримати сексуальні послуги за винагороду, зазвичай відбувається у інтернет-середовищі за допомогою сторінок соціальних мереж, на різноманітних сайтах, через месенджери, що встановлені у мобільних телефонах, тощо, проведення комп'ютерно-технічної експертизи з метою пошуку та фіксації електронно-цифрових слідів злочинної діяльності, спрямованої на втягнення особи у заняття проституцією, має важливе значення.

Загалом, комп'ютерно-технічна експертиза – це комплекс дій, який проводиться професійно підготовленими експертними працівниками, і

спрямований на дослідження та аналіз автоматизації інформаційних процесів, комп'ютерної техніки, електронних носіїв, так чи інакше пов'язаних з розслідуваною справою. Проведення комп'ютерно-технічної експертизи передбачає отримання доступу до інформаційних ресурсів та систем, апаратного та програмного забезпечення, що відповідає за функціонування електроніки, електротехніки, радіотехніки, мобільних комунікацій і т.д [109].

Предметом комп'ютерно-технічної експертизи є закономірності формування і дослідження комп'ютерних систем і руху комп'ютерної інформації, дослідження фактів і обставин, пов'язаних з проявом цих закономірностей за завданням слідчих і судових органів [109].

Завданнями комп'ютерно-технічної експертизи є:

- виявлення інформації, що міститься на носіях інформації;
- відновлення видаленої інформації з носіїв інформації;
- дослідження відтворених комп'ютерних програм та відповідність їх певним параметрам або функціям;
- виявлення ознак підключення до комп'ютерних мереж, наявності відвідування Інтернет-ресурсів, історії доступу до ресурсів мережі інтернет, тощо [87, с. 2].

При цьому слід зауважити, що якщо раніше основними об'єктами дослідження під час проведення даної експертизи були персональні комп'ютери, вилучені в процесі розслідування злочинів у сфері інформаційних технологій, то на даний час все більше доказів вдається отримати із засобів комунікацій, мобільних телефонів, смартфонів, які вилучаються у зловмисників [198, с. 151]. Тому наголосимо, що при призначенні комп'ютерно-технічної експертизи під час розслідування втягнення неповнолітнього у заняття проституцією, слід пам'ятати, що більшість інформації, яка може мати значення для розслідування, може зберігатися не лише у стаціонарних або портативних комп'ютерах, але й планшетах та мобільних телефонах, як злочинців, так і потерпілих та свідків.

При проведенні експертизи мобільного телефону експерт шляхом використання спеціалізованого програмно-апаратного забезпечення може дослідити інформацію в пам'яті мобільного телефону про: останні набрані номери; одержані та пропущені дзвінки; надіслані, одержані та збережені повідомлення (SMS, MMS, месенджери, електронна пошта); телефонну книгу, нотатки тощо; звукові, графічні, відео й інші файли. У пам'яті SIM-карти може зберігатися телефонна книга, SMS та інша текстова інформація. При цьому, безумовно, одним із завдань комп'ютерно-технічної експертизи є дослідження знищеної інформації в пам'яті мобільного телефону, смартфона та SIM-карти. За межі компетенції експерта виходить питання походження інформації в пам'яті мобільного пристрою (внаслідок мобільного зв'язку, внаслідок відео-, звуко- або фотозйомки) [276, с. 336–337].

Основними питаннями, які можуть вирішуватися в ході проведення комп'ютерно-технічної експертизи є наступні:

Чи міститься на даному носії інформація стосовно (зазначити, яка інформація цікавить – наприклад, контактних даних осіб, яких було втягнуто у заняття проституцією, осіб, які надають сексуальні послуги за винагороду, осіб, які ними користуються, фото-, відеозображень рекламного характеру щодо високооплачуваної роботи тощо) і в якому вигляді?

Чи містить наданий на дослідження носій інформацію про певні (зазначити, які саме – наприклад, реєстрація у соціальній мережі, вхід на сайт) дії користувача?

Чи піддавався досліджуваній накопичувач певним процедурам з метою знищення інформації?

Чи могла бути створена зазначена інформація на цьому носію чи вона перенесена з іншого носія?

Яким чином інформація (зазначити, яка саме) перенесена до досліджуваного комп'ютера (носія)?

Яка технологія та хронологія створення електронного документа (зазначити електронний документ та певний зміст)? [179]

Чи містяться на накопичувачі наданого носія файли, що містять ключові критерії (приблизний перелік)?

Чи наявна в інтернет-браузерах об'єкта дослідження історія відвідування Інтернет ресурсів, якщо так, то яка та за який період?

Чи містяться на накопичувачі наданого системного блоку персонального комп'ютера облікові дані користувача для доступу до Інтернет-ресурсу (зазначити якого, наприклад: «vk.com» або «ukr.net»)?

Який зміст журналів мобільного телефону: журнал дзвінків, журнал повідомлень, журнал телефонної книги?

Чи присутня на носії інформації об'єкту дослідження історія обміну повідомленнями програми «Viber» («Line», «Telegram»...)? [87]

Портретна експертиза. Портретна експертиза – це вид криміналістичної експертизи, предметом якої є розпізнання (діагностика) та встановлення тотожності особи за портретними зображеннями [118, с. 57]. Загалом, портретні експертні дослідження з метою ототожнення особи за ознаками зовнішності є одним із найскладніших видів судово-експертних досліджень.

Об'єктами портретних експертних досліджень є фотознімки та їх репродукції, на яких зафіксовано портрети ототожнюваної особи. При цьому портретна експертиза встановлює, одна чи різні особи зображені на двох і більше фотознімках, чи не зображена на фотопортретному знімку певна людина тощо. У випадках, коли фіксація зовнішнього вигляду особи здійснювалася за допомогою цифрової фотографічної та відеотехніки, на дослідження, як правило, надають «тверді копії». Тверда копія – це копія електронного зображення, що роздрукована за допомогою друкарського пристрою (принтера) на твердому носії, наприклад, на папері. Інколи таку інформацію можна надавати у прихованому від безпосереднього сприйняття цифровому вигляді на магнітному чи подібному до нього носії – жорсткому диску, CD-R, DVD-R-диску, Flash-носії та ін. [53, с. 17].

В ході розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією досить часто виникає необхідність призначення та проведення портретної експертизи з метою встановлення тотожності особи, зображеної на фотознімках або відеозаписах. Варто відмітити, що на сьогодні найбільш поширеними об'єктами портретної експертизи є відеозаписи, отримані з різноманітних камер відеоспостереження. Це можуть бути відеозаписи з торгових центрів, кафе, нічних клубів, автостоянок, на яких зафіксовані зустрічі осіб, які втягують неповнолітніх у заняття проституцією, з потерпілими або ж з особами, які бажають отримати сексуальні послуги.

Залежно від конкретного відеозаписуючого пристрою дані можуть бути зафіксовані за допомогою:

- камер зовнішнього і внутрішнього спостереження;
- відеореєстраторів (в тому числі автомобільних);
- камер мобільного телефону;
- відеокамер загальноміської системи відеоспостереження «Безпечне місто», яка охоплює місця масового скупчення людей, ключові перехрестя, ділянки вулиць, інші об'єкти інфраструктури міста.

Крім того, як ми зазначали раніше, під час розслідування даної категорії злочинів досить часто проводяться такі негласні слідчі (розшукові) дії, як відеоконтроль особи або відеоконтроль місця, в результаті яких отримується відеозапис із зображенням особи, яка вчиняє протиправні дії, і, відповідно, виникає необхідність ототожнення даної особи.

На жаль, як вірно зауважує О. Ш. Каганов, відеопортрети, виконані в ході проведення негласних слідчих (розшукових) дій або оперативно-розшукових заходів, здебільшого малопридатні для експертного ідентифікаційного дослідження за ознаками зовнішності, яке здійснюється з метою встановлення тотожності осіб, що обумовлюється невисокою якістю відеозображення або неповним відображенням ознак зовнішності у відеокадрі [89, с. 4].

Порівняльними матеріалами для ідентифікації особи за фотознімком можуть бути достовірні фотографії та відеозапис цієї особи (любительські, професійні, а також експериментальні). Доцільно, щоб серед порівняльних зразків були знімки, близькі до досліджуваного за часом зйомки і ракурсом зображення [179].

Портретну експертизу проводять у декілька стадій: попереднього дослідження, порівняльного та стадії оцінки виявлених ознак. Завершується вона складанням висновку експерта та оформленням фототаблиці, котра ілюструє висновки спеціаліста з портретних досліджень [53, с. 17].

Насамкінець зазначимо, що перелік окреслених нами судових експертиз, які призначаються і проводяться під час розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією, не є вичерпним і залежить від конкретної ситуації, яка складається в ході розслідування. Також є безсумнівним те, що можливості судових експертиз постійно зростають внаслідок появи нових об'єктів дослідження, а також за рахунок розробки нових методів проведення експертних досліджень, що доцільно враховувати під час розслідування даної категорії злочинів.

Висновки до розділу 3

Результативність проведення допиту неповнолітнього потерпілого внаслідок втягнення його у заняття проституцією обумовлюється неухильним дотриманням вимог законодавства та вмілим використанням слідчим тактичних прийомів проведення даної слідчої (розшукової) дії. В кожному випадку проведення допиту слідчий повинен оцінювати особистісну специфіку допитуваного, обставини злочину та обстановку допиту з метою обрання саме тих тактичних прийомів, які будуть не лише ефективними, але й не призведуть до настання недопустимих наслідків – приниження честі та гідності неповнолітнього потерпілого, здійснення на

нього психологічного тиску, а також виключать необхідність додаткового допиту.

Автор доводить, що найбільш ефективно допитувати неповнолітніх потерпілих у першій половині дня. Проведення допиту у вечірній час або вночі необхідно проводити у невідкладних випадках. Вибір місця проведення допиту неповнолітнього потерпілого внаслідок втягнення його у заняття проституцією полягає в обранні приміщення, у якому має відбуватися дана слідча (розшукова) дія, з тим, щоб допитуваний почував себе максимально комфортно та захищено і жоден із сторонніх факторів не перешкоджав наданню повних та правдивих показань, а також не призвів до погіршення його психологічного стану.

При вирішенні питання про обрання педагога або психолога, яких планується залучити як учасників допиту неповнолітнього потерпілого, слідчий повинен, враховувати особу неповнолітнього потерпілого, його психологічний стан, а також можливість залучення педагога, з яким у потерпілого склалися довірчі стосунки і в присутності якого він почуватиме себе вільно та не буде соромитися розповідати про вчинений відносно нього злочин (це може бути класний керівник, будь-який інший шкільний вчитель, керівник гуртка, який колись відвідував неповнолітній тощо). Якщо ж такого педагога немає, то слідчому краще залучити для проведення допиту кваліфікованого психолога, який не знайомий з потерпілим. Такий підхід дозволить уникати випадків викривлення своїх показань неповнолітнім, а також приховувати відомості, що мають важливе значення для органів досудового розслідування, з метою створення позитивного враження про себе або навпаки буде вести себе демонстративно зухвало й відмовиться від дачі показань.

Успішне виявлення та розслідування фактів втягнення неповнолітніх у заняття проституцією неможливо без проведення негласних слідчих (розшукових) дій, які сприяють отриманню відомостей, необхідних для виконання завдань кримінального провадження, оскільки зазначена

протиправна діяльність характеризується високим рівнем латентності та можливостями злочинців використовувати сучасні інформаційні технології як під час підготовки так і в процесі вчинення кримінального правопорушення. Особливістю досліджуваної категорії злочинів є те, що у межах одного кримінального провадження з метою документування злочинної діяльності зазвичай доцільно проводити комплекс негласних слідчих (розшукових) дій. Так, лише у 8,4 % кримінальних проваджень було проведено одну НСРД, водночас, як у 32,4 % кримінальних проваджень їх було проведено дві, а у 43,7 % – три і більше.

З метою виявлення фактів втягнення неповнолітніх у заняття проституцією, а також на початковому та наступному етапах розслідування даної категорії злочинів, необхідно проводити такі негласні слідчі (розшукові) дії, як: аудіо-, відеоконтроль особи (28,7 % вивчених кримінальних проваджень); зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (67,4 %); зняття інформації з електронних інформаційних систем (58,2 %); обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (21,3 %); установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (42,4 %); спостереження за особою, річчю або місцем (61,3 %); аудіо-, відеоконтроль місця (17,3 %); контроль за вчиненням злочину (14,1 %).

Найбільш поширеною формою використання спеціальних знань під час розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією є призначення та проведення судових експертиз, а тому дослідження особливостей їх призначення та проведення, окреслення питань, що можуть бути вирішені за їх допомогою, має суттєве теоретичне і практичне значення.

Особливо важливе значення має своєчасність призначення та проведення судово-медичної експертизи під час розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією, оскільки з плином часу докази можуть бути втрачені (знищення слідів сперми тощо), а отримані тілесні ушкодження можуть втратити свій первинний вигляд. Якісно проведена судово-

психологічна експертиза дозволяє не лише більш повно з'ясувати обставини втягнення неповнолітнього у заняття проституцією, причини, чому все ж таки дитина погодилася на заняття такою діяльністю, але й встановити глибину завданої їй психологічної шкоди, а також визначити шляхи подолання негативних наслідків. Враховуючи те, що пошук осіб з метою втягнення їх у заняття проституцією, досягнення з ними домовленостей про зустрічі, спілкування з ними, а також пошук осіб, які бажають отримати сексуальні послуги за винагороду, зазвичай відбувається у інтернет-середовищі за допомогою сторінок соціальних мереж, на різноманітних сайтах, через месенджери, що встановлені у мобільних телефонах, тощо, проведення комп'ютерно-технічної експертизи з метою пошуку та фіксації електронно-цифрових слідів злочинної діяльності, спрямованої на втягнення особи у заняття проституцією, має важливе значення. В ході розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією досить часто виникає необхідність призначення та проведення портретної експертизи з метою встановлення тотожності особи, зображеної на фотознімках або відеозаписах. Варто відмітити, що на сьогодні найбільш поширеними об'єктами портретної експертизи є відеозаписи, отримані з різноманітних камер відеоспостереження.

Перелік окреслених судових експертиз, які призначаються і проводяться під час розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією, не є вичерпним і залежить від конкретної ситуації, яка складається в ході розслідування. Також є безсумнівним те, що можливості судових експертиз постійно зростають внаслідок появи нових об'єктів дослідження, а також за рахунок розробки нових методів проведення експертних досліджень, що доцільно враховувати під час розслідування даної категорії злочинів.

ВИСНОВКИ

Узагальнюючи основні положення та результати проведеного дослідження проблем розслідування втягнення неповнолітніх в заняття проституцією, сформульовано висновки, пропозиції та рекомендації, що відповідають вимогам наукової новизни та мають теоретичне і практичне значення:

1. За результатами проведеного аналізу стану сучасних наукових досліджень, можна дійти висновку, що проблема боротьби з проституцією неповнолітніх розглядається у адміністративному, кримінально-правовому, кримінологічному та криміналістичному напрямках. Особливості розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією широко висвітлені у вітчизняній та зарубіжній криміналістиці, зокрема і на монографічному рівні, однак окремі аспекти вказаної проблематики залишаються недослідженими, а проблемні питання – невирішеними, що обумовлює необхідність здійснення подальших наукових розвідок у вказаному напрямі.

2. Спосіб як елемент криміналістичної характеристики втягнення неповнолітніх в заняття проституцією чи примушування їх до заняття проституцією – це система дій, спрямованих на підготовку, вчинення і приховання цього злочину з притаманними їй слідами вчиненого, детермінована умовами зовнішнього середовища та обрана злочинцем з урахуванням особи неповнолітнього потерпілого.

3. На етапах підготовки, вчинення та приховання втягнення неповнолітніх в заняття проституцією відбуваються відповідні зміни у навколишньому середовищі та залишаються матеріальні, ідеальні та електронно-цифрові сліди злочину (що виникають внаслідок користування ресурсами мережі Інтернет та внаслідок користування засобами мобільного зв'язку), утворення яких безпосередньо залежить від способу вчинення

злочину, а їх виявлення дозволяє отримати важливу доказову інформацію для досудового розслідування.

4. Типовим криміналістичним портретом особи злочинця, що втягує неповнолітніх у заняття проституцією, є наступний: це жінка у віці від 35 до 45 років, громадянка України, мешканка обласного центру або міста обласного значення, з середньою освітою, ніде непрацююча, розлучена, має на вихованні неповнолітню дитину, на обліку у лікаря-нарколога не перебуває, до кримінальної відповідальності раніше не притягувалася або ж відбуває покарання, не пов'язане з позбавленням волі, чи звільнена від відбування покарання з випробуванням.

Узагальненим типовим портретом особи неповнолітнього потерпілого, внаслідок втягнення його у заняття проституцією, є наступний: це дівчина, віком від 16 до 18 років, мешканка обласного центру чи міста обласного значення, яка має постійне місце проживання, виховується у неповній сім'ї, навчається у професійно-технічному закладі освіти та систематично вживає алкогольні напої. З особою, яка її втягнула в заняття проституцією, познайомилася випадково або ж через мережу Інтернет.

5. Виявлення фактів втягнення неповнолітніх у заняття проституцією повинно здійснюватися слідчим спільно з працівниками інших підрозділів правоохоронних органів за умови тісної взаємодії з державними органами та установами, зокрема службами у справах дітей, закладами соціального захисту дітей, центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, закладами освіти та охорони здоров'я. З метою отримання інформації про факти втягнення неповнолітніх в заняття проституцією або ж про готування до вчинення даного злочину, найбільш доцільно та ефективно виявляти осіб, які вчинили, вчиняють або готуються до вчинення даного злочину; осіб, яких втягнули або намагаються втягнути у заняття проституцією; осіб, яким відомі або можуть бути відомі обставини вчинення злочину; місця, де неповнолітніми особами надаються сексуальні послуги за винагороду. При цьому особливої уваги з боку правоохоронних органів потребують діти, які

перебувають у складних життєвих обставинах; учні навчальних закладів, які систематично допускають пропуски занять без поважних причин; неповнолітні, поведінка яких свідчить про різку зміну інтересів, кола спілкування, в яких з'явилися значні суми вільних готівкових коштів, а також ті, які обговорюють серед однолітків теми сексуального характеру, проблеми проституції або ж висвітлюють вказану тематику на своїх сторінках у соціальних мережах; неповнолітні, яких було притягнуто до відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого статтею 181-1 КУпАП «Заняття проституцією».

6. Важливе значення для розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією крім обставин, які відповідно до ст. 91 КПК України підлягають обов'язковому доказуванню у кожному кримінальному провадженні, мають також обставини, що характеризують особу неповнолітнього потерпілого, до яких належать повні і всебічні відомості про особу неповнолітнього, його ставлення до заняття проституцією, попередній досвід заняття проституцією, умови життя та виховання. Визначений і запропонований перелік обставин, які підлягають встановленню, має важливе значення у практичній діяльності слідчих під час розслідування злочинів досліджуваної категорії, оскільки знання про них сприятиме побудові обґрунтованих слідчих версій та ефективному плануванню розслідування.

7. На основі емпіричних даних виділено і систематизовано типові слідчі ситуації початкового та наступного етапів розслідування втягнення неповнолітніх в заняття проституцією. Доведено, що критеріями типізації слідчих ситуацій початкового етапу розслідування втягнення неповнолітніх в заняття проституцією є: обсяг та зміст наявної інформації про подію злочину та особу злочинця; етап вчинення злочину та дії потерпілої особи; кількість потерпілих осіб та їх вік. Слідчі ситуації наступного етапу розслідування слід класифікувати залежно від визнання підозрюваним факту втягнення неповнолітніх в заняття проституцією, наявності доказів та умов їх отримання та перевірки. З метою вирішення типових слідчих ситуацій, а

також виявлення та фіксування криміналістичної інформації, запропоновано для слідчого алгоритм дій, який передбачає проведення різноманітних слідчих та негласних слідчих (розшукових) дій в залежності від ситуації, яка може змінюватись.

8. Найбільш поширеною і, водночас, найбільш складною слідчою (розшуковою) дією під час розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією є допит неповнолітніх потерпілих. Основними проблемами, які виникають під час проведення вказаної слідчої (розшукової) дії є: складність встановлення психологічного контакту з допитуваним (31,6 % опитаних слідчих); надання потерпілими завідомо неправдивих показань (24,5 %); небажання надавати показання допитуваним, замовчування певних важливих фактів (16,6 %); перебування потерпілих в напруженому психологічному стані, який перешкоджає веденню допиту (15,2 %); необхідність подолання впливу злочинців на потерпілих, внаслідок якого останні відмовляються від наданих раніше показань або змінюють їх (12,1 %).

У кримінальних провадженнях про втягнення неповнолітніх у заняття проституцією питання, які повинен з'ясувати слідчий у неповнолітнього потерпілого, можуть бути об'єднані у такі групи: відомості щодо особи потерпілого; відомості про обставини (час, місце, спосіб) знайомства з особою, яка втягнула в проституцію; відомості щодо безпосередньої події злочину; відомості щодо обставин заняття проституцією неповнолітнім; відомості про інших осіб, які можуть бути потерпілими внаслідок втягнення їх у заняття проституцією.

9. Під час розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією доцільно проводити негласні слідчі (розшукові) дії з метою виявлення латентних фактів учинення злочинних дій, а також встановлення потенційних потерпілих щодо яких плануються заходи, спрямовані на втягнення їх у заняття проституцією; усіх співучасників злочинної діяльності, їх зв'язків, а також свідків злочинних дій; місця незаконного утримання та надання сексуальних послуг; засоби зв'язку осіб, які втягнули

неповнолітніх до заняття проституцією; особливості організації надання сексуальних послуг третім особам; транспортні засоби та водіїв, які перевозили неповнолітніх; акаунти соціальних мереж, поштові скриньки, за допомогою яких здійснювалася переписка злочинців з потерпілими; предметів і документів, що можуть бути доказами у кримінальному провадженні тощо.

Найбільш часто проводяться у процесі досудового розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією і забезпечують його ефективність такі негласні слідчі (розшукові) дії, як: аудіо-, відеоконтроль особи (28,7 % вивчених кримінальних проваджень); зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (67,4 %); зняття інформації з електронних інформаційних систем (58,2 %); обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (21,3 %); установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (42,4 %); спостереження за особою, річчю або місцем (61,3 %); аудіо-, відеоконтроль місця (17,3 %); контроль за вчиненням злочину (14,1 %).

10. Отримання інформації доказового або орієнтуючого характеру, яка дозволить визначити подальші напрями розслідування та допоможе прийняти процесуальні рішення під час розслідування фактів втягнення неповнолітніх у заняття проституцією нерідко є неможливим без застосування спеціальних знань, найбільш поширеною формою використання яких є призначення та проведення судових експертиз (у 77,2 % кримінальних проваджень (справ) щодо втягнення неповнолітніх у заняття проституцією призначалися та проводилися судові експертизи). Найбільш часто призначалися наступні судові експертизи: судово-медична експертиза – 43,2 %, з них: експертиза живих осіб – 41,4 %; експертиза речових доказів біологічного походження – 45,7 %; судово-психологічна експертиза потерпілого – 37,8 %; комп'ютерно-технічна – 29,6 %; судово-психіатрична експертиза підозрюваного – 26,5 %; портретна – 17,9 %; лінгвістична

експертиза усного мовлення – 8,6 %; мистецтвознавча – 6,8 %; експертиза зброї та слідів і обставин її використання – 1,9 %; товарознавча – 1,2 %.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абызова Е. Р. Криминологическое исследование личности женщин, совершающих преступления, и предупреждение их преступного поведения : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Москва, 2007. 22 с.
2. Аксенова-Сорохтей Ю. Н. Частное криминалистическое учение о профилактике преступлений несовершеннолетних : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Воронеж, 2011. 28 с.
3. Алексеев В. В., Бражников Д. А., Ярошенко С. А. Основы выявления, предупреждения и раскрытия преступлений экономической направленности в сфере пассажирских перевозок на железнодорожном транспорте : учебно-практическое пособие. Тюмень : Тюменский институт повышения квалификации сотрудников МВД России, 2012. 90 с.
4. Алихаджиева И. С. Квалифицирующие признаки вовлечения в занятие проституцией и организации занятия проституцией: теория и судебная практика. *Журнал российского права*. 2010. № 2. С. 62–70.
5. Антимонов А. С. Некоторые проблемы соблюдения прав несовершеннолетних свидетельниц и потерпевших женского пола при производстве допроса. *Вектор науки ТГУ. Сер. Юридические науки*. 2014. № 2 (17). С. 14–17.
6. Арсланбекова Р. А. Вовлечение в занятие проституцией и организация занятия проституцией (уголовно-правовые и криминологические проблемы) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Махачкала, 2004. 192 с.
7. Ахмедшин Р. Л. Криминалистическая характеристика личности преступника: природа и содержание. *Вестник Томского государственного университета*. 2004. Выпуск 283. С. 55–62.
8. Бандурка І. О. Кримінально-правова характеристика злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2010. 20 с.

9. Бандурка І. О. Кримінологічна характеристика особистості неповнолітнього злочинця. *Наше право*. 2014. № 6. С. 92–100.
10. Бандурка О. М. Оперативно-розшукова діяльність : підручник. Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2002. 336 с.
11. Барков І. В. Інститут проституції в містах Південної України в 1843-1914 рр. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Запорізь. нац. ун-т. Запоріжжя, 2018. 216 с.
12. Басиста І. В., Пришляк С. О. Особливості допиту неповнолітніх потерпілих від злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2008. № 2. С. 1–7.
13. Баулін О. Обставини, що підлягають встановленню під час досудового розслідування терористичного акту. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 4. С. 28–38.
14. Белкин Р. С. Криминалистика : проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. Москва : НОРМА-ИНФРА-М, 2001. 240 с.
15. Белкин Р. С. Курс криминалистики : Криминалистические средства, приемы и рекомендации : в 3-х томах. Москва : Юристъ, 1997. Т. 3. 480 с.
16. Белкин Р. С. Курс криминалистики : Общая теория криминалистики : в 3-х томах. Москва : Юристъ, 1997. Т. 1. 408 с.
17. Белкин Р. С. Курс криминалистики. 3-е издание, дополненное. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. 837 с.
18. Бишевец О. В. Використання спеціальних знань у доказуванні в кримінальних провадженнях. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2, С. 187–193.
19. Біленчук П. Д., Гель А. П., Семаков Г. С. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : МАУП, 2007. 512 с.

20. Блох И. История проституции. Москва : АСТ-Пресс, 1994. 544 с.
21. Броннер В. М., Елистратов А. И. Проституция в России. Проституция в России до 1917 года. Борьба с проституцией в РСФСР. Москва : Издательство Наркомздрава РСФСР, 1927. 108 с.
22. Брух Х. І. Способи вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 154 «Примушування до вступу в статевий зв'язок» КК України. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 1. С.251–256.
23. Бугера Н. Н. Соотношение понятий «вовлечение» и «склонение» в уголовном праве России. *Юридическая наука и правоохранительная практика*. 2014. № 3 (29). С. 35–40.
24. Бурданова В. С., Быков В. М. Виктимологические аспекты криминалистики : учеб.пособ. Ташкент : Изд-во Ташк. ВШ МВД СССР, 1981. 79 с.
25. Вакулик О. О. Кримінально-правова характеристика примушування давати показання : автореф. дис ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2011 . 19 с.
26. Вапнярчук В. Загальна характеристика предмета кримінально-процесуального доказування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3 (74). С. 238–248.
27. Вапнярчук В. В. Характеристика обставин предмету доказування, які підтверджують наявність головного факту. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*, 2013. Вип. 22. Частина II. Том 3. С. 93–97.
28. Варивода В. І. Адміністративно-правова протидія проституції : дис... канд. юрид. наук : 12.00.07. / Київський національний ун-т внутрішніх справ. Київ, 2005. 239 с.
29. Васильев А. Н. Следственная тактика. Москва : Юрид. лит., 1976. 200 с.
30. Васильев А. Н., Мурьюсин Г. Н., Якубович Н. А. Планирование расследование преступлений. Москва : Госюриздат, 1957. 199 с.

31. Введенская О. Ю. Особенности слепообразования при совершении преступлений посредством сети Интернет. *Юридическая наука и правоохранительная практика*. 2015. № 4 (34). С. 209–216.

32. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з додатками і доповненнями) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

33. Веліканов С. В. Класифікація слідчих ситуацій в криміналістичній методиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. юрид. акад. ім. Я. Мудрого. Харків, 2002. 19 с.

34. Весельський В. К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 1999. 16 с.

35. Веснина С. Н. Криміналістическая характеристика различных типов потерпевших и особенности тактики их допроса : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Саратов, 2002. 201 с.

36. Вехов В. Б. Криміналістическое учение о компьютерной информации и средствах ее обработки : автореф. дис. ... док. юрид. наук : 12.00.09. Волгоград, 2008. 36 с.

37. Вирок Орджонікідзевського районного суду м. Маріуполя Донецької області від 04.03.2014 у кримінальному провадженні № 1-кп/265/10/14. Єдиний державний реєстр судових рішень : веб-сайт. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/37570063> (дата звернення: 10.02.2017).

38. Вирок Артемівського районного суду м. Луганська від 07.06.2013 у кримінальному провадженні № 1-кп-434-138-2013. Єдиний державний реєстр судових рішень : веб-сайт. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/31822104> (дата звернення: 18.06.2017).

39. Вирок Калуського міськрайонного суду Івано-Франківської області від 14.05.2015 у кримінальному провадженні № 345/1062/15-к. Єдиний державний реєстр судових рішень : веб-сайт. URL:

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/44139073><http://reyestr.court.gov.ua/Review/37570063>
(дата звернення: 15.02.2017).

40. Вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 17.10.2014 у кримінальному провадженні №1-кп/161/680/14 Єдиний державний реєстр судових рішень : веб-сайт. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/40956360> (дата звернення: 30.01.2018).

41. Вирок Оболонського районного суду м. Києва від 30.10.2017 по кримінальному провадженню № 1-кп/756/885/17 Єдиний державний реєстр судових рішень : веб-сайт. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/69895147> (дата звернення: 14.06.2017).

42. Вирок Придніпровського районного суду м. Черкаси від 16.02.2012 у кримінальній справі №1-494/11 Єдиний державний реєстр судових рішень : веб-сайт. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/24152600> (дата звернення: 25.12.2016).

43. Вирок Сєверодонецького міського суду Луганської області від 16.10.2013 в кримінальному провадженні №1-кп/428/204/2013 Єдиний державний реєстр судових рішень : веб-сайт. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/35570916> (дата звернення: 23.06.2017).

44. Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 22.12.2010 по кримінальному провадженню № 1/248/10 Єдиний державний реєстр судових рішень : веб-сайт. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/49073335> (дата звернення: 11.07.2017).

45. Вирок Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 26.06.2012у кримінальному провадженні №2218/11646/2012 Єдиний державний реєстр судових рішень : веб-сайт. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/27490790> (дата звернення: 17.08.2017).

46. Висоцька В. В. Обман як спосіб вчинення злочину. *Правова держава*. 2012. № 14. С. 78–81.

47. Возгрин И. А. Введение в криминалистику. История, основы теории, библиография. Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2003. 475 с.

48. Волчецкая Т. С. Криминалистическая ситуалогия : монографія. Калининград : Калинингр. ун-т., 1997. 248 с.
49. Гавло В. К., Яцечко О. В. Криминалистическая методика предварительного расследования и судебного разбирательства вовлечения несовершеннолетнего в совершение преступления (ст. 150 УК РФ) : монографія. Москва : Юрлитинформ, 2011. 200 с.
50. Гель А. П. Криміналістичний аспект дослідження особи засудженого до позбавлення волі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2002. 19 с.
51. Герасименко О. А., Савкіна Т. В. Судово-психологічна експертиза стосовно неповнолітніх за кримінальними справами. *Право і безпека*. 2017. № 4 (67). С. 76–82.
52. Глазирин Ф. В. Изучение личности обвиняемого и тактика следственных действий. Свердловск, 1973. 156 с.
53. Гора І. В., Колесник В. А. Сучасні криміналістичні дослідження допомагають встановленню істини не лише в судочинстві. *Адвокат*. 2009. № 8 (107). С. 16–21.
54. Городилов А. А., Куликов А. В., Таранин Б. А. Документирование взяточничества и коммерческого подкупа : учебно-методическое пособие. Изд. 2-е, доп. и перераб. Калининград : Калининградский юридический институт МВД России, 2007. 144 с.
55. Горьковая И. А. Основы судебно-психологической экспертизы : учебное пособие. Санкт-Петербург, 2003. – 128 с.
56. Горяинов К. К., Овчинский В. С., Вагин О. А. Теория оперативно-розыскной деятельности : учебник. Москва : ИНФРА-М, 2018. 762 с.
57. Грабазій І. А., Козленко О. О. Особливості виявлення оперативними підрозділами ОВС злочинів, пов'язаних з обігом порнографічних предметів в мережі Інтернет. *Митна справа*. 2015. № 2 (98). ч. 2, книга 1. С. 130–134.

58. Гресь Ю. О. Формування технологічного підходу у криміналістичній тактиці : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2017. 267 с.
59. Грібов М. Л. Види візуального спостереження у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 4. С. 11–16.
60. Грібов М. Л. Правове регулювання візуального спостереження. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2012. № 1 (27). С. 13–23.
61. Гумін О. М., Зубач І. М. Поняття латентної злочинності та напрями її профілактики. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2015. № 824. С. 424–429.
62. Далекорей А. М. Мотив умисного злочину: поняття та його кримінально-правова характеристика. *Молодий вчений*. 2014. № 7 (10). С. 142–146.
63. Даніель А. В. Використання можливостей електронних засобів масової інформації у розслідуванні кримінальних правопорушень : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2017. 220 с.
64. Даньшин М. В. Класифікація способів приховування злочинів у криміналістиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2000. 17 с.
65. Дворкин А. И., Смирнов Г. К. Криминалистическая характеристика торговли людьми. *Бизнес в законе*. 2007. № 1. С. 50–62.
66. Дегтярьова І. В. Кримінологічна характеристика особи злочинця, що використовує малолітню дитину для заняття жебрацтвом. *Теорія і практика правознавства*. 2011. № 1. С. 16–26.
67. Декларація прав дитини, прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 лист. 1959 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384 (дата звернення: 15.08.2018).
68. Дементьев В. В. Научные и практические проблемы расследования инсценировки как способа сокрытия преступления : автореф.

дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.09 / Сарат. гос. акад. права. Москва, 2005. 26 с.

69. Дикунов А. И. Криминалистический анализ следовой картины расследуемого события с признаками преступления : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Москва, 2006. 22 с.

70. Долгова А. И. Социально-психологические аспекты преступности несовершеннолетних. Москва : Юридическая литература, 1981. 153 с.

71. Драпкин Л. Я. Ситуационный подход в криминалистике и проблема периодизации процесса расследования преступлений. *Проблемы оптимизации первоначального этапа расследования преступлений*. Свердловск, 1988. С. 8–11.

72. Ермолович В. Ф. Криминалистическая характеристика преступлений. Минск : Амалфея, 2001. 304с.

73. Ємець О. М. Пошук фактичних даних про втягнення особи в заняття проституцією. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 260–269.

74. Єськов С. В. Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж як різновид втручання у приватне спілкування: системно-структурний аналіз. *Вчені записки Таврійськ. нац. ун-ту ім.В. І. Вернадського. Серія Юридичні науки*. 2013. № 1, т. 26 (65). С. 199–204.

75. Журавель В. А. Ситуационность тактических приемов при допроси потерпевшего. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Киев : Вища шк., 1985. С. 18–24.

76. Загамула В. В. Тактика негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування втягнення неповнолітніх у зайняття проституцією. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Випуск 34. Ч. 2. Т. 2. С. 184–189.

77. Загамула В.В. Виявлення фактів втягнення неповнолітніх у заняття проституцією. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Випуск 1. Том 3. С. 111–114.

78. Загамула В.В. Особливості допиту потерпілого під час розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Випуск 1(16), Том 2. С. 217–221.

79. Загамула В. В. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією. *Становлення та розвиток наукових досліджень*: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої Дню науки України (м. Київ, 19–20 трав 2017 р.). Київ: Громадська організація «Фундація науковців та освітян», 2017. С. 29–31.

80. Зайцев О. В. Обмежена осудність у кримінальному праві України : автореф. дис. канд.юрид. наук : 12.00.08 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2006. 20 с.

81. Затенацкий Д. В. Идеальные следы в криминалистике. *Проблеми законності*. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2006. Вип. 78. С. 177–178.

82. Иванова В. В. Преступное насилие : учебное пособие для вузов. Москва : ЮИ МВД РФ, Книжный мир, 2002. 83 с.

83. Іванцова О. В. Криміналістична характеристика та особливості розслідування злочинів у галузі цукрового виробництва : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2018. 251 с.

84. Інструкція з організації роботи підрозділів кримінальної міліції у справах дітей : затв. наказом МВС України від 19 груд. 2012 р. № 1176. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0121-13> (дата звернення: 10.12.2018).

85. Інструкція з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : затв. наказом МВС України від 19 груд. 2017 р. № 1044. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18> (дата звернення: 10.12.2018).

86. Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : спільний наказом ГП України, МВС України, СБ України, Адміністрації ДПС України, М-ва фінансів України, М-ва юстиції України

№ 114/1042/516/1199/936/1687/5 від 16 лист. 2012 р. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12> (дата звернення 02.02.2019).

87. Інформаційний лист щодо особливостей призначення та проведення судових експертиз за експертною спеціальністю 10.9 «Дослідження комп'ютерної техніки та програмних продуктів» / Експертна служба МВС України Дніпропетровський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр. Дніпро, 2018. 23 с.

88. Іскендеров Е. Ф. Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж як засіб отримання доказів оперативними підрозділами. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 4. С. 33–39.

89. Каганов А. Ш. Возможности и основы методики криминалистической экспертизы видео- и звукозаписей. *Адвокат*, 2006. № 6. С.2–6.

90. Казміренко В. О. Насильство як спосіб вчинення корисливо-насильницьких злочинів. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 1 С. 250–253. URL: www.pap.in.ua/1_2015/74.pdf (дата звернення: 12.01.2017).

91. Калімбет І. Л. Розслідування групових корисливо-насильницьких злочинів неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / МОН України. Міжнар. гуманіт. ун-т. Одеса, 2017. 20с.

92. Калімбет І. Л. Розслідування групових корисливо-насильницьких злочинів неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2017. 211 с.

93. Калюга К. В. Теорія та практика встановлення та ототожнення особи злочинця засобами криміналістики : автореф. дис.. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Запоріжжя, 2017. 36 с.

94. Каневский Л. Л. Организация расследования и тактика следственных действий по делам несовершеннолетних : учебн. пособ. Уфа : Темплан, 1978. 88 с.

95. Капітанчук Л. Ю. Спосіб вчинення злочину та його особливості при незаконному переправленні осіб через державний кордон України.

Форум права. 2008. № 2. С. 210–219. URL: <http://www.nbuuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-2/08kljdku.pdf> (дата звернення: 15.01.2017).

96. Карпов Н. С. Криміналістична характеристика торгівлі людьми. *Університетські наукові записки*. 2005. № 3 (15). С. 268–273.

97. Кваша О. О. Щодо доцільності використання поняття «колектив» під час кримінологічного дослідження співучасті у злочині. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення* : тези доповідей наук.-теор.конф., 20 бер. 2014 р. м. Київ : Національна акад. внутр. справ, 2014. С. 31–37.

98. Керівні принципи Комітету Міністрів Ради Європи щодо судочинства, дружнього дитині URL: http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/economiccrime/trafficking/projects/tres/Guidelines_cChild_Friendly_Justice_Ukr.pdf (дата звернення: 17.08.2017).

99. Керівні принципи ООН з питань правосуддя у справах, пов'язаних із участю дітей-жертв та свідків злочинів : Резолюція 2005/20 Економічної і соціальної ради ООН у 2005 р. URL: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1014.4020.0> (дата звернення: 16.06.2017).

100. Ким Е. В., Ри П. Г. Личность преступника: криминологический анализ. Ученые заметки ТОГУ. 2013 № 4, т. 4, С. 402–407.

101. Коврижных Б. Н. Деятельность органов прокуратуры по делам о нераскрытых убийствах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харьков, 1969. 22 с.

102. Когутич І. І. Проект КПК України: негласні слідчі (розшукові) дії. *Митна справа*. 2011. № 6. С. 305–312.

103. Козак В. А. Уразливий стан особи за кримінальним правом України: зміст та співвідношення з іншими суміжними поняттями. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Право*. 2013. Вип. 20. С. 73–80.

104. Козицька О. Г. Використання можливостей соціальних мереж у розслідуванні кримінальних правопорушень. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 2 (2). С. 109–113.

105. Козицька О. Г. Особа потерпілого як елемент криміналістичної характеристики злочинів, вчинених відносно дітей. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 11. С. 202–206.

106. Козицька О. Г. Розслідування викрадень мобільних телефонів : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Київ, 2015. 258 с.

107. Колдин В. Я. К вопросу о методологической функции ситуационного подхода. *Ситуационный подход в юридической науке и правоприменительной деятельности*: материалы Междунар. научно-практ. конф. «Актуальные проблемы использования ситуационного подхода в юридической науке и правоприменительной деятельности», посвященной 10-летию научной школы криминалистической ситуалогии. Калининград : Изд-во БФУ им. И. Канта, 2012. С. 43–50.

108. Колесниченко А. Н. Научные и правовые основы методики расследования отдельных видов преступлений: дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. – Харьков, 1967. 666 с.

109. Комп'ютерно-технічна експертиза. *Незалежний інститут судових експертиз* : веб-сайт. URL: <https://nise.com.ua/it-ekspertyza> (дата звернення: 13.02.2019).

110. Конвенція про права дитини від 20 лист. 1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення 18.09.2017).

111. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 25 жовт. 2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927 (дата звернення 21.11.2017).

112. Кондрашова Т. В. Уголовная ответственность за понуждение к действиям сексуального характера. *Юридический мир*. 1999. № 3. С. 9–15.

113. Коновалова В. О. Вбивство: мистецтво розслідування : монографія. Харків: Факт, 2001. 311 с.

114. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254>. (дата звернення 14.07.2017).

115. Контррозвідувальний словник : веб-сайт. URL: http://tipolog.atspace.com/cout_dic/counterintell_dictionary_n.htm (дата звернення: 27.02.2019).

116. Косарев С. Ю. К вопросу о сущности криминалистической характеристики преступлений. *Вестник криминалистики*. 2008. № 4 (28). С. 36–42.

117. Красуля С. Н. Административно-правовые вопросы борьбы с проституцией : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Акад. МВД СССР. Москва, 1991. 23 с.

118. Криминалистика : краткая энциклопедия / авт.-сост. Р. С. Белкин. Москва : Большая Российская энциклопедия, 1993. 111 с.

119. Криминалистика : учебник. Изд. 2-е , перераб. и доп. / отв. ред. Н. П. Яблоков. Москва : Юристъ, 2004. 718 с.

120. Криминалистика : учебник. Изд. 3-е , перераб. и доп. / отв. ред. Н. П. Яблоков. Москва : Юристъ, 2005. 781 с.

121. Криміналістика : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти. Вид. 3-є випр. і доп. / за ред. В. Ю. Шепітька. Київ : Дім —Ін Юре, 2004. 736 с.

122. Криміналістика : підручник. / В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Іщенко, О. О. Алексєєв та ін. Київ : Центр учбової літератури, 2015. 544 с.

123. Криміналістика : підручник. Вид. 2-ге випр. і доп. / за ред. П. Д. Біленчук. Київ : Атіка, 2001. 544 с.

124. Криміналістика : підручник. Вид. 4-е перероб. і доп. / за ред. проф. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2008. 464 с.

125. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів : навч. посіб. / Бахін В. П. та ін. ; за ред. О. М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2010. 524 с.

126. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III URL :<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page12> (дата звернення: 15.04.2019).

127. Кримінальний процес : підручник / Грошевий Ю. М. та ін.. ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків : Право, 2013. 824 с.

128. Кримінальний процес України в питаннях і відповідях : навч. посіб. Вид. 3-тє вид. доповн. і переробл. / Удалова Л. Д., Рожнова В. В., Савицький Д. О., Хабло О. Ю.; НАВС. К. : Вид. дім «Видавець», 2012. 275 с.

129. Кримінальний процес України в питаннях і відповідях : навч. посіб. Вид. 4-те вид. доповн. і переробл. / Удалова Л. Д., Рожнова В. В., Савицький Д. О., Хабло О. Ю.; НАВС. К. : Вид. дім «Видавець», 2016. 354 с.

130. Кримінальний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар : у 2 т. / Бандурка О. М. та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Т. 1. Харків : Право, 2012. 768 с.

131. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI URL :<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 15.04.2019).

132. Крылов И. В. Совершение преступлений в условиях неочевидности. *Бизнес в законе*. 2010. № 5. С. 82–85.

133. Кудінов А. С. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування крадіжок нафти та нафтопродуктів із магістральних трубопроводів. *Часопис Академії адвокатури України*. 2012. № 15. С. 1–5.

134. Кудрявцев В. Н., Миньковский Г. М., Сахаров А. Б. Личность преступника. Москва : Юридическая литература, 1975. 178 с.

135. Кузнецов В. В., Семчук Н. О., Чабанюк В. Д. Кримінально-правова охорона моральності неповнолітніх: порівняльно-правове дослідження : монографія. - Київ : Кандиба Т. П., 2017. 276 с.
136. Кузнецова С. В. Кобцова Т. С. Тактика допроса несовершеннолетних. Москва : Экзамен, 2004. 96 с.
137. Кулик С. Г. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти моральності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 /; Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2016. 20 с.
138. Кунтій А. І. Тактика допиту неповнолітнього свідка під час розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 3. С. 386–393.
139. Куратченко М. В. Розслідування сутенерства та втягнення особи в заняття проституцією : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпропетровськ, 2017. 219 с.
140. Курилова Е. Н. Сексуальная эксплуатация несовершеннолетних, занимающихся проституцией: уголовно-правовые и криминологические аспекты : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Санкт-Петербург, 2017. 27 с.
141. Кухарьков Ю. В., Пучков Г. Ф., Доморацкая Т. Л., Тепляшина И. С. Медико-правовые аспекты сексуального насилия : учебно-методическое пособие. Минск, 2001 34 с.
142. Кучанська Л. С. Поняття та система злочинів проти моральності у кримінальному праві України : дис... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Одеський національний ун-т ім. І.І.Мечникова. Одеса, 2007. 212 с.
143. Кушпель Е. В. Проблемы и специфика расследования и предупреждения преступлений против семьи и несовершеннолетних : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Волгоград, 1998. 22 с.

144. Кушхов Р. Х. Потерпевший как элемент криминалистической характеристики преступления теория и практика общественного развития. *Теория и практика общественного развития*. 2015. № 8. С. 94–96.

145. Лазарєв В. О. Криміналістична характеристика та особливості розслідування втягнення неповнолітнього в заняття проституцією і сутенерства : дис... канд. юрид. наук : 12.00.09. Дніпро, 2019. 267 с.

146. Ландіна А. В. Кримінально-правова охорона моральності в Україні : дис... канд. юрид. наук : 12.00.08 / НАН України, Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. Київ, 2005. 227 с.

147. Ларин А. М. Работа следователя с доказательствами. Москва: Юрид. лит., 1966. 156 с.

148. Лебеденко В. И. Административно-правовые и организационные основы борьбы органов внутренних дел с проституцией: (по материалам Украинской ССР) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / МВД СССР. КВШ. Киев, 1991, 24 с.

149. Левченко К. Б., Євсюкова М. В. «Зелені кімнати»: нормативно-правове забезпечення функціонування. Київ : ТОВ «Агентство «Україна», 2012. 24 с.

150. Лисенко А. М., Вінчук В. В. Особливості виявлення осіб, причетних до підготовки або вчинення злочинів, пов'язаних з терористичною діяльністю. *Форум права*. 2015. № 2. С. 101–105. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_2_18.pdf (дата звернення: 16.08.2018).

151. Лисюк Ю. В. Аудіо-, відеоконтроль як різновид втручання в приватне спілкування під час здійснення негласних слідчих дій у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 6–1. т. 4. С. 77–80.

152. Ломброзо Ч., Ферреро Г. Женщина – преступница и проститутка. Чебоксары : Аван-И, 1994. 220 с.

153. Лужецька О. Р. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над

потерпілим. *Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право)*. 2013. № 4 (63). С. 196–201.

154. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Визначення та система негласних слідчих (розшукових) дій. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2014. № 1(9). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n1/14lydsrd.pdf> (дата звернення: 18.01.2019).

155. Луцик В. В. Зняття інформації з електронних інформаційних систем. URL: <http://www.pravoznaves.com.ua/period/article/37519/%> (дата звернення: 21.01.2019).

156. Лыткин Н. Н. Использование компьютерно-технических следов в расследовании преступлений против собственности : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Москва, 2007. 24 с.

157. Любчинський О. В. Особливості розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2018. 230 с.

158. Максимов А. М. Психологические исследования мужской гомосексуальной проституции. *Консультативная психология и психотерапия*. 2011. № 1. С. 137–155.

159. Мальована Т. І. Місце проведення допиту дитини, яка потерпіла від злочину у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 178–184.

160. Малярова В. О. Актуальні питання формування методики розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків. *Актуальні проблеми застосування нового кримінального процесуального законодавства України та тенденції розвитку криміналістики на сучасному етапі* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 5 жовт. 2012 р. Харків : ХНУВС, 2012. 668 с. (Препринт МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ, Кримінологічна асоціація України ; 2012). С. 426–431.

161. Малярова В. О. Теоретичні основи формування та реалізації методики розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків. 2014. 409 с.
162. Малярова В. О. Етапізація процесу розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків. *Право і Безпека*. 2013. № 3. С. 86–91.
163. Маныч Е. Г. Проституция: криминологические и уголовно-правовые аспекты противодействия : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ин-т междунар. права и экономики им. А. С. Грибоедова. Москва: 2006. 18 с.
164. Меденцев А. М. Розслідування злочинів, що вчиняються у сфері державних закупівель : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2015. 214 с.
165. Меживой О. В. Зняття інформації з мереж телекомунікацій у сучасному кримінальному провадженні. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 5. С. 148–159.
166. Методика расследования торговли людьми : учебное пособие / Хамдамов А. А. и др. Ташкент : Академия МВД Республики Узбекистан, 2015. 225 с.
167. Методика розслідування окремих видів злочинів, підслідних органам внутрішніх справ : навчальний посібник / Батюк О. В. та ін. ; за заг. ред. Є .В. Пряхіна. Львів : ЛьвДУВС, 2011. 324 с.
168. Методическое обеспечение воспитательной работы в общеобразовательных учреждениях в области предупреждения торговли людьми и насилия над детьми в киберпространстве (тренинговое пособие) / авторы-составители Е. Г. Нестерук., М. В. Пряхина. Минск, 2010. 79 с.
169. Милашев В. А. Проблемы тактики поиска, фиксации и изъятия следов при неправомерном доступе к компьютерной информации в сетях ЭВМ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Москва, 2004. 25 с.
170. Милованова М. М. Методика расследования сексуальных преступлений, совершаемых в отношении малолетних детей : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Москва, 2003. 24 с.

171. Митрохина З. И. Использование знаний психологии при производстве допроса : учебное пособие. Київ, 1990. 29 с.
172. Михеенко М. М. Доказывание в советском уголовном процессе. Киев : Вища школа, 1984. 132 с.
173. Мкртычян Б. А. Вовлечение несовершеннолетних в совершение преступлений и иных антиобщественных действий: уголовно-правовой и криминологический аспекты : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Челябинск, 2003. 32 с.
174. Мкртычян Б. А. Вовлечение несовершеннолетних в совершение преступлений и иных антиобщественных действий: уголовно-правовой и криминологический аспекты : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Челябинск, 2003. 210 с.
175. Москаленко Г. В. Поняття та особливості етапів розслідування злочинів. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009 Вип. 49. С. 376–380.
176. Мультимедійний навчальний посібник «Судова медицина» *Національна академія внутрішніх справ* : веб-сайт. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/sudova_medutsyna/nm/lec4.html (дата звернення: 15.02.2019).
177. Назаренко І. В. Використання результатів оперативно-розшукової діяльності як приводів і підстав для початку досудового розслідування злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів. *Форум права*. 2017. № 5. С. 265–270. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2017_5_42.pdf (дата звернення: 18.06.2018).
178. Назаренко К. Ю. Розслідування злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпропетровськ, 2016. 218 с.
179. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом

Міністерства юстиції України від 08 жовт. 1998 р. № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 21.01.2019).

180. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Вид. 9-е, переробл. та допов. Київ : Юридична думка, 2012. 1316 с.

181. Негласні слідчі (розшукові) дії та використання результатів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному провадженні : навчально-практичний посібник / С. С. Кудінов та ін. Харків : Оберіг, 2013. 344 с.

182. Небитов А. А. Кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки сутенерства або втягнення особи в заняття проституцією. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 1. С. 35–43.

183. Николайчук И. А. Соккрытие преступлений как форма противодействия расследованию : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Краснодар, 2000. 360 с.

184. Новик В. В. Способ совершения преступления. Уголовно-правовой и криминалистический аспекты. Санкт-Петербург, 2002. 92 с.

185. Нурмухаметова А. М. Уголовная ответственность за преступления, связанные с проституцией, и их предупреждение : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. Нижний Новгород, 2012. 35 с.

186. Обушенко О. М. Криміналістичне забезпечення проведення допиту неповнолітніх. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 395–400.

187. Ожегов С. И. Словарь русского языка / под ред. Н. Ю. Шведовой. Москва : Сов. энцикл., 1972. 994 с.

188. Озар В. Особа потерпілого від катування як елемент криміналістичної характеристики злочину. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2015. № 3. С. 148–150.

189. Осипьян А. В. Вовлечение несовершеннолетних в совершение преступлений или иных антиобщественных действий (уголовно-правовые и

криминологические аспекты) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Ростов-на-Дону, 2004. 27 с.

190. Паладійчук О. Ю. Значення судової експертизи у вирішенні завдань кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2015. Вип. 34. Т. 3. С. 87–89 .

191. Переверза О. Я. Помилки фіксації показань на досудовому слідстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2017. Вип. 42. с. 234–237.

192. Петрянина О. А. Проституция как сфера теневой экономики: уголовно-правовой анализ, квалификация, причины и предупреждение : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Нижний Новгород, 2013. 30 с.

193. Пилипенко І. В. Деякі питання застосування законодавства щодо участі неповнолітніх у кримінальному провадженні. *Публічне право*. 2013. № 3 (11). С. 110–118.

194. Питерцев С. К., Степанов А. А. Тактические приемы допроса : учеб. пос. Изд. 4-е, перераб. Санкт-Петербург, 2006. 56 с.

195. Плашовецький О. А. Кримінально-правова диференціація віку : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2017. 200 с.

196. Плотнікова А. В. Кримінальна відповідальність за організацію заняття проституцією : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. акад. прокуратури України. Київ, 2010. 20 с.

197. Поврезнюк Г. И. Теория и практика криминалистического установления личности : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09. Москва, 2005. 432 с.

198. Поліщук В. А. Роль комп'ютерно-технічної експертизи в розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень. *Актуальні задачі сучасних технологій* : матеріали VI Міжнародної науково-технічної конференції молодих учених та студентів, 16–17 лист. 2017 р. Тернопіль, 2017. С. 151–152.

199. Попов Н. А. Принуждение к даче показаний: квалификация и предупреждение : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Омск, 2001. 15 с.

200. Порубов Н. И. Информационная сущность допроса. *Вестник Полоцкого государственного университета*. 2009. № 4. С. 153–156.

201. Порядок ведення обліку дітей шкільного віку та учнів : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 13 вер. 2017 р. № 684 URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/684-2017-п> (дата звернення: 10.07.2018).

202. Порядок ведення службами у справах дітей обліку дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах : затв. наказом М-ва соціальної політики України від 20 січ. 2014 р. № 27 URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0216-14> (дата звернення: 12.07.2018).

203. Порядок розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або загрози його вчинення : затв. наказом М-ва соціальної політики України, М-ва внутрішніх справ України, М-ва освіти і науки України, М-ва охорони здоров'я України від 19 серп. 2014 р. № 564/836/945/577 URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1105-14> (дата звернення: 18.06.2018).

204. Правила проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної цитології бюро судово-медичної експертизи : затв. наказом М-ва охорони здоров'я України від 17 січня 1995 р. № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0251-95> (дата звернення: 15.02.2019).

205. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень затв. наказом М-ва охорони здоров'я України від 17 січня 1995 р. № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95> (дата звернення: 14.02.2019).

206. Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані : монографія / за ред. проф. О. В. Козаченка, проф. Є. Л. Стрельцова. Миколаїв : Іліон, 2016. 768 с.

207. Приговор Артемовского районного суда г. Луганска от 12.02.2013 по уголовному производству № 1/434/60/13. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : веб-сайт. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/29283149> (дата звернення: 17.07.2017).

208. Приговор Артемовского районного суда г. Луганска от 28.03.2014 по уголовному производству № № 1/434/1141/14-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : веб-сайт. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/37967768> (дата звернення: 25.02.2017).

209. Приговор Красноармейского горрайонного суда Донецкой области от 04.11.2014 в уголовном деле № 1/235/31/14. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : веб-сайт. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/41253111> (дата звернення: 05.03.2017).

210. Приговор Ленинского районного суда г. Севастополя от 08.04.2013 в уголовном деле № 2703/8887/2012. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : веб-сайт. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/31123424> (дата звернення: 24.01.2018).

211. Приговор Суворовского районного суда г. Херсона от 21.01.2013 в уголовном деле №2120/1369/12. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : веб-сайт. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/28932174> (дата звернення: 01.03.2018).

212. Приговор Торезского городского суда Донецкой области от 13.06.2013 в уголовном производстве № 1/247/98/13. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : веб-сайт. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/31795594> (дата звернення: 01.05.2018).

213. Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний

статус : Закон України від 20 лист. 2012 р. № 5492-VI
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5492-17> (дата звернення: 07.07.2018).

214. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за 2014–2018 рр. *Генеральна прокуратура України* : веб-сайт. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html> (дата звернення 02.02.2019).

215. Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітнього у злочинну чи іншу антигромадську діяльність : постанова Пленуму Верховного Суду від 27 лют. 2004 р. № 2. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-04> (дата звернення: 14.11.2017).

216. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду : Закон України від 1 груд. 1994 р. № 266/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-vp/conv> (дата звернення: 21.10.2018).

217. Про практику застосування судами законодавства у справах про злочини неповнолітніх : постанова Пленуму Верховного Суду від 16 квіт. 2004 р. № 5. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04> (дата звернення: 11.09.2017).

218. Про судову експертизу : Закон України від 25 лют. 1994 р. № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (дата звернення: 11.02.2019).

219. Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи : постанова Пленуму Верховного Суду від 30 трав. 2008 р. № 5. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-08> (дата звернення: 03.10.2017).

220. Проституция в Эстонии: положение вовлеченных в проституцию женщин : материалы социологического исследования / составители Iris Pettai, Helve Kase, Ivi Proos. Перевод Jelena Tamberg. Таллин, 2006. 43 с.

221. Протидія злочинам, пов'язаним із сутенерством або втягненням особи в заняття проституцією : монографія / Ю. О. Єрмаков та ін. Київ : НАВС, 2015. 147 с.

222. Процюк О. М. Кримінальна процесуальна регламентація й тактика допиту неповнолітнього підозрюваного : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Київ, 2017. 243 с.

223. Психологическая реабилитация детей, которые подверглись коммерческой сексуальной эксплуатации : самоучитель для специалистов, публикация ЕСПАТ International. Украина, Киев : ВОО «Женский консорциум Украины», 2001. 66 с.

224. Пчеліна О. Етапізація процесу розслідування злочинів у сфері службової діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 3. С. 167–170.

225. Пясковський В. В. Методика розслідування торгівлі людьми : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2004. 225 с.

226. Резнікова О. І. Віктимологічне пізнання особи у криміналістиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2015. 20 с.

227. Родіонова Т. В. Відповідальність за злочини, вчинені у стані сп'яніння. *Правова держава*. 2005. № 8. С. 187–192.

228. Розслідування злочинів, учинених з використанням шкідливих програмних чи технічних засобів : метод. рек. / [О. Ф. Вакуленко, О. М. Стрільців, О. С. Тарасенко та ін.]. Київ, 2016. 55 с.

229. Романенко В. В. Социальная динамика групп женщин, вовлеченных в проституцию (на примере Санкт-Петербурга) : автореф. дис. ... канд. социол. наук : 22.00.04. Санкт-Петербург, 2014. 25 с.

230. Руководство для следователей : практ. пособ. / под общ. ред. В. В. Мозякова. Москва : Экзамен, 2005. 912 с.

231. Русакова М. М. «Выход» из проституции: изменение индивидуальной реальности. *Теория и практика общественного развития*. 2012. № 12. С. 99–101.

232. Рябова М. Г. Смыслообразование в структуре саморегуляции личности с психологической зависимостью в юношеском возрасте : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.13 / Тамбовский гос. ун-т. Тамбов, 2008. 256 с.

233. Савин В. Ю. Уголовно-правовые проблемы ответственности за организацию занятия проституцией в теории, законодательстве и правоприменительной практике : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Саратов, 2011. 244 с.

234. Сажаев А. М. Тактика допроса малолетних потерпевших по половым преступлениям. *Вестник НГУ. Серия Право*. 2014. Вып. 1. том 10. С. 94–98.

235. Салтевский М. В. О структуре криминалистической характеристики хулиганства и типичных следственных ситуациях. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Киев : Вища шк., 1982. Вып. 25. С. 13–20.

236. Самбор М. А. Негласні слідчі (розшукові) дії, пов'язані із зняттям інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та встановленням місцезнаходження радіоелектронного засобу: підстави для проведення та умови гарантування прав і свобод людини та громадянина як споживача послуг рухомого (мобільного) зв'язку. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Сер. Юридичні науки*. 2013. № 1 (4). С. 74–81.

237. Самойленко О. А. Класифікація типових слідів вчинення викрадення майна з використанням комп'ютерних технологій. *Вісник Луганської академії внутрішніх справ*. 2005. Спец. вип. ч. 2. С. 134–143.

238. Самойленко О. А., Узкий О. О. Спостереження за особою, річчю або місцем із позицій криміналістичної тактики. *Порівняльно-аналітичне*

право. 2014. № 2. С. 324–326. URL: www.pap.in.ua/2_2014/90.pdf (дата звернення 04.02.2019).

239. Семчук Н. О. Кримінально-правовий захист моральності неповнолітніх: порівняльно-правове дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Акад. адвокатури України. Київ, 2015. 19 с.

240. Сервецький І. В., Сапун О. В. Нові функціональні завдання ОВС – попередження, виявлення, припинення злочинів. *Юридична наука*. 2013. № 10. С. 29–37.

241. Сергєєва Д. Б. Негласне співробітництво в кримінальному процесі. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 4. С. 47–54.

242. Сергєєва Д. Б., Ленко М. О. Організація й порядок проведення негласних слідчих (розшукових) дій на початковому етапі розслідування терористичних актів, вчинених з використанням саморобного вибухового пристрою. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 3. С. 128–135.

243. Сердюк А. В. Процесуальні аспекти проведення аудіо-, відеоконтролю особи як різновиду негласних слідчих (розшукових) дій. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 3(2). С. 125-128.

244. Синихин А. Э., В. Е. Степенко Криминологическая характеристика личности преступника: анализ в РФ. Электронное научное издание «Ученые заметки ТОГУ». 2013. т. 4. № 4. С. 2038–2042. URL: http://pnu.edu.ru/media/ejournal/articles-2014/TGU_4_361.pdf (дата звернення: 11.02.2017).

245. Ситковская О. Д., Конышева Л. П., Коченов М. М. Новые направления судебно-психологической экспертизы : справочное пособие. Москва : ООО Издательство «Юрлитинформ», 2000. 160 с.

246. Сіренко О. В. Мотив злочину в криміналістичній характеристиці крадіжок, грабежів та розбійних нападів, вчинених неповнолітніми. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер. Право*. 2014. Вип. 26. С. 264–267.

247. Скоткіна В. П. Вік людини. *Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 1998. Т. 1 : А–Г. 672 с.*

248. Скулиш Є. Д. Система негласних слідчих (розшукових) дій за кримінальним процесуальним кодексом України. *Науковий вісник Чернівецького університету. 2012. Вип. 618. Правознавство. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vnapu/2012_2/03Skuli.pdf (дата звернення: 01.02.2019).*

249. Смирнов Г. К., Варчук Т. В., Дубовая Л. С. Типологический поход при производстве по уголовным делам о торговле людьми : учебное пособие. Москва : Юнити-Дана, 2009. 143 с.

250. Смирнов Ю. П. Уголовная ответственность за сексуальную эксплуатацию других лиц в форме занятия ими проституцией : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Москва, 2010. 196 с.

251. Смирнов Ю. П. Уголовная ответственность за сексуальную эксплуатацию других лиц в форме занятия ими проституцией : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Москва, 2010. 26 с.

252. Снісаренко К. С. Кримінологічний аналіз і запобігання організації заняття проституцією : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2014. 18 с.

253. Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений / Лисиченко В. К и др. ; под ред. В. К. Лисиченка. Київ : Вища шк., 1988. 405 с.

254. Соловьев В. С. Предупреждение вовлечения несовершеннолетних в занятие проституцией (по материалам Центрального федерального округа) : дис. ... кандидата юридических наук : 12.00.08. Москва, 2013 221 с.

255. Сорока С. О. Обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні під час розслідування контрабанди наркотичних засобів. *Lviv Polytechnic National University Institutional Repository. С. 287–291. URL: <http://ena.lp.edu.ua>. (дата звернення: 06.09.2018).*

256. Стахівський С. М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування : монографія. Київ : Нац. академія внутр. справ України, 2005. 272 с.
257. Суворова Л. А. Идеальные следы в криминалистике. Москва : Юрлитинформ, 2006. 200 с.
258. Судова медицина : підручник / В. Д. Мішалов та ін. ; за заг. ред. В. Д. Мішалова. Київ, 2018. 575 с.
259. Сундуrow Ф. Р. Социально-психологические и правовые аспекты исправления и перевоспитания правонарушителей. Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1976. 142 с.
260. Таран О. В., Тимофєєва Н. В. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва : метод. рек. К., 2016. 55 с.
261. Татарин І. І. Поняття і види шкоди, заподіяної злочином. *Європейські перспективи*. 2012. № 3. ч. 3. С. 74–80.
262. Татарин І. І., Мосін М. С. Установлення місцезнаходження радіoeлектронного засобу. *Процесуальне та криміналістичне забезпечення досудового розслідування* : збірник тез науково-практичного семінару, 01 груд. 2017 р. Львів : ЛьвДУВС. – С. 106–110.
263. Татаров О. Ю. Інститут негласних слідчих (розшукових) дій: проблеми протидії злочинності. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2015. № 3. С. 25–32.
264. Тетюев С. В. Допрос несовершеннолетнего обвиняемого в стадии предварительного расследования : процессуальный аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Челябинск, 2006. 28 с.
265. Тіщенко В. В. Слідчі ситуації в методиці розслідування злочинів: поняття, класифікація, значення. *Актуальні проблеми держави і права*. 2004. Вип. 22. С. 961–965.
266. Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса : Фенікс, 2007. 260 с.

267. Ткач О. В. Слідова картина як джерело доказової інформації при розслідуванні порушень недоторканності приватного життя. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 4. С. 192–197.

268. Токмачева А. Ю. Организационно-правовые основы борьбы с проституцией в годы НЭПа (1921–1928 гг.) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Москва, 2006. 162 с.

269. Тростюк З. А. Проблеми тлумачення окремих кримінально-правових понять у коментарях до Кримінального кодексу України. *Життя і право*. 2004. № 5. С. 60–66.

270. Турко М. Я. Особливості проведення судово-медичної експертизи при розслідуванні зґвалтування. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з нагоди 85-річчя доктора юридичних наук, професора Н. І. Клименко, 27 лют. 2018 р. Київ – Маріуполь. 2018. С. 356–357.

271. Тутецька Н. В. Судова експертиза як засіб доказування у кримінальному судочинстві *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з нагоди 85-річчя доктора юридичних наук, професора Н. І. Клименко, 27 лют. 2018 р. Київ – Маріуполь. 2018. С. 357–359.

272. Удалова Л. Д. Теоретичні засади отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 / Київський національний ун-т внутрішніх справ. Київ. 2006. 29 с.

273. Федик Е. Н. Ответственность за действия, связанные с проституцией: уголовно-правовой и криминологический аспекты : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Екатеринбург, 2003 182 с.

274. Филонов Л. Б. Психология следственной деятельности. Москва : Акад. МВД СССР, 1983. 80 с.

275. Хавеман Р., Війерс М. Огляд законодавства про боротьбу з торгівлею людьми в Україні. Київ, 2001. 95 с.

276. Харабуга Ю. С. Комп'ютерно-технічне дослідження мобільних телефонів, смартфонів та SIM-карт. *Криміналістика и судебная экспертиза*. 2014. Вып. 59. С. 335–342.
277. Хижняк Є. С. Типові слідчі ситуації при розслідуванні статевих злочинів. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2012. № 4. С. 197–199.
278. Цветков П. П. Исследование личности обвиняемого. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1973. 149 с.
279. Цветкова Е. В. Доказывание в досудебном производстве по уголовным делам в отношении несовершеннолетних : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Владимир, 2014. 182 с.
280. Центров Е. Е. Основы криминалистического учения о потерпевшем : дис. ... докт. юрид. наук в форме научного доклада, выполняющего также функции автореферата : 12.00.09 / Московский ордена Ленина, ордена Октябрьской революции и ордена Трудового красного знамени государственный университет имени М. В. Ломоносова. Москва, 1993. 56 с.
281. Цимбал Ю. Ю. Особливості психологічного портрета особистості потерпілого у юридичному контексті. *Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство*. 2010. Випуск 533. С. 114–119.
282. Чаплинський К. О. Тактика використання спеціальних знань у системі тактичного забезпечення досудового розслідування. *Навчальний вісник ДДУВС*. 2011. Спец. випуск. № 57. С. 232–238.
283. Черкасов В. Н., Нехорошев А. Б. Кто живет в «киберпространстве»? *Управление защитой информации*. 2003. № 4. т. 7. С. 466–472.
284. Черней В. В. Адміністративно-правові питання боротьби з проституцією. *Науковий вісник НАВСУ*. Київ, 2003. Вип. 2. С. 152–156.
285. Черновський О. К. Психологічні особливості особистості потерпілого у кримінальному процесі. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2, С. 220–225.

286. Чернышева Е. Р. Криминологическая характеристика современной женской преступности и ее предупреждение : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Ростов-на-Дону, 2007. 27 с.

287. Чернявський С. С. Теоретичні та практичні основи методики розслідування фінансового шахрайства : дис. ... док. юрид. наук : 12.00.09 / НАВС. Київ, 2010. 610 с.

288. Чоловіча проституція в Україні: про що не говорять вголос. *Ua-reporter.com* від 15.03.2017. URL: <https://ua-reporter.com/uk/news/cholovicha-prostyuciya-v-ukrayini-pro-shcho-ne-govoryat-vgolos> (дата звернення: 18.06.2018).

289. Чухраєв Д. А. Щодо визначення дефініції негласних слідчих (розшукових) дій. *Науковий вісник ХДУ. Серія «Юридичні науки»*. 2014. Вип. 2. т. 4. С. 159–162.

290. Шаповалов О. О. Виявлення ознак злочинів у процесі досудового розслідування. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1 (13). С. 99–107.

291. Шевчук Т. А. Особа, яка займається сутенерством та втягненням в заняття проституцією: криминологічно значущі риси. *Форум права*. 2011. – № 1. С. 1123–1128. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11stakzr.pdf>. (дата звернення: 16.05.2017).

292. Шевчук Т. А. Сутенерство та втягнення особи в заняття проституцією: криминологічна характеристика та запобігання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2011. 16 с.

293. Шепитько В. Ю. Допрос несовершеннолетних: психология и тактика : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харьков, 1991. 24 с.

294. Шибанова Е. В. Выявление и расследование преступлений, связанных с проституцией : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Саратов, 2005. 206 с.

295. Шингарьов Д. О. Забезпечення прав та законних інтересів осіб під час проведення допиту на стадії досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2017. 223 с.

296. Шмонин А. В. Следственная ситуация: история, проблемы и пути их решения. *Вестник Уральского юридического института МВД России*. 2014. № 3. С. 12–17.

297. Шпаков А. Е. Проституция как объект криминологического исследования : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Ростов-на-Дону, 2003. 206 с.

298. Щербич Л. А. Обстоятельства, подлежащие установлению, как один из элементов криминалистической характеристики преступлений, посягающих на конституционные права и свободы человека и гражданина. *Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России*. 2007. № 2 (34). С. 92–95.

299. Эйсман А. А. Заключение эксперта (структура и научное обоснование). Москва : Юрид. лит., 1967. 152 с.

300. Юридична енциклопедія : в 6 т. – Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1998. – Т. 1. – 669 с. ; 1999. – Т. 2. – 741 с. ; 2001. – Т. 3. – 789 с. ; 2002. – Т. 4. – 717 с. ; 2003. – Т. 5. – 733 с. ; 2004. – Т. 6. – 765 с.

301. Янковой М. О. Тактичні засади допиту та розвідувального опитування : порівняльне дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. – Одеса, 2007. 18 с.

302. Яцечко О. В. Вопросы теории и практики предварительного расследования и судебного разбирательства преступлений о вовлечении несовершеннолетних в совершение преступления : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12 00 09. Барнаул, 2007. 23 с.

ДОДАТОК А

Зведені дані вивчення 135 кримінальних проваджень та 75 кримінальних справ у зв'язку з дослідженням проблем розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією (всього вивчено 210 к/с)

	Результат	
	кількість	%
1. Спосіб вчинення злочину:		
а) обман	32	15,2
б) шантаж	15	7,2
в) використання уразливого стану	72	34,1
г) застосування насильства	17	8,3
д) погроза застосування насильства	9	4,1
е) використанням службового становища, або матеріальної чи іншої залежності	26	12,4
є) переконання	39	18,7
2. Шляхи пошуку потенційних потерпілих при підготовці до вчинення злочину:		
а) цілеспрямований пошук;	114	54,3
б) висунення різноманітних пропозицій або створення відповідних умов та ситуацій, за яких дані особи, в тому числі і неповнолітні, самостійно звернулися до суб'єктів злочинної діяльності.	96	45,7
3. Спосіб приховання втягнення неповнолітніх у заняття проституцією або примушування їх до заняття проституцією:		
а) приховання факту злочинної діяльності, пов'язаної із втягненням неповнолітніх у заняття проституцією, шляхом її інсценування та маскування під легітимний вид діяльності;	99	47,2
б) приховання факту заняття проституцією конкретними неповнолітніми особами, а також замовчування фактів знайомства, іншого взаємозв'язку злочинця з потерпілими;	47	22,6
в) знищення матеріальних слідів з метою внесення змін в слідову картину злочину.	64	30,2
4. Електронно-цифрові сліди втягнення неповнолітніх в заняття проституцією:		
а) сліди, що виникають внаслідок користування	91	43,3

ресурсами мережі Інтернет (веб-сайтами, соціальними мережами);			
б) сліди, що виникають внаслідок користування засобами мобільного зв'язку.		119	56,7
5. Характеристика особи злочинця (вивчалоя 283 особи):			
5.1. Стать:			
а) чоловіки		131	46,3
б) жінки		152	53,7
5.2. Вік:			
а) від 18 до 25 років:		48	16,9
серед них:	чоловіки	17	6,0
	жінки	31	10,9
б) від 25 до 35 років:		80	28,3
серед них:	чоловіки	34	12,0
	жінки	46	16,3
в) від 35 до 45 років:		98	34,6
серед них:	чоловіки	48	16,9
	жінки	50	17,7
г) старше 45 років:		57	20,2
серед них:	чоловіки	32	11,3
	жінки	25	8,9
5.3. Громадянство:			
а) України		185	65,4
б) Російської Федерації		58	20,5
в) Білорусії		23	8,1
г) інше		17	6,0
5.4. Постійне місце проживання:			
а) обласні центри та міста обласного значення, м. Київ, м. Севастополь		164	57,9
б) районні центри та міста районного значення		72	25,4
в) селища міського типу та села		47	16,7
5.5. Освіта:			
а) незакінчена середня:		69	24,4
серед них:	чоловіки	26	9,2
	жінки	43	15,2
б) середня:		74	26,1
серед них:	чоловіки	30	10,6
	жінки	44	15,5
в) середньо-спеціальна:		82	29,0
серед них:	чоловіки	43	15,2
	жінки	39	13,8
г) вища:		58	20,5
серед них:		32	11,3

	жінки	26	9,2
5.6. Рід занять:			
а) не працює і не навчається:		108	38,2
серед них:	чоловіки	36	12,7
	жінки	72	25,5
б) низькокваліфікована робота:		88	31,1
серед них:	чоловіки	41	14,5
	жінки	47	16,6
в) висококваліфікована робота:		77	27,2
серед них:	чоловіки	50	17,7
	жінки	27	9,5
г) пенсіонер:		10	3,5
серед них:	чоловіки	4	1,4
	жінки	6	2,1
5.7. Сімейний стан:			
а) в шлюбі ніколи не перебували:		83	29,3
серед них:	чоловіки	34	12,0
	жінки	49	17,3
б) на даний час перебувають в шлюбі:		73	25,8
серед них:	чоловіки	52	18,4
	жінки	21	7,4
в) розлучені:		111	39,2
серед них:	чоловіки	40	14,1
	жінки	71	25,1
г) вдова / вдівець:		16	5,7
серед них:	чоловіки	5	1,8
	жінки	11	3,9
5.8. Наявність неповнолітніх дітей на вихованні:			
а) немає неповнолітніх дітей:		102	36,1
серед них:	у чоловіків	63	22,3
	жінок	39	13,8
б) одна дитина:		99	35,0
серед них:	у чоловіків	31	11,0
	жінок	68	24,0
в) дві і більше дитини:		82	28,9
серед них:	у чоловіків	37	13,0
	жінок	45	15,9
5.9. Перебування на обліку у лікаря-нарколога:			
а) не перебувають		158	55,8
б) перебувають з діагнозом «Наркоманія»		74	26,1
в) перебувають з діагнозом «Алкоголізм»		12	4,2
г) перебувають з діагнозом «Побутове пияцтво»		39	13,9
5.10. Досвід злочинної діяльності:			

а) раніше судимі особи		82	29,0
серед них:	чоловіки	33	11,7
	жінки	49	17,3
б) особи, які на даний час відбувають покарання, не пов'язане з позбавленням волі, або звільненні від відбування покарання з випробуванням		87	30,7
серед них:	чоловіки	36	12,7
	жінки	51	18,0
в) особи, які раніше до кримінальної відповідальності не притягувалися		114	40,3
серед них:	чоловіки	62	21,9
	жінки	52	18,4
5.11. Досвід зайняття проституцією (досліджувалося як характеристика лише осіб жіночої статі):			
а) особи, які раніше займалися проституцією		52	34,2
б) особи, які на даний час займаються проституцією		38	25,0
в) особи, які ніколи проституцією не займалися		62	40,8
5.12. Характеристика за місцем проживання:			
а) позитивна		183	64,7
б) посередня		73	25,8
в) негативна		27	9,5
6. Характеристика особи потерпілого (вивчалася 234 особи):			
6.1. Стать:			
а) чоловіки		0	0
б) жінки		234	100,0
6.2. Вік:			
а) до 14 років (малолітні)		29	12,3
б) від 14 до 16 років		48	20,5
в) від 16 до 18 років		157	67,2
6.3. Постійне місце проживання:			
а) обласні центри та міста обласного значення, м. Київ, м. Севастополь		106	45,3
б) районні центри та міста районного значення		57	24,4
в) селища міського типу та села		71	30,3
7.4. Умови проживання:			
а) квартира або будинок, що належать родичам		162	69,3
б) власне житло або орендоване житло за власні кошти		20	8,6
в) кімната в гуртожитку навчального закладу		39	16,8
г) заклад інтернатного типу		4	1,7
д) постійне місце проживання відсутнє		9	3,6
7.5. Місце навчання (роботи)			
а) загальноосвітні навчальні заклади		50	21,4
б) професійно-технічні навчальні заклади		103	43,9

в) вищі навчальні заклади	29	12,3
г) особа працевлаштована	21	9,1
д) особа не навчається і не працює	31	13,3
7.6. Умови виховання		
а) повна сім'я	55	23,4
б) неповна сім'я	71	30,2
- сім'я, що складається з матері або батька та дитини	41	17,4
- сім'я, що складається з матері та її чоловіка (батька та його дружини) і дитини	30	12,8
в) багатодітна сім'я	21	8,8
г) сім'я опікунів з числа близьких родичів	57	24,7
д) прийомна сім'я	5	2,3
е) дитячий будинок-інтернат	25	10,6
7.7. Перебування на обліку у лікаря-нарколога:		
а) не перебувають	77	32,9
б) перебувають з діагнозом «Побутове пияцтво»	89	38,0
в) перебувають з діагнозом «Алкоголізм»	26	11,1
г) перебувають з діагнозом «Епізодичне вживання наркотичних засобів»	33	14,2
д) перебувають з діагнозом «Наркоманія»	9	3,8
7.8. Характер взаємин потерпілої особи і злочинця до вчинення злочину:		
а) близькі родичі та члени сім'ї	49	20,9
б) друзі чи знайомі протягом тривалого часу	87	37,1
в) малознайомі або раніше не знайомі особи, зокрема особи, які з потерпілими познайомилися через мережу Інтернет	98	42,0
8. Джерела інформації про втягнення неповнолітніх у заняття проституцією:		
а) заяви та повідомлення потерпілих чи їх законних представників	19	9,1
- повідомлення, що надійшли на гарячі лінії, телефони довіри різноманітних установ та організацій, в тому числі і анонімні	8	3,8
б) заяви та повідомлення представників державних та недержавних органів, громадських організацій	34	16,4
в) заяви та повідомлення громадян, яким стали відомі обставини кримінального правопорушення	25	11,7
г) повідомлення, оголошення, опубліковані у засобах масової інформації	51	24,2
д) самостійне виявлення слідчими чи іншими працівниками правоохоронних органів	81	38,6
7. Мотив вчинення злочину:		
а) корисливий	145	69,2

б) помста потерпілим, почуття особистої неприязні до них	46	21,7
в) страх, залежність від іншої особи, яка вимагає забезпечити надання їй сексуальних послуг неповнолітнім	16	7,8
г) мотиви національної, расової, релігійної ворожнечі	3	1,3
8. Особи, які залучалися у кримінальному провадженні як законні представники неповнолітнього потерпілого:		
а) батьки (усиновлювачі)	129	61,3
б) опікуни чи піклувальники	47	22,4
в) повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї	30	14,2
г) представники органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебував неповнолітній	4	2,1
9. Особи, які були присутні під час допиту неповнолітнього потерпілого:		
а) педагог	118	56,5
б) психолог	80	38,2
в) педагог/психолог та лікар	11	5,3
г) лікар	0	0
10. Види експертиз, які призначалися при розслідуванні:		
а) судово-медична	70	43,2
- експертиза живих осіб	29	41,4
- експертиза речових доказів біологічного походження	32	45,7
б) судово-психологічна	61	37,8
в) комп'ютерно-технічна	48	29,6
г) судово-психіатрична	43	26,5
д) портретна	29	17,9
е) лінгвістична експертиза усного мовлення	14	8,6
є) мистецтвознавча	11	6,8
ж) судово-технічна	9	5,5
з) балістична експертиза	3	1,9
і) товарознавча	2	1,2
ї) не призначалися	48	22,8

ДОДАТОК Б

Зведені дані анкетування слідчих Національної поліції України у зв'язку з дослідженням проблем розслідування втягнення неповнолітніх в заняття проституцією

В анкетуванні взяли участь 155 слідчих Національної поліції України.

Запитання	Результат	
	особи	%
1. Ваша посада:		
а) начальник (заступник начальника) слідчого підрозділу	62	40,0%
б) слідчий (ст. слідчий)	93	60,0%
2. Загальний стаж роботи в практичному підрозділі:		
а) до 1 року	46	29,7%
б) до 3 років	52	33,5%
в) до 10 років	33	21,3%
г) понад 10 років	24	15,5%
3. Чи розслідували особисто Ви кримінальні провадження (справи) про втягнення неповнолітніх у заняття проституцією:		
а) так	101	65,2%
б) ні	54	34,8%
4. Чи є, на Вашу думку, специфіка в розслідуванні втягнення неповнолітніх в заняття проституцією, що дозволяє виділити її в окрему методику розслідування:		
а) так	97	62,6%
б) ні	14	9,0%
в) важко відповісти	44	28,4%
5. Як Ви вважаєте, чи потребує подальшої розробки методика розслідування втягнення неповнолітніх в заняття проституцією:		
а) так	146	94,2%
б) ні	3	1,6%
в) важко відповісти	6	4,2%
6. На Вашу думку, спосіб як елемент криміналістичної характеристики втягнення неповнолітніх в заняття проституцією чи примушування їх до заняття проституцією, включає в себе:		
а) дії, спрямовані на підготовку до вчинення даного злочину	5	3,3%
б) дії, спрямовані на безпосереднє вчинення злочину	19	12,2%
в) дії, спрямовані на приховання злочину	3	1,9%
г) усе вищевказане	128	82,6%

7. На Вашу думку, хто найчастіше є носіями ідеально-слідової інформації втягнення неповнолітніх в заняття проституцією (оберіть один варіант відповіді):		
а) особи, які безпосередньо вчиняють злочин, їхнє близьке оточення, та особи, що умисно надають допомогу або сприяють злочинній діяльності;	44	28,3
б) потерпілі, їхні батьки, близькі родичі, друзі, вчителі, однокласники чи одногрупники, інші особи, які входять до вузького кола спілкування потерпілих і знаходяться з ними в довірливих відносинах;	64	41,4
в) особи, яким потерпілі надавали сексуальні послуги за винагороду або особи, які відмовились від отримання вказаних послуг з різних причин, однак бачили або спілкувалися з потерпілими;	29	18,7
г) особи, які внаслідок своєї професійної або підприємницької діяльності знайомі зі злочинцями та потерпілими.	18	11,6
8. Внаслідок чого, на Вашу думку, факти втягнення неповнолітніх у заняття проституцією залишаються невідомими правоохоронним органам:		
а) відсутності мотивації практичних працівників їх виявляти через складність документування	56	35,9
б) відсутності практичних вмінь та навичок щодо виявлення даної категорії злочинів	31	20,2
в) браку часу практичних працівників займатися цілеспрямованим пошуком інформації про вчинення даних злочинів	27	17,4
г) обізнаності злочинців про можливості, методи та засоби правоохоронних органів щодо розкриття злочинів та застосування ними прийомів конспірації під час підготовки та вчинення злочинів	22	14,3
д) зацікавленості потерпілих та їх законних представників у прихованні фактів вчинення відносно них злочину	19	12,2
9. З метою отримання інформації про факти втягнення неповнолітніх у заняття проституцією або ж про готування до вчинення даного злочину, на Вашу думку, найбільш доцільно та ефективно виявляти:		
а) осіб, які вчинили, вчиняють або готуються до вчинення даного злочину	56	36,2
б) осіб, яких втягнули або намагаються втягнути у заняття проституцією	44	28,8
в) осіб, яким відомі або можуть бути відомі обставини вчинення злочину	32	20,4
г) місця, де неповнолітніми особами надаються сексуальні послуги за винагороду	23	14,6

10. Які основні проблеми Вам доводилось вирішувати під час допиту неповнолітніх потерпілих внаслідок втягнення їх в заняття проституцією:		
а) складність встановлення психологічного контакту з допитуваним	49	31,6
б) надання потерпілими завідомо неправдивих показань	37	24,5
в) небажання надавати показання допитуваним, замовчування певних важливих фактів	26	16,6
г) перебування потерпілих в напруженому психологічному стані, який перешкоджає веденню допиту	24	15,2
д) необхідність подолання впливу злочинців на потерпілих, внаслідок якого останні відмовляються від наданих раніше показань або змінюють їх	19	12,1

ДОДАТОК В

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Загамула В.В. Особа злочинця, як елемент криміналістичної характеристики втягнення неповнолітніх в заняття проституцією. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Випуск 33. Ч. 2. Т. 3. С. 155–159.

2 Загамула В. В. Тактика негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування втягнення неповнолітніх у зайняття проституцією. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Випуск 34. Ч. 2. Т. 2. С. 184–189.

3. Загамула В.В. Особливості допиту потерпілого під час розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Випуск 1(16), Том 2. С. 217–221.

4. Загамула В.В. Виявлення фактів втягнення неповнолітніх у заняття проституцією. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Випуск 1. Том 3. С. 203-210.

5. Загамула В.В. Обстоятельства, подлежащие установлению при расследовании вовлечение несовершеннолетних в занятие проституцией. *Право и политика*. 2018. № 1. С. 23–27.

6. Загамула В. В. Слідова картина, як елемент криміналістичної характеристики втягнення неповнолітніх у заняття проституцією. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Випуск 2. С. 215–219.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Загамула В. В. Особливості електронно-цифрових слідів втягнення неповнолітніх у заняття проституцією. *Становлення та розвиток наукових*

досліджень: матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої Дню науки України (м. Київ, 20–21 трав. 2016 р.). Київ: Громадська організація «Фундація науковців та освітян», 2016. С. 39–42.

8. Загамула В. В. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією. *Становлення та розвиток наукових досліджень*: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої Дню науки України (м. Київ, 19–20 трав 2017 р.). Київ: Громадська організація «Фундація науковців та освітян», 2017. С. 29–31.

9. Загамула В. В. Проведення судово-психологічної експертизи потерпілого під час розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією. *Становлення та розвиток наукових досліджень*: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої Дню науки України (м. Київ, 18–19 трав. 2018 р.). Київ: Громадська організація «Фундація науковців та освітян», 2018. С. 36–38.

10. Загамула В. В. До питання актуальності дослідження способу вчинення як елемента криміналістичної характеристики злочинів. *Актуальні проблеми правової науки в сучасних умовах*: збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції (16 трав. 2019 р.) / редкол.: Почтовий М.М. (гол. ред.) та ін. Кривий Ріг : КФ ДДУВС, 2019. С. 88–91.